משה גרינברג

השקיעה והזריחה

זכרונות מהבית הישן שנחרב

קורותיה של משפחה אחת • תקומתה וחורבנה
של העיר חלם • פליטי השואה מזכירים
קדושיהם • דור חדש קם בישראל

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2023

תל־אביב, ישראל – תשל״ח

תודתי והוקרתי נתונות בזה לד"ר אהרון בן־עמי אשר טרח בקריאת כתב־היד וסייע בעריכה טופית של חומר זה לקראת הבאתו לדפוס.

כתובת המחבר:
משה גרינברג
רח' מטמון 5, תל־אביב

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2023

נדפס בישראל
דפוס גרינברג, רח' תושיה 2, תל־אביב, טל' 33391
Printed in Israel

משה גרינברג / השקיעה והזריחה

לזכרי היקרים

ר' שמחה בונם בן ר' אריה־לייב ושיינדיל

ה' רבקה לאה בת ר' שלום ושאשע מילר

קרבנות השואה

נר תמיד!

לזכרון

אבי: ר' שמחה בונם

אמי: רבקה לאה

האחים: שלום

יהושע

האחיות: שאשע

חיי מירל

פעסי

ה י "ד

אשר ניספו בשואה

ת נ צ ב "ה

לזכרון

הורי אשתי: ר' משה טוביה

שרה ברייגע

הבנים: חיים

מרדכי

יהושע

זיינוויל

ה י " ד

אשר ניספו בשואה

ת נ צ ב " ה

תוכן העניינים

דברי פתיחה 11

חלק ראשון — רשות היחיד

זכרונות ימי חלדי 17
הוי גולה למקום תורה 25
הימים הראשונים בישיבה 28
אני אוכל „ימים" בישיבה 31
שיטת הלימודים ב„בבית יוסף" בלודמיר 36
בישיבת ליובאוויטש (חב"ד) בוורשה 39
בחזרה הביתה 44
בדרך הבלתי נודע 48
הפרוזדור לארץ ישראל — הקיבוץ 52
על האניה בדרכנו לארץ ישראל 61
ארץ חדשה — חיים חדשים 61
ביתנו בירושלים 68
מאורעות הדמים ב־1936 73
אנו שוב בתל־אביב 78
הטיפול בעליית קרובינו לארץ ישראל 83
השואה — הכללית והפרטית 87
תקומת מדינת ישראל 92

חלק שני — זכרון השואה

מבוא 99
תפילה (שיר) 100
העיר חלם — תקומתה וחורבנה 101
ליום הזכרון ה־24 לקדושי העיר חלם 105
ליום הזכרון ה־25 לקדושי העיר חלם 109
ליום הזכרון ה־26 לקדושי העיר חלם 118
ליום הזכרון ה־30 לקדושי העיר חלם 129

ליום הזכרון ה־33 לקדושי העיר חלם 138
ליום הזכרון ה־35 לקדושי העיר חלם 142
בית חסידי בלז בחלם 146
גילוי המצבה לזכר קדושי חלם בביה״ק בחולון 154

חלק שלישי — אימוץ העיר חלם

מבוא 159
העיר חלם שאימצתם ותושביה 161
החסידות והחיים הדתיים בחלם 166
כמה מפתגמי החסידות 172

חלק רביעי — בחברה ובמשפחה

שיר מזמור לסדר 175
העשיר האמיתי ו„העשיר״ המדומה 177
בבית הבראה של ארגון נשי מזרחי 181
לחגיגת הבת־מצוה של נכדתנו הראשונה רונית 184
לחגיגת הבר־מצוה של נכדנו עמיחי 186
בשמחת בריתו של אאע״ה אצל נכדנו גיל 188
אחרית דבר 191

דברי פתיחה

הרעיון לכתוב ולהנציח את סיפור חיי — מאורעות ימי חלדי בעיר מולדתי חלם עד עלייתנו, אחרי גלגולים שונים, למולדתנו החדשה־הישנה — ארץ־ישראל וכן כל תולדות הבית הישן עד לסופו המר והאיום, וכן מאמרי ונאומי בימי הזכרון לשואה בארצנו המחודשת, — רעיון זה נובע ממטרה קדושה אחת, והיא: הנצחת ההורים והקרובים, — המשפחה, שהושמדה על ידי האשמדאי הנאצי ימ"ש, ועוזריו „הנאורים" מכל העמים, בשריפה הגדולה, ששרף את בית ישראל, שליש מעמנו, בכל מיני מיתות משונות ואכזריות, ולהציב מצבה חיה ליקירינו, שמקום קבורתם לא נודע...

רצה הגורל, שהודות לזה שעזבתי את פולין, יחד עם רעייתי פנינה, בשנת תרצ"ד (1934), כמה שנים לפני המבול, לפני השואה הנוראה הזאת, עת עלינו בתור חלוצים לארץ־ישראל — נשארתי הניצול היחיד מהמשפחה — הורים, אחים ואחיות — שגורלם נחרץ, כמו גורל כל יהודי חלם, שהוליכו אותם, בדרכם האחרונה, ביערות סאָביבאָר, לבלי שוב. — — —

הרגשתי חובה קדושה, כניצול יחיד, להעלות על הכתב, עד כמה שידי מגעת, את כל זכרונותי מן הבית הישן, כדי שבנינו ונכדינו — הדור החדש שקם לנו בארץ־ישראל, הדור שלא ידע את הגולה והגלות, — יכירו וידעו את מוצאם. ילדינו לא זכו לדעת ולהכיר סבים וסבות; לא חשו אהבתם, למרות שלא פעם חלמו ושאלו בצעירותם: „למה אין להם סבא וסבתא?" — — לא ידעו עוד או וגם לא הבינו עוד את גורל הדור ההוא; שכלם הישר וההגיוני לא תפס ולא קלט את מושג השואה שחיסלה מליוני סבים וסבות בגלל פשעם היחיד שהיו יהודים... לכן הטלתי עלי, כחובה קדושה לילדינו ולבאים אחרינו, — לספר כל מה שנשאר בזכרוני, לספר מה שהיה לנו, את עושרה הרוחני של המשפחה שלנו, כמו של רוב המשפחות היהודיות בעיירות היהודיות, ואיך חוסל כל זה בצורה כה אכזרית!

•

זכו ילדינו ונולדו בארץ־ישראל — ארץ חופשית ואינם יודעים גולה מהי? אינם יודעים איך חיו היהודים בסביבה עוינת, אנטישמית? — איך היה גורלם של הורינו, זקנינו; איך התחנכו ילדי ישראל בסביבה הנכרית, העוינת. ואכן, חיים

קשים חיו היהודים בעירה הקטנה, או אפילו בכרך הגדול בין לא־יהודים, שעשו הכל להצר את צעדיהם של התושבים היהודים, למרר את חייהם. בדפים אלה יכירו הילדים והנכדים, החפשים בישראל, את חיי קרוביהם־קדושיהם, איך חיו, איך התחנכו ילדי ישראל; וכן יקראו, שגם בזמנים הקשים, בסבלם החמרי והרוחני, ידעו להתרומם, ידעו לשמוח ולקבל הכל באהבה — עד בוא היום המר הזה! — —

יתן ה' שילדינו וכל ילדי ישראל מהדור הזה לא ידעו כבר סבל וצער ושהדור החדש הזה שקם בישראל ימשיך את חייו מתוך שלוות נפש ושלום אמיתי לדור ודור...

•

מקום מיוחד מקדיש אני בדפים אלה לדברים שאמרתי בימי־זכרון לקדושי העיר חלם — העיר בה נולדתי וחונכתי. דברים שנאמרו כל שנה בפני יוצאי העיר בישראל ובפני פליטי־השואה שהצליחו להימלט מגיא־ההריגה ולהגיע לחוף מבטחים בישראל. שנה־שנה, כמה ימים אחרי חג השבועות, אנו מזכירים את קדושינו הי"ד, שבאותם הימים השחורים, הובלו לדרכם האחרונה, ומתוכם משפחתנו הענפה...

יש לציין שכמה מאות פליטים־ניצולים נמצאים בתוכנו בישראל, וזכות מיוחדת היא לי להשתתף בפעולות הברוכות למען פליטים אלה כחבר בהנהלת ארגון יוצאי חלם בישראל.

כן הכנסתי לאוסף זה שני נאומי בפני תלמידי בית הספר בנוף־ים, בית־הספר שאימץ את העיר חלם, אחרי ההחלטה הנבונה של מוסדות החינוך בארץ, שכל בית־ספר יאמץ לו עיר אחת בגולה שנחרבה בשואה ואין שם יותר חיים יהודיים, ועל כל ילדי בית־הספר להתעניין וללמוד את כל הקשור לעיר הזאת שאימצו להם.

זכתה עירנו חלם ובית־ספרה הגדול והחשוב של נוף־ים אימץ אותה, ואני חייב לציין לשבח את התעניינותם החיובית של התלמידים בעיר חלם על כל קורותיה, מזמן הווסדה עד חורבנה ע"י הנאצים ועוזריהם.

•

במדור האחרון הכנסתי כמה ממאמרי שנכתבו בזמנים שונים, לציון מאורעות מיוחדים בחיי המשפחה בפרט ובחיים הציבוריים בכלל, דברים לעת מצוא, שבגלל התחדשותם התמידית, שלא נס ליחם, מצאתי לנכון לצרפם כאן באוסף, שישאר לנצח. אלה הם רעיונות שהעליתי בימים אפורים ובימי חג ופגרא.

•

יודע אני שאינני סופר ואינני מתיימר להיות כזה, אבל כל ימי זכיתי לשמש סופרים ותלמידי חכמים, הודות למקצועי שנפל בגורלי — בתוקף היותי סדר ומדפיס ספרי חכמה ומדע, — זה נתן לי את המרץ והאומץ לגשת למלאכה זו ולהעלות על הנייר, כפי יכולתי, דברים למזכרת למשפחתי היקרה, ובעקיפין, לבני עירי בכלל.

מקוה אני שמטרה קדושה זו תכסה על שגיאות ופגמים פה ושם, ובטוחני שרק המטרה הנעלה תעמוד לפני עיני הקורא, קרוב משפחה או קרוב ללב...

דבר מיוחד, שלא ניתן היה למונעו — לחזור ולספר דברים ומאורעות כמה פעמים. מכיון שהדברים נכתבו בזמנים שונים ובמיוחד בימי־הזכרון שהתקיימו שנה־שנה ולא היה מנוס מלדבר ולהתריע על אותו הדבר שוב ושוב. ועם הקוראים — ובמיוחד הצאצאים שלי — הסליחה!

•

תודה וברכה לנוות ביתי, רעייתי פנינה (שיינע פערל) שעזרתני הרבה בכל דרכי הקשה בארץ, בכל הגלגולים הרבים שעברו עלינו, חלק שנגרמו בידי שמים וחלק בידי עצמי בנסיונותי הרבים שלא תמיד הצליחו, והיא סבלה כאשת־חיל מסורה בגללי ולא התלוננה חלילה ולא התמרמרה, אלא שיתפה פעולה בכל דרכי וליוותה אותי בנאמנות בכל נסיוני. חן־חן לך, פנינתי, עברנו יחד דרך לא־סלולה, ללא הורים־מורים שידריכונו בדרכנו החדשה; הקמנו דור חדש בארץ לברכה ולתפארת עקב היותך אשת־חיל נאמנה, רעיה מסורה ואם־יהודיה, טובה ללא־גבול לצאצאיה. ללא עזרתך הברוכה לא היינו מגיעים עד הלום. לך רעייתי פנינה, הברכה והתודה. יהי רצון מלפני השוכן במרומים שנזכה לחיות יחד עוד הרבה שנים וליהנות מפרי עמלנו ולזכות לראות ולשמוח עם יוצאי חלצינו, פירות צאצאינו, נכדים ונינים שיהיו לכבוד למשפחתנו ולעמנו.

חייב אני להזכיר כאן את ילדינו — בתנו הבכורה מרים, בנינו חגי והבת הצעירה אורה, שגדלו תוך זמנים קשים ובתנאים רחוקים מנוחות; החוט המשולש נולד וחי בעשור הראשון להיותנו בירושלים בחדר קטן וצנוע. אמנם החלפנו מפעם לפעם את דירתנו — כמנהג הימים ההם, בחודש ה„מוחרם" הערבי, אבל אף פעם לא הצלחנו לעלות ולגור מעל חדר אחד... אבל ב"ה הם גדלו בתור ילדים לתפארת, כיבדו את הוריהם מתוך עוני וסבל וברכתי להם היום, — כשהם כבר

דברי פתיחה

עומדים ברשות עצמם עם משפחותיהם הענפות — שיתברכו בכל טוב וירוו נחת מצאצאיהם־צאצאינו, תוך אושר ועושר וכבוד במדינתנו הברוכה.

•

זכינו, רעייתי ואני, ואנו רואים דור שלישי בישראל — נחמה פורתא אחרי אסון השואה הפרטית והכללית. אנו מקווים ומתפללים לשוכן במרומים שבנינו ונכדינו, יחד עם כל ילדי ישראל, יזכו לימים טובים בישראל השלווה והשקטה ושישרור שלום בר־קיימא ויקוימו דברי הנביאים שבני ישראל יישבו איש תחת גפנו ותחת תאנתו ולא ישא גוי אל גוי חרב וישראל ישכון לבטח לנצח נצחים! — —

משה גרינברג

ב"ה, ט"ו בשבט, חג האילנות תשל"ח, תל־אביב.

חלק ראשון

רשות היחיד

זכרונות ימי חלדי

נולדתי בשנת 1914, כ' סיון תרע"ד, בעיר חלם שבפולניה. הייתי הילד הראשון להורי, הבכור, והשמחה היתה רבה בבית כמו במשפחה כולה, כי הייתי גם הילד הראשון להרחבת המשפחה. ההורים — מבתי חסידים מופלגים (האבא, מתומכיו הנלהבים של הרבי מבלז), קבלתי לכן את חינוכי על־פי המסורת הקנאית ביותר. האבא אמנם מוצאו ממשפחה עממית, הסבא ר' אריה־ליב, אבי־אבי, ממשפחת עובדי־כפים, דבר שלא היה מקובל כל־כך בימים ההם בבתים חסידיים, לכן היתה סבתא שיינדעלע, אֵם־אבי, צדקנית ואֵם מסורה ורצתה לראות בבנה הבכור תלמיד־חכם גדול. ואמנם הצליחה בכך. במסירות היא טיפלה בבנה ודאגה שכל ימי ילדותו יעברו רק בלימודי תורה ומסורת בעיירה הקטנה אוחאן הסמוכה לעיר חלם. ואכן, יצא שמו כבחור תלמיד חכם, גאון לתפארת — תקות כל אֵם־יהודיה בזמן ההוא. כשהגיע לפרקו והשדכנים התחילו במלאכתם — בין כל ההצעות היפות היתה גם בת המשפחה המיוחסת לר' שלום מילר בחלם, שהיה ידוע בשם ר' שלום איז'ביצער, מצאצאי הרבי מאיז'ביץ ומעלה מעלה עד הצדיק הנקרא „היהודי הקדוש". המשפחה ידועה היתה בתלמידי חכמים וחסידים נלהבים של הרבי מקוז'ניץ. הורי הזוג נפגשו, כמנהג הימים ההם, ומשפחת אבי שמחה על ההזדמנות להשתדך עם מיוחסים כאלו — מזל טוב! לאחר זמן קצר, חתונה! — אחרי שנה יצאתי לאויר העולם. הייתי הצאצא הראשון של הזוג הנחמד הזה. נקראתי בשם ירחמיאל משה ע"ש הרבי מקוז'ניץ זצ"ל שהלך לעולמו בשנים אלה, — וכפי שאבא ז"ל סיפר לי — לטכס ברית המילה שלי הוזמן במיוחד הרבי החדש מקוז'ניץ, ר' אהר'לע, שנתכבד בכיבוד של סנדקאות...

בימים אלה, כשהמשפחה כולה שמחה בלידת י ל ד א ח ד, עמי העולם התחילו להשחיז כלי־זינם והתחיל שפך־הדם של מאות אלפי ומליוני איש — חיי אדם הפכו להפקר, עולם ומלואו איבד את ערכו — התחילה מלחמת העולם הראשונה ושנים של רעב, רדיפות וגזירות היתה מנת חלקו של העולם בכללו ושל העם היהודי בפרט.

הזוג הצעיר חיו חיים מאושרים, אבל פרנסתם היתה דלה וענייה — האבא, ת"ח גדול, בלי מקצוע ואפשרות קיום — התחיל לפרנס את המשפחה על־ידי שנהפך ל„מלמד" חדר, — פרנסה, שבקושי מפרנסת את בעליה ובדרך כלל, לא־יוצלח למשהו אחר נזדקק לפרנסה זו. לא היו צריכים לעבור בחינות פדגוגיות או ידיעות יסודיות בתרבות הכללית, מספיק יהודי, אם תלמיד חכם הוא, יודע פרק במקרא ותלמוד — והוא נהפך למלמד, מחנך בישראל ובמיוחד כשבמסורת היהודית מלמד תינוקות דרגה גבוהה לו, ואבא עשה זאת במסירות נפש, ל ש מ ה ממש, ובמיוחד פעל לפי מאמר חז"ל: „כל המלמד תורה לבן חברו כאילו מולידו", והשקיע כל מרצו וכוחו לתלמידיו כאילו ילדיו שלו הם. בהתחלה קשה היה לו להתרגל לחיים כאלה ולפרנסה זו, אבל השנים עשו את שלהם, ההרגל נעשה טבע ובמשך הזמן גם לא חלם על פרנסה אחרת...

בבית שרר מחסור. לא ידענו שובע מהו, וחיי ילדות עברו עלינו מתוך סבל ועוני. אמי הטובה השלימה עם מזלה מתוך בטחון ואמונה, שבוודאי לא מגיע לה יותר... לא באה בטרוניה כלפי מישהו ולא הטיחה לא כלפי מעלה ולא כלפי בעלה...

זכורני, ואני עודני ילד קטן, ואמי אצילת הרוח והנפש, היתה קמה בוקר־בוקר, לפני זריחת השמש, כשרחובות העיר עודם ריקים מרגלי אדם, לוקחת שני דליים, יוצאת לבד לרחוב העיר, למלאם מים ולהביאם הביתה — בשקט ובהחבא, בלא שתרגיש בה עין אדם... וקיבלה את זה ברצון ובאהבה, בלי התמרמרות על העוני והמחסור. שמחה בחלקה, כיאה לבת ישראל כשרה.

השנים הראשונות לחיי עברו־רצו מהר והנה אני כבר בן שלש. הגיע זמני ללכת ל„חדר" — מנהג הימים ההם, שבגיל שלש התחיל הילד ללמוד — התבגרתי... ביום הקבוע הובילו אותי, כמנהג, כשטלית מכסה את ראשי, למלמד הדרדקי, ר' אברהם יצחק ז"ל. — מובן באותו היום — חג גדול לילדים בחדר עם חלוקת אגוזים וממתקים. שמחתי היתה רבה והרגשתי רגש של גדול... בשנתיים הבאות התקדמתי בלימודים מהר ועברתי את כל הדרגות לפי המנהגים של הימים ההם — עליתי מעלה מעלה והנה אני כבר בן חמש — והתחלתי ללמוד חומש (מקרא). הדבר הזה היה מן המאורעות המשמחים בחיי הילד. ההורים עשו „סעודת מצוה" והזמינו את כל המשפחה. אני דרשתי דרשה גדולה, שהכין לי אותו המלמד דאז, לכבוד מאורעות היום. השמחה היתה גדולה, כולם נהנו מכשרונותי ומהתקדמותי בלימודי. בסעודה הזאת עוד נכח היה סבי הטוב ר' שלום איז'ביצער, אבי אמי, שרווה

נחת מנכדו הקטן: סבי השני, אבי־אבי, ר' לייביש, שמח בארצות הברית, שבמשך השנים היגר לשם, כמו הרבה יהודים בפולניה, לחפש מזלם שם ונשאר. תיכף אחר־כך, סבי הטוב ר' שלום איז'ביצער נסע לעיר לודז' בעניני מסחרו, אבל לדאבוני לא חזר עוד. — חלה שם ולא קם מחליו. ב' אלול תרפ"א. תנצב"ה. — —

שנה רודפת שנה — בינתיים משפחתנו התרחבה — נוספו לי אחים ואחיות, שהמשיכו בדרכי. אני עברתי כל שנה ממלמד אחד לשני: כל



תמונתי הראשונה בחברת ההורים, אחי ואחיותי בשנת תרפ"ז—1927 בחלם

מלמד היה ה„מומחה" רק לסוג אחד של לימוד, אם אחד לימד תלמידיו רק עד חומש — השני לימד גם גמרא והשלישי גם תוספות וכו' ככה זכורים לי המלמדים ר' אברהם יצחק, ר' פסח, ר' אלחנן יצחק, הרשילע צוקרניווער, גדליה קריטניצער ועוד. כל אחד ושיטת הלימוד שלו והתכונות הפרטיות שלו, ואנחנו התלמידים היינו מעורבים לא רק בלימודי התורה, אלא גם בחייו הכלליים של המלמד וביתו — כי הבית של המלמד היה גם ביתנו משעות הבוקר המוקדמות עד לשעות הערב, שם בלינו כל היום וחלק מן הלילה.

אצל המלמדים הגדולים, כבר לימדו אותנו להתרחק מן המין השני, גם עם אחותי שלי אסור היה לשחק...

כשהגעתי כבר לדרגת לימוד גמרא עם תוספות, הוחלט, שאני נכנס כתלמיד אצל אבא שלי ב„חדר". אבי ידוע היה מן המלמדים החשובים בעיר שמלמד כבר ילדים גדולים והלימוד הוא גמרא עם פירושים, פרשיות השבוע עם רש"י ומעט תנ"ך, למרות שלא מקובל היה לתלמידי ה„חדר" ללמוד תנ"ך, כי זה, אמרו החסידים, גובל עם תרבות מתקדמת, והחינוך הישן התנגד לזה בתוקף. עד היום מצלצל באזני הניגון מלא המתיקות והחן שנתלווה לאבא בשעת שעוריו בתנ"ך.

אצל אבא ב„חדר" התקדמתי יפה וכולנו היינו מרוצים. מקומו של ה„חדר" היה, בימות החורף — בבית, ובימות הקיץ, בגלל שדירתנו היתה עלובה וצרה — קיים האבא את ה„חדר" בבית־הכנסת של חסידי בלז, באולם הנשים. שם היה שטח רחב ואנו התלמידים ניצלנו זאת לשעשועים, למשחקים וחיי ילדות משמחת. קיבלתי את עונשי מאבא, ולא פעם בחינם, אך טענתו היתה, שאני צריך להיות לדוגמא ולמופת להתנהגות, בתור בן של המלמד. אבל קשה היה לי להוציא את עצמי מן הכלל ולהוציא מתוכי את רצון השובבות של ימי הילדות והמשכתי גם הלאה לא להיות טוב מהם למרות שקבלתי תשלום עם רבית...

בשנים אלה התחלתי ללמוד מלאכת הכתיבה. לאבא ב„חדר" היה בא בחור משכיל, „המורה" קראנו לו, והוא לימד אותנו — תחילה צורת א"ב ואחרי כן — כתיבה ממש, גם מלאכת החשבון ורזיו לימד אותנו „המורה" הזה. כל זאת קיבלנו כמה שעות במשך השבוע, וזו היתה כל השכלתנו הכללית.

גמרתי כמה שנים אצל אבי ב„חדר" והועברתי לישיבה המקומית — מקום שהלימוד הוא יותר רחב, ודרש עמקות ופלפול וידיעה רחבה יותר בלימוד התלמוד. נכנסתי ישר לכתות הגבוהות והצטיינתי בלימודי. למדתי בהתמדה רבה בימים אלה ומובן שעל לימודים כלליים לא מדובר היה כלל וגם ההורים לא מצאו צורך בזה.

דברים רבים עוברים בזכרוני על קורות המשפחה בשנים אלו. זוכר אני במעורפל מאוד, מקרה מעציב, איך שתפסו יהודים לעבודת־כפיה. זה היה בזמן כבוש גרמני אוסטרי ב־1919 (בזמן הלרצ'יקים בלע"ז) ואבי ועוד כמה יהודים התחבאו בעליית הגג, ואני בתור ילד בן חמש נשלחתי כפעם

בפעם, לסקור הסביבה אם לא מופיעים, חלילה, תופסי־היהודים (ה„כאפערס" בלע"ז), שבין כל פעולות האיבה שלהם — גזיזת ה„זקנים" של היהודים, היתה הדבר החביב עליהם במיוחד.

כמה שנים אחרי זה, אולי 1924, זוכרני, פרצה שריפה ענקית שהתפשטה ברחבי העיר חלם — הכל באיזור הצפוף של הישוב היהודי ואנו בתוכם. חלק גדול מהישוב סבל אז מהשריפה הגדולה הזאת ומשפחות רבות נשארו בחוסר כול, ובתוכם משפחתנו. עברנו אז לגור בבית הסבא ר' אריה־לייב, מקום שהמשכנו לגור בו עד הזמן האחרון.

זוכרני גם, בשנים אלו, ואני עודני ילד — דודי, אח־אבי יוסף אלי, שנרדף היה על ידי השלטונות הפולניים בגלל דעותיו הפוליטיות — נמלט בהחבא, מוסתר מעיני השלטונות — למדינת קובה, ומשם אחרי שהייה של כמה שנים, הגיע לארצות הברית. גם אחותו, דודתי הטובה לאה, המשיכה בדרכו, עזבה את העיר חלם והיגרה גם היא לארה"ב, אל קרוב לאביהם, סבי הטוב ר' אריה לייב. שם הקימו משפחות והם חיים שם עד היום. הודות לכך הצליחו להציל את עצמם, בברחם מהאדמה הארורה ההיא, פולניה — הרבה שנים לפני אסון השואה...

מצד שני, דודי מצד אמי — אח־אמי, יונה מילר, שבצעירותו ניבאו לו גדולות — עילוי גדול היה ובעל כשרונות נדירים; במיוחד הצטיין בחריפותו ושנינותו בכל; ניצח, בעודנו ילד, במשחק סימולטני, עשרות שחקני שח־מט גדולים בעיר. והנה, בעודנו צעיר לימים, בעשור השני לחייו, עזב את עיר מולדתו חלם וברח לרוסיה, — נסחף עם הזרם שדגל בשוויון, חירות־עמים וצדק... לפי המספר, טיפס מעלה־מעלה ועד לדרגת „קומיסר" הגיע... אבל כנראה, בעלי ה„צדק והישר" ברוסיה, בזמן הטיהור הגדול בשנות השלושים, „טיהרו" וחיסלו גם אותו... והעם היהודי איבד כשרון נדיר שיכול היה להביא תועלת רבה לעמו, במקום לזרוע בשדות זרים... — שסופו חיסול ואבדון! — —

נחזור לבית־אבא:

אבי לא התלונן, קיבל הכל כגזירה מלמעלה, בבחינת „חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברכין על הטובה" — ואם כוס הצרות עברה על גדותיה — היה המוצא היחיד לנסוע לבלז לרבי, למסור לו את ה„פתק", לשיח לפניו דאגותיו, והרבי מצא כבר את המלה הטובה והנוחם. האבא עשה זאת כמה פעמים בשנה ותמיד חזר מהרבי מעודד ומלא שמחה.

אני שאפתי כל ימי ילדותי לנסוע לרבי, ואכן האבא ז"ל לקחני כמה פעמים אתו בנסיעתו לרבי בבלז, וזכיתי עוד לקבל ברכה מאדמו"ר הזקן ר' יששכר דוב זצ"ל.

זוכרני פעם, בשבת, אלפי חסידים נדחקים בתוך אוהל ארוך להגיע לרבי, לתת יד לשלום ולקבל ברכה. אבי, במאמצים גדולים, נדחק עמי עד שהגענו לכסא של הרבי. לבשתי את ה"קאַפאָטע" (לבוש עליון) של משי ואבנט עבה חגרתי מסביבי, הושטתי ידי ל"שלום עליכם", והרבי החזיר לי ידו ואמר: "זאָלסט האָבן יראת שמים"... ("יהא מורא שמים עליך"). לא אשכח עד סוף ימי ההתרגשות שאפפתוני; מובן, שלא היה מאושר ממני באותו הרגע על שזכיתי אני לקבל ברכה מהרבי בכבודו ובעצמו!

פעם שניה זוכר אני שנסענו לבלז־הולישיץ לחתונה־חסידית. חוויה בלתי נשכחת היתה החתונה. וזוכרני שכל העיירה, יהודים ולא־יהודים, השתתפו, שבוע שלם, בשמחה זו בריקודים ברחובות העיירה, בהצגות שונות של חסידים שהתחפשו ל"קוזאַקים", על סוסים מעוטרים בחרבות חדים, כדי לשמח את קהל החוגגים...

גם הגוי ה"ערל", בעל העגלה, שהחזיר אותנו הביתה מבלז לחלם — ניצל את היותו בבלז, עיר מושבו של ה"ראבין", במלחמתו עם מתחריו, בהכריזו, שרק אתו יסעו, כי הוא מיוחס, היה כבר בבלז אצל ה"ראבין"...

השנים, ואתם חיי הילדות, חלפו מהר. בישיבה המקומית גמרתי את כל הכיתות והשאלה: מה ואיפה הלאה, התחילה לעלות על הפרק. בעיר חלם לא היתה ישיבה גדולה שבה יכלו בחורים מבוגרים להמשיך לימודיהם, ומכיון שחברים רבים שלי נסעו לערים אחרות ללמוד תורה, בבחינת: "הוי גולה למקום תורה", גם אני השתוקקתי לזה; לא חשבתי ברגע זה איך החיים במקום זר, בודד, ללא בית והורים, האוכל, הלינה, ואני עודני ילד. משכו אותי האשליות הילדותית — להיות לבד, וללמוד באחת הישיבות הגדולות. לנגד עיני ראיתי רק את האושר הצפוי לי שם. התחלתי לבקש מהורי שישלימו עם הרעיון הזה, לשלוח אותי לישיבה. הם התנגדו תחילה בטענה מוצדקת: איך אפשר לשלוח לסביבה זרה ילדים, או כמעט ילדים. אני הייתי אז כבר ה"גבר" בן 12, אבל, מה אפשר לעשות כנגד הזרם... והמנהג היה, ששלחו ילדים, בלי סדור של אש"ל, בלי ידיעה מינימלית על ה"קמח" שיסופח ל"תורה", והסוף היה מעציב: הרבה ילדים סבלו חרפת רעב, וההורים לא ידעו את זה ו"התלמידים"־הנערים התביישו לספר ולכתוב הביתה. כן היה גם בקשר למקומות הלינה — המבוגרים מבין הבחורים עוד

מצאו איזה הסדר בישיבה, אבל ה„גדיים" הקטנים, הבחורים הצעירים, ישנו על ספסלים בבתי הכנסת השונים בעיר.

אחרי בקשות נוספות מהורי שישלחנו לישיבה, באין מקום בשבילי להמשיך בעירי חלם, הסכימו לבסוף רק בתנאי שאחכה עד להגיעי לזמן ה„בר־מצוה" והנחת התפילין, מפני שלא רצו שהנחת־התפילין שלי תעבור ככה פשוט, „על יבש"... הצטדקי אותם, ובמיוחד כשכבר הרבה זמן לא נותר לי לחכות ליום המיוחל הזה. ואכן, כדאי לציין, בהגיע יום זה — שבעו הורי נחת מבנם־בכורם, כשקבלתי עלי את עול המצוות ואחריות למעשי; אבי הכין לי פלפול גדול לכבוד המאורע („פשעטיל" בלע"ז, והיום, כחמשים שנה מהמאורע הזה אני זוכר עדיין שהיה זה ממסכת מנחות לו, בענין ק"ו מציץ וכו'...). וסעודה גדולה הכינו לחסידים וידידי המשפחה. אני זוכר את הרב מאוחאן, ר' שמעלקי, „הרבי" שלי מהישיבה ר' מאָרדיש, וכן הראש ישיבה, ר' דוד לייב היו בין הנוכחים; אני התחלתי עם הפלפול והתלהבתי מאוד תוך כדי אמירה, וכנראה שמצא חן בעיני המסובים, עד שגם ר' מאָרדיש, שבזמן ההוא סבל ממני קצת ממעשי ילדות ושובבות, גמר עליו את ההלל...

עם ראש הישיבה הנ"ל, ר' דוד לייב, בעל הזקן הארוך שעבר על מדותיו, שידוע היה כקפדן ונוהג בחומרה עם התלמידים, היה לי בשנה אחרונה ללימודי בישיבה, „עימות" קטן, שתוצאותיו אולי השפיעו על חינוכי בעתיד ועל מהלך החיים שלי בשנים הבאות בישיבות־חוץ. אני מטבעי אהבתי לצייר, החל מאותיות, קישוטים בבית־הכנסת וגמור בכל מיני דברים או צורות של אישים ידועים. גם בלמדי בישיבה עשיתי זאת. והנה, נכנס פעם ראש־הישיבה הנ"ל, ר' דוד־לייב לכיתתי ומצא אותי מצייר את בית־המקדש, לפי העתקה שמצאתי מודפס בסוף מסכת „תמיד". הציור היה יפה, אבל הקפדן ר' דוד־לייב נזף בי, על שאני מ צ י י ר, דבר שאסור לעשות; הוא לקח ממני את הציור וגם את עטי, בצרוף אזהרה לעתיד: למען השם, לא לבזבז את עתותי בשטויות אלה... ובסוף הוסיף, תוך משיכה חזקה באוזני: „כמו שאתה אינך רואה את אזניך, כך לא תראה יותר את הציור והעט..."

השלמתי עם חומרת הדין, במיוחד בידעי שעוד מעט אצא מרשותו ואסע לישיבה אחרת, רחוק מהבית. אודה על האמת, שמחוץ לרצון של לימוד תורה, קסם לי הרעיון להיות לבד, מחוץ לבית, בחינת ילד עצמאי.

באותו זמן הייתי כבר אח לארבעה ילדים בבית: אחותי שאשע, האחים שלום ויהושע ואחות קטנה חיי מירל, חוץ מאלו, שהלכו ללא שוב, בשנים הראשונות לחייהם, שתי אחיות קטנות, מעצי וצביעלע ואח קטן יונה־צבי, תנצב"ה — לזכרון.

גמרתי כבר את „הזמן" עד לחג הסוכות בישיבה המקומית, הימים היו עלי למשא. חכיתי כבר ליום הגדול, ליום הפרידה ולהיות גולה למקום תורה.

הוי גולה למקום תורה

חג הסוכות תרפ"ז הגיע — זמן שמחתנו, אבל אני לא שמחתי על החג, רציתי דוקא שיחלוף מהר; שמחתי דוקא על הימים שאחרי החג. אמנם לא בקלות הסכימו הורי לרעיון הזה, לשלוח בנם לעיר אחרת, שילדם יאכל על שולחן זר, למרות רצונם העז שבנם ימשיך בלימודי התורה. ניצלתי את כל הדרכים להשפיע עליהם, בטוב ובתחנונים ולבסוף באו לעזרה חברי שחזרו לישיבה, כבר לשנה השניה או שלישית, ואלו גמרו את ההלל על החיים האלו. סוף־סוף הסכימו באי־רצון, ועכשיו הבעיה — איפה? לוורשה, לא רצו לשלוח אותי בגלל מקרה שקרה עם בן של שמואל הקטן, שחזר אותה השנה מהישיבה חולה מאד ונפטר גם ממחלתו. זה השפיע לרעה מאד על המועמדים לנסוע לישיבות וכעין חרם בלתי־כתוב הורגש כלפי הישיבות בוורשה — למרות שבמקרה הנ"ל אי אפשר לגמרי להטיל את האשמה על הישיבה: הוא לקח את הכסף שקיבל לקנות אוכל וקנה במקום זה ספרים וסבל רעב עד שחלה בצורה מסוכנת, אבל, מספיק היה המקרה, בכדי שהמקום הזה יפיל אימה ובחורי הישיבה לא יבחרוה למען עתידם; הרבה ילדים למדו גם בלודמיר, וואלין, ואבי התעניין מאוד על המצב בלודמיר אצל משה שאפעל, לייבל פרבר, שלמדו בעיר הזאת והם שיבחו את הלימודים והסדורים הכלליים וביחוד הבטיחו לשים עין עלי בימים הראשונים שלי בנכר.

בבית התחילו ההכנות לנסיעתי. האמא אפתה כל מיני עוגות, הכינה בגדים, תיקנה את הדברים שצריכים תיקון ואת כל הכבודה הזאת הכניסו לתוך... שק. ראיתי את האמא שעיניה דומעות בזמן שהיא מכינה לי כל זה ופיה ממלמל תפילה שקטה: „הלואי שכל הסבל הזה לא ייצא לריק..." מוצאת פה ושם כמה מטבעות קטנות ותוחבת לי בכיסי, „שמור עליהם, היא אומרת, זה יביא לך תועלת במקום זר!" האבא נתן לי בנפרד להוצאות הדרך וכמה מטבעות לדמי כיס וקבענו למחרת בבוקר את הנסיעה המיוחלת.

בבוקר, יום ג', יום שנכפל כי טוב, אני קם מוקדם, כי ממילא בלילה מתוך התרגשות נדדה שנתי. התפללתי, אכלתי אכילה קלה ותפסתי את ה„שק", ה„מזוודה" של אז, נפרדתי מאבא והוא ברך אותי: „תלמד

בהתמדה!" אמי מלווה אותי לאוטו, שם פגשתי גם בחברי לנסיעה. התפלאתי שלא הורגשה על פניהם שמחה מיוחדת על שהם חוזרים לישיבה; אני בכל אופן, שמחתי מאוד הפעם, דמיתי לי שאני נוסע ל"גן עדן התחתון"...

מתקרב זמן הנסיעה של האוטו. האמא לא מַשה ממנו לרגע, ומאיצה בי בכל רגע באמירות של: "שב יותר טוב"; "תשמור עליך היטב" והעיקר: "תכתוב תיכף מכתב" ו"כתוב לעתים קרובות מאוד". אני כמעט התרגזתי מהפינוק הזה ובקשתי אותה ללכת הביתה, אבל היא לא הלכה — היא חיכתה ודמעות על לחיה... איך אפשר היה לי להבין אז את ליבה של האמא?... היא הבינה שבנה נוסע אמנם לישיבה ללמוד, וזה גם רצונה, אבל הרגישה שזה יעלה בסבל רב, בעיקר סבל חומרי, ואני הרי עוד סוף־סוף ילד בן שלש עשרה, רחוק מתשומת לב ההורים, ובמיוחד מעינה הבוחנת של האמא...

צפצוף האוטו הפסיק את המחשבות והפסיק גם את הקשר עם אמי וידידים. אני נפרד סופית מהאמא, שנשארה בוכה, מסתכלת אחרי האוטו עד שנעלם מן העין. — אנו מתקדמים, אנו כבר בתוך יער העבות אחרי חלם, אנו שמחים, יצאנו כבר מהגבול של העיר, אנו מרגישים שאנחנו כבר לא חלמאים...

אחרי כמה שעות נסיעה הגענו להרובישוב, תחנת ביניים לפני לודמיר. השעה כבר מאוחרת, אחרי שקיעת השמש והלילה מתחיל את שליטתו ומַשרה גם מצב רוח קודר. ירדנו מהאוטו בכדי להישאר ללינת לילה בהרובישוב ולמחרת בבוקר להמשיך בנסיעתנו ללודמיר. חברי עזבוני לנפשי, הם המשיכו לבדם לאיזה מקום, לידיד שלהם ולי אמרו לחפש מקום לינה... נתקפתי יאוש לכמה דקות, אבל נזכרתי באימרה: "אם אין אני לי מי לי?" העמסתי את השק על גבי ושאלתי עוברי־דרך איפה אפשר ללון בלילה, או רק להשאיר את "רכושי" למשך הלילה. המראה־החיצוני שלי סיפר מיד את סיפורי ו"תעודת־הזהות" שלי: "בחור ישיבה!" — — נשלחתי ע"י האנשים לרחוב צדדי, איפה שגר ר' מאיר'ל שוחט, שדירתו משמשת כמעט כאכסניה לבחורים כאלו. המשכתי ללכת מדוכא למקום הזה ומצאתי את ביתו של ר' מאיר'ל שוחט. קבלוני באדיבות. שאלתי אם אוכל להשאיר את שקי למשך הלילה. הרשו לי ברצון, וגם הזמינו אותי לאכול, בהוודעם מטרת נסיעתי. לא סירבתי, כי ממש הייתי רעב. נטלתי ידים ואכלתי, אבל רגש עצוב השתלט עלי באמרו: "ראה! כאן אתה מתחיל לאכול על שולחן זר!" דמעה ירדה על לחיי, מבלי לרצות, הרגשתי פתאום געגועים, אבל השתדלתי להחזיק מעמד שלא ירגישו בני הבית במה שעובר במחשבתי, אבל, כמדומני, שבכל זאת התחלתי כאן להרגיש את הטעם המר של חוסר הבית. הם שאלו

אותי, אם יש לי מקום ללון הלילה. אשת השוחט לא חיכתה לתשובתי, היא קראה על פני את התשובה, והיא הכינה לי מיד מקום לישון. שכבתי אבל כמעט ולא ישנתי. מאורעות היום האחרון: הפרידה מההורים, יחס החברים, ולבסוף פתאום התמצאותי בין זרים, על שולחן זר — נתן לי הרבה חומר למחשבה...

בבוקר, עם הנץ החמה, אני כבר לבוש, משתדל לצאת בשקט מהבית, כי המשפחה הטובה הזאת ישנה עוד את שנתה. אני לוקח את שקי — ה„מזוודה" שלי, נושק את המזוזה, וממשיך ללכת לכיוון האוטו, הממשיך ללודמיר. מצאתי שם את חברי „המסורים"; עשיתי עצמי שאיני רואה אותם אחרי היחס „החברי" מאתמול. בכל זאת המשכנו יחד ללודמיר, והרעיון שבקרוב אהיה כבר בישיבה עודד אותי קצת, אבל זו כבר לא היתה השמחה מאתמול.

אחרי כשעתיים נסיעה הגענו ללודמיר. שמחתי היתה מהולה בפחד, אם אצליח להתקבל למרות הכנותי הרבות. הפעם חברי לייבל פרבר, מנסה לתקן קצת את יחסו מאתמול והרשה להכניס את שקי באותו מקום שהוא שם את חפציו, ואנו צועדים, התלמידים החדשים והוותיקים, לבית המדרש „אהל־משה", מקום משכן הישיבה.

הימים הראשונים בישיבה

היה זה יום רביעי, למחרתו של נסיעתי מהבית, ואני עם חברי נכנסים לבנין הישיבה — ביהמ"ד גדול בשם „אהל־משה", שהוא מלא עמודים בודדים, ועל יד כל העמודים אלה צמודים בחורים, מבוגרים ופחות מבוגרים, מפזמים בהתלהבות ניגונים של שיעוריהם בתלמוד, מתעמקים בפרשנות גדולי הפוסקים, הראשונים והאחרונים. ואני מתמלא פחד ותקווה אילמת: האם גם אני אהיה אחד מתלמידים אלה... מראשי הישיבה נכח היה רק הר"מ ר' יהושע קאנדינער. חברי הובילו אותי אליו וספק ברצינות ספק בצחוק הודיעו לו: „הבאנו סחורה חדשה"... הוא מדד אותי מלמעלה למטה; שיני רעדו. ידעתי שגורלי על המאזנים ועמדתי לפניו בפחד אבל גם השתדלתי לא לאבד את הבטחון. הוא שאלני מה למדתי ומה אני יודע. עניתי כפי יכולתי. וכנראה תשובותי סיפקו אותו והוא נתן לי ללמוד דף גמרא לבד ל„בחינה" („ליינען" קראו לזה), ללמוד דבר שמעולם לא למדתי ואחר־כך אבחן בזה. הוקל עלי קצת, כי מצב זה — נקרא שאני נתקבלתי לישיבה, והבחינה היא רק לקבוע לאיזה כיתה ומי יהיה הר"מ שלי.

הלכתי להתפלל. הפעם התפילה היתה בהתרוממות רוח. אחרי התפילה עוד מצאתי שאריות בכיס־מעילי לסעוד את ליבי.

בידי היה גם מכתב־בקשה מאבי לקרוב־משפחה, דוד זקן הגר בלודמיר, שיקרב אותי ולהיות לי לאחיעזר ולאחיסמך בהיותי בנכר. הלכתי לחפש את הדוד הזקן. ללא מאמצים הצלחתי למצוא את כתובתו: שינקוויטש 5. יהודי למדן גדול ובעל בית חשוב בעיר, ידוע היה לתושביו הוותיקים. נכנסתי לביתו של דודי ר' יצחק מיכל מילר, יהודי זקן, עטור זקן ארוך ולבן שכולו אומר כבוד, יושב על יד שולחן קטן בחדר שהוא לא הרבה יותר גדול מהשולחן ועובר על פרשיות של תפילין ומזוזות. לבדו היה בחדר, וכשנכנסתי, הרים עיניו בהשתוממות. אני מברכו ב„בוקר־טוב" ומושיט ידי ל„שלום־עליכם". הוא שואל אותי לבקשתי ואני עונה לו, שיש לי מכתב אליו. „מכתב", הוא שואל, „ממי?" „מאבי!" אני משיב. „אביך מי הוא" — ובינתיים כבר הספיק להתחיל לקרוא את תוכנו של

המכתב. לא הרגשתי התרגשות או שמחה מיוחדת אצלו ממכתב זה, אבל לבסוף הכריז בהתאפקות:

„אַהא! אתה הנכד של אחי שלום מחלם. באת הנה לישיבה, יפה, יפה. מה שלום האבא, האמא, מאָטעל, בראנצ'יע ועוד...״ בינתיים התאספו בני המשפחה, האשה, נכדים, והוא המשיך מיד בהתעסקותו הקודמת וציווה לכבד אותי בתה ודברי מתיקה, אבל ראיתי שלא היה שבע רצון במיוחד מביאתי לישיבה המקומית, דבר שבמשך הזמן הרגשתי שלא טעיתי כלל בהערכותי. אני קצרתי את ביקורי אצל משפחתי ועשיתי דרכי חזרה לישיבה. בדרך שוב תקפוני געגועים, הרגשתי זרות... חסר היה לי הבית, האמא, האבא והמשפחה, הרגשתי דמעות נוזלות, אבל השתדלתי להחזיק מעמד ולהיראות „גיבור״. גירשתי את כל המחשבות שעלו במוחי, גם אלה שהפצירו בי, אולי אארוז את שקי ואחזור הביתה, אבל פחדתי מפני „מה יאמרו חברי״... ואיך איראה כלפי חברים...

בישיבה התחלתי להכין את עצמי לבחינה (ה„ליינען״ בלע״ז), ההכנה שניתן לי ללמוד בלי עזרת מישהו וכך לבדוק את ידיעותי. ביקשתי ארכה להכנה לעוד שעה ובשעה זו ריכזתי כל מאמצי הילדותיים רק בהכנה זו וכנראה הצלחתי בזה. ניגשתי לבחינה בפני הרב יהושע קאנדינער. ראיתי שהכנתי מצאה חן בעיניו ונתקבלתי ישר לכיתה ד׳. שמחתי שנתקבלתי וגם שמחתי גדלה שהועברתי ישר לכיתה ד׳ — כיתה שבחורי ישיבה לומדים כבר בפני עצמם, מחוץ לשעור הקבוע היומי שנותן הר״מ, דבר שעוזר להיכנס לפני ולפנים של עמקות התלמוד עם הפרשנים השונים.

יום הראשון עבר. לינת הלילה — ה„ספסל״ של „אהל־משה״, האולם הגדול של הישיבה. אם ישנתי בלילה זאת לא אזכור, אבל שמח בלילה זה היה והיה, כי לא הייתי בן־יחיד על הספסל. כל הספסלים היו תפוסים בתלמידי הישיבה, ואם אמנם לא נוח היה, אבל שמח היה די והותר...

למחרת בבוקר — הוקל קצת. מתחילים להתרגל לחיים שכאלה, אבל הגעגועים אינם חדלים. מתאמץ לכתוב מכתב ראשון הביתה, שהתבטא רק בכמה מלים: „אני בריא; התקבלתי לישיבה, כיתה ד׳ ומאד מתגעגע!״ — תיכף אחרי שבת קבלתי מהבית מכתב־תשובה, שעורר עוד יותר את הגעגועים. אבא כתב לי: „משה, זכור שהנך נע ונד, לא רצינו שתסע, ואם סובל אתה, חזור הביתה!״ והמשיך בכתיבתו: „כתוב לנו איפה אתה אוכל וישן?״ — אמנם, לא חשבתי כבר על חזרה הביתה, אבל המילים „נע ונד״ קלעו למטרה, ואכן כך היה! — אבא עוד מוסיף: „זכור שאתה במקום זר, ואוכל על שולחן זר, לכל הפחות תשתדל שכל הסבל הזה שלך

לא ייצא לריק". ואמנם הרגשתי טוב שאני במקום זר ואוכל על שולחן זר — אבל בשום אופן לא הרשיתי למחשבה אחת שתתפוס מקום במוחי הזיא: חזרה הביתה, זה לא ולא! עד שגם אחרי חצי שנה כשבאתי הביתה לחג — משכו אותי כבר החיים האלה, לשוב מהר לישיבה, לספסל הלימודים ו„ספסל"־המיטה ואכילת „הימים"... אבל השתדלתי למלא גם בקשת האבא ללמוד במרץ, שסבלי החמרי ימצא פיצוי בלימודי הקודש, התלמוד והמוסר, ביחוד המוסר, שבהוראתו הצטיינו ישיבות אלה.

עברה השבת ועוד ימי חול נוספים — בישיבה כבר מתחילים הלימודים. הרגל נעשה טבע, והחיים האלו נכנסו למסלול. הבעיה היתה רק איפה לאכול, דבר שלצערי לא מצא פתרונו, כי לא היה פתרון באותם הימים ובחורי הישיבה אכלו „ימים", שם נרדף למנהג שנהוג היה שכל יום אחר בחורי ישיבה אכלו אצל מישהו אחר מבעלי הבית בעיר, שהתנדבו לפרנס בחור ישיבה יום בשבוע...

אני אוכל „ימים" בישיבה...

קשה, קשה מאד לכתוב על הבעיה הזאת הקרויה אכילת „ימים" בישיבה, קשה להשיג זאת; השפלתו של הצעיר, אם גם הוא מקבל את מנת מזונו ברצון; הרגשתו כשהוא מיסב על שולחן זר... מנסיוני אני, — ע ל י השפיע הדבר מאוד לשלילה ותמיד אזכור הימים האלו כימים אפלים בשנות חיי הצעירות. לא הבנתי אז ועוד יותר לא מובן לי היום, אחרי חמשים שנה, איך אפשר היה בדרכים כאלה לנהל את החיים של הצעירים התמימים, שנפשם חשקה בתורה, לכלכל אותם בשיטה משפילה זאת. טוב ששיטה זאת עברה מן העולם, והיום, אם בחורים חפצים להעשיר ידיעתם בתורה — מקבלים את כל צורכיהם בישיבה עצמה, מסובים בחדר אוכל גדול, יחד, באוירה טובה, בלי השפלה ובכבוד. אבל אני נמצא אז בלודמיר, שנת 1927 — ואז המנהג היה שבחורי ישיבה אכלו כל יום אצל משפחה אחרת, שהואילה בטובה להחזיק ילד־בחור ישיבה אצלה יום אחד בשבוע.

מעניין במיוחד, איך באו „הימים" האלו לעולם. „מומחה" מיוחד, שקראו לו ר' נח טישוויצער, היה בא כל חצי שנה לישיבה מעיר מגורו טישוויץ, ביקר כל משפחה בעיר ודרש שכל משפחה תיקח על עצמה להחזיק ילד, יום אחד בשבוע, לפרנסו. לא כל משפחה הסכימה, אבל לר' נח שיטות השפעה משלו. לאלה שסרבו, ר' נח הנ"ל לא פיטרם בלא־כלום, וכיבדם במענה־לשון של גידופים, ואלה מתוך פחד או פשוט מתוך רצון להיפטר ממנו, השלימו אתו והבטיחו לו למלא בקשתו. אבל לא תמיד, כשהבחור מהישיבה היה בא למחרת לאותה הכתובת — הם כיבדו את הבטחתם, והבחור היה חוזר בבושת פנים לישיבה, והיום הזה עבר עליו מתוך רעב והשפלה...

למחרת בואי ללודמיר, אחרי התפילה של שחרית, הבחורים הקטנים, הכמעט ילדים, הקיפו את מנהל „הימים", משה מאזירער, שהיה עמוס בפתקאות של כתובות בעלי הבתים, שהבטיחו לפרנס יום אחד בשבוע בחור־ישיבה, כל אחד את היום המתאים לו ביותר. הוותיקים של הישיבה, ידעו כבר מה לבקש ואיפה לבקש, מתוך נסיונם הקודם, איזה בעל־בית מתיחס בצורה אנושית לילד הזר הסמוך על שולחנו, ולפעמים מוסיף גם כמה פרוטות לכיס, או בעל־בית שעושה זאת כאילו כפאו שד... הבחורים

צעקו ורעשו והכריזו את השמות שרצונם ללכת לשם. אני הייתי „ירוק" בשטח זה, לכן ניתן לי מכל ה„שאריות" האחרונות; לא ידעתי מה לבקש ואת מי לבקש. קבלתי את הפתק. חבר הראה לי את המקום ואני הלכתי לפי הוראותיו.

קשה מאוד לתאר את הרגשתי בדרכי הנ"ל; מעיני זלגו דמעות. לחמתי בקרבי, הבנתי שזאת השפלה, אבל זאת היתה הדרך וככה נהגו כולם, ועלי לעשות מה שכולם עושים אם אינני רוצה להיות רעב ולהזין את גופי רק במזון רוחני, כי סוף־סוף, אם אין קמח — אין תורה. ומאידך, הרגשת הבדידות לא נתנה לי מנוח — הנה, אתה הולך לאכול על שולחן זר, בלי אבא־אמא, אתה רק בן 13 וכבר אתה חי את חייך לבד.

מחיתי דמעותי והשתדלתי להחזיק מעמד ואזרתי עוז ודפקתי על הדלת בקלות. בני הבית פתחו לפני הדלת ושאלו לבקשתי. עניתי שנשלחתי מהישיבה לאכול היום אצלם.

אני רוצה להדגיש: ה' פ' נח תרפ"ח, לראשונה בחיי, באתי לבקש בעמדי על יד הדלת, שיתנו לי „יום" לאכול אצלם...

רעדה תאחזני, היום, בזכרי את האומץ והשכל הילדותי של הימים ההם: איך, איך יכולתי לבצע דבר כזה. מנהלי הישיבה הרגישו כנראה, שיש תלמידים שירגישו עצמם באי־נוחות ממעשה משפיל זה, לכן מצאו „תרופה" והסבירו לנו: „מה שבעל־הבית מפרנס את בחור־הישיבה, לא את שלו הוא נותן, כי הקב"ה מפרנסו רק בתנאי זה שהוא יחזיק ויתמוך את בחור הישיבה, ממילא, בחור הישיבה, משלו הוא אוכל ולא של בעה"ב". ואמנם, טענה זאת, שאת שלנו אנו מבקשים, הקל במקצת עלינו את הבקשה. וגם אני ביום חמישי זה, באתי לבקש מה שמגיע לי מהם, והנה כמה הופתעתי מהתשובה השלילית של בני־הבית: „מעולם לא החזיקו בחורי ישיבה אצלם וגם להבא אין בדעתם לעשות כך!"...

כרעם ביום בהיר צלצלו באזני דברים אלה. לבי הלם בחוזקה, ובאותו רגע התחלתי להרגיש את הטעם של הנוהג הפסול הזה. כאבתי את הכאב של „כמעט ילדים", מבתים טובים, שמרגילים אותם לחיים של חוסר בושה, לילך מבית לבית לבקש את ה„יום" שלהם לסעוד את לבם.

אני בתמימותי חשבתי, שכאשר רק אודיע את מטרת בואי, יובילוני ישר מתוך כבוד לחדר־אוכל, יאכילוני מכל טוב, כי סוף־סוף, כל הברכה והעושר שנתברכו בו — שלנו הוא, ובזכותנו... ובסוף תשובה כזאת! — לא חשבתי באותו הרגע כלל איפה אני אוכל היום הזה, רק הרגשה לא

נעימה, שמעבר לאוכל אחזתני. אלמלא הייתי „ירוק", התשובה הזאת לא היתה כל־כך משפיעה עלי; עובדה, שבמשך הזמן התרגלתי לתשובות כאלה ולא עשו עלי יותר רושם מיוחד, אבל הפעם, בפעם הראשונה, זה פשוט השפיע עלי עמוקות והתעצבתי מאוד. חזרתי לישיבה בהרגשה רעה, חברי נתנו לי לאכול משהו וככה עבר היום. תלמידים אחרים חזרו גם הם עם תשובה כזאת, אבל, כנראה, שרגילים היו כבר לזה, או, מי יודע, אולי גם הרגשתם היתה כשלי, אבל השתדלו להחזיק מעמד.

הלילה לא יכולתי לישון. מחוץ לספסל הקשה ששימש המזרון שלי, גם מאורעות היום שעבר, לא נתנו לי מנוחה ומנעו ממני שינה, ואני כולי מחשבות על החיים האלה...

בבוקר, עם נץ החמה, אנו משחררים את הספסלים — המיטות שלנו, מתפללים, וחוזר חלילה — ה„פתקאות" של „הימים". בני־עירי ריחמו עלי כבר, ודאגו שאקבל היום „פתק" טוב, מן הראשונים; בכלל יום ששי, יום טוב היה לאוכלי „ימים", מפני שביום ששי, לפי מנהגי מקומות אלה, כבר אוכלים מעט מ„מטעמים" שהכינו לכבוד שבת...

הלכתי ישר לפי הכתובת שקבלתי. זוכר אני, היה זה ברחוב של הביהמ"ד, בעל הבית — יהודי פשוט, עובד כפים, נגר במקצוע. אבל אשתו עצמאית היתה וניהלה חנות קטנה ע"י ביתה לדברי חדקית. ממילא גם „הימים" היא נתנה על חשבונה, כדי להוסיף עוד זכות על זכויותיה לעלמא דקשוט... נכנסתי לדירה והתכוונתי לקבל תשובה טובה, אבל גם מוכן הייתי כבר לשמוע תשובה שלילית אחרי יום אתמול. אני מצטט את פזמוני: „נשלחתי ע"י הישיבה לאכול אצלכם היום הזה..." והנה להפתעתי הטובה, הזמינני בעלת הבית לחדר האוכל. נטלתי ידי והיא הגישה לי „פלעצלעך" מעשי ידיה, עם חמאה. אכלתי בתיאבון, כי כמעט שבוע לא אכלתי לשובע, אבל ההרגשה היתה בכל זאת לא נעימה, סוף־סוף היה זה היום הראשון שאכלתי על שולחן זר! — — היא אמרה לי לבוא לצהרים, והצהרים היה כבר חלק מן ה„שבת" העומד בדרך, עם „דגים ממולאים"... בעלת־הבית ציוותה עלי לבוא כל יום ששי לאכול אצלה...

הנה כי כן — יום אחד קבוע, כבר היה לי, יום ששי.

שבת הראשונה הייתי סמוך על שולחנו של הדוד, אבל יותר משבת אחת לא החזקתי מעמד במקום זה, ולאט־לאט גם בקורי במקום זה היו רק לעתים רחוקות, כי לפעמים יכולים להיות קרובי משפחה, אבל במציאות רחוקים... הדוד כשלעצמו רצה בכל לבו לקרב אותי, אבל הרגשתי שהדודה,

ה„אשת־חיל" שלו, השתדלה להמנע מכל מגע ומשא אתי, במיוחד — בחורי־ישיבה, היו אורחים לא רצויים אצלה.

עם בוא השבוע החדש, ביום א' בבוקר, חזרה ונשנתה התמונה העגומה הזאת של חלוקת „הימים", עד בערך התחלת הלימודים, ואז כל תלמיד חייב היה להסתדר עם „הימים" שהצליח לרכוש בחלוקה. היו כאלה אשר שפר מזלם והצליחו להשיג כל ימי השבוע, אבל היו גם כאלה שבקושי רב הצליחו לקבל 3—4 ימים, והימים הנותרים סבלו מחוסר מזון; אני השתייכתי לסוג השני, ובמאמץ רב הצלחתי להשיג 3 ימים ולפעמים 4.

אחרי כמה ריצות יומיות למקומות לפי הכתובות שחולקו לנו, קבלתי תשובות שונות ומשונות, ביניהן גם כמה שליליות, עד שלבסוף הצלחתי „לרכוש" לי כמה „ימים": יום הששי הנזכר, וכן גם יום ראשון ושלישי; אחרי שבועות נוספים הצלחתי גם להשיג מקום לאכול בשבת, מקום שאני מזכיר אותו לטובה עד היום הזה. את „הימים הטובים" האלו לא אשכח לעולם ואת הרגשתי בשבתי על כסא ושולחן זר לא אוכל לבטא במלים. כדאי לציין כאן, שדוקא אנשים מהמעמד הבינוני, או אפילו למטה מזה, כשקבלו על עצמם לכלכל בחור ישיבה ליום אחד, עשו הכל בלב שלם, דאגו שיהיה מרוצה, ובמיוחד שיצא מביתם שבע; שונה בהחלט היה בית האמידים, העשירים כביכול, שקיבלו את הבחור מפני הסיבה הפשוטה, שלא יכלו לסרב, סוף־סוף, מה יגידו הבריות... אבל הבחור יצא מביתם מאוכזב וממורמר ומבשרי חזיתי: יום ג' של השבוע נשלחתי למשפחת ר—ז, מעשירי המקום, ויום הששי הייתי מיסב אצל משפחה לגמרי ממוצעת בהכנסתה. היחס הלבבי של משפחת „יום הששי", מילא את לבי, כי סוף־סוף, „לא על הלחם לבדו יחיה האדם", ואת ההיפך הגמור הרגשתי אצל המשפחה העשירה...

כפי שרמזתי לעיל, ביום השבת הצלחתי להתאכסן אצל משפחה חסידית נפלאה, שאת פרנסתם מצאו בזגגות, אבל השבת היה כולו קודש, שמחה והתרוממות. באמצע הסעודה, הזמירות של שבת, בהשתתפות כל המשפחה, האשה והבנות, מילאו את חלל הבית, ולא רק זאת, בעל הבית, ברצונו לשתף את כל המשפחה בזימרה, נהג תמיד לתרגם את זמירותיו ממקורם בעברית ליידיש המדוברת, שיבינו וישותפו בזימרה; ואני שבמשך הזמן נהייתי כמעט אחד מהמשפחה, עזרתי כפי יכלתי, ונהנינו ממש מהשבת והצטערנו שחלף מהר! — בליל שבת אחרי האוכל, נשארתי כבר ללון אצל משפחה זאת, וככה כל ימי היותי בלודמיר — יום השבת היה מובטח לי אצל

משפחה זאת. יחסם אלי היה כמו לילד שלהם, אם גם כוונתם היתה, אולי, למבט רחוק במקצת; במיוחד הרגשתי שהבנות לא היו אדישות כלפי, אבל מוחי תפוס היה אז רק בבעיה איך לעלות ולהתקדם בלימודי.

„הימים" החסרים לא הדאיגו אותנו במיוחד. התרגלנו למצב זה, ובעזרת ה„גבאית" המיוחדת שפעלה ליד הישיבה, לאסוף פרוסות לחם ותרומות, לא סבלנו רעב ממש, ובימים של מחסור, ביקרנו בביתה, והיא השתדלה בטוב לבה להקל על מצוקתנו...

כאן אולי המקום להדגיש, כי הבחורים כשלעצמם בתמימותם, אינם מרגישים את ההשפלה שבחיים האלה, ולפעמים היו ביניהם שמצאו את עצמם מרוצים מסוג זה של חיים. אבל מצד שני, — להוציא בחורים, כמעט ילדים, מבית, טוב או רע, אבל סוף־סוף בית, ולחנך אותם בצורה זו של אכילת „ימים" ולישון על ספסלים — זה מאד מעציב! התלמידים אמנם אינם מתלוננים, ולפעמים, גם מסכימים לחיי־ההפקר, כי ילדים המה, ורצונם בחופש — לא להיות קשור תמיד למבט החמור של ההורים, וכדי לקבל זאת, מסכימים לכל, אבל — לא זו הדרך!

ובימים של חשבון־נפש והתבודדות לא פעם שרנו:

טוב יותר לחם יבש בביתך הצר,
מבשר ומטעמים על שולחן זר! (תרגום מיידיש)

שיטת הלמודים ב„בית יוסף" בלודמיר

(ע"ש ר' יוסף ייזיל, מייסד הישיבות)

ישיבות „בית יוסף" שנוסדו בעיירות בפולין, מטרתן היתה ששיטות הלימוד בהן יהיו שונות מהשיטות הנהוגות בכל מיני ישיבות אחרות בכל חלקי העולם; הדגש הושם דוקא על הצד המוסרי; לימוד המוסר היה לכן החלק החזק בעיקר, נוסף ללמודי תלמוד ועוד. הבחור הורגל במיוחד להסתכל בבוז על כל היופי שבעולם ומלואו; חיו כמעט בסגפנות וזלזלו בכל המותרות שבחיים הגשמיים; הורגלנו לא להתבטל ולא להתבייש בפני אדם, גם אם מעשיך גורמים לגיחוך, וכדי לקיים למעשה את הדבר, סיפרו (אני עצמי מנסיוני איני זוכר מקרה זה...) כי שלחו בחורים לבית־מרקחת לקנות שם חבילה ציצית, או בחנות של ברזל, לקנות שם לחם וכדומה... בכל אופן לבחורי ישיבה אלה הודבק הכינוי „המוסרניקים", שאינם מתביישים מכל דבר...

„עבדו" עלינו חזק בכדי להגיע למדרגה זו, או כפי שקראו לזה, „ביטול היש"... יום־יום השמיע הר"מ שיחת מוסר מעניינת, והבחורים המבוגרים היו חוזרים עם התלמידים הקטנים על האמור והוסיפו נופך משלהם על התנהגות מוסרית ו„מלחמה" עם היצר; במיוחד יש לציין שפעם בחודש, ביום ר"ח, התקיים ערב שיחת־התעוררות מיוחדת, ובו ראש־הישיבה, הרב מגיד בכבודו ובעצמו ניהל את שיחת ההתעוררות בהתרגשות ללא־גבול. באולם חושך ואפלה ממש, כי אסור היה להדליק האור במשך שיחה זו, ומכל הפינות נשמעו גניחות איומות כעין התוודות וחרטה על מעשים, ופה ושם נשמע גם בכי־חרישי של התלמידים המפוזרים על פני כל אולם־הישיבה, וקטעי מילים של „וי־וי"... „למה לי חיים"... נשמעו כל זמן השיחה. זה נמשך עד לשעות המאוחרות של הערב והורגש אחר־כך כעין הזדככות־הנפש, כאילו כל אחד נולד מחדש.

ואכן, לילות אלו השאירו רושם בל ימחה בלב כל התלמידים.

אמנם הדגש במקום הזה היה על לימוד המוסר, אבל גם בלימודי התלמוד, עמדה הישיבה על דרגה גבוהה. מגידי שעור ידועים שרזי הפלפולים ועמקות הלימוד, היו נהירים להם, „הלעיטו" אותנו מידיעתם ואנו בהתמדה רבה

ובאהבה ממש קלטנו עד כמה ששכלנו מגיע... ולא אמרנו די במה ששמענו ממגידי השיעורים, כי רצוננו עז היה ללמוד ולדעת ובמשך כל היום וחלק מהלילה נשמעו קולות הוויכוחים, השקלא וטריא, ושירת הניגון המסתלסל של התלמידים למרחקים...

אמנם, אם אין קמח — אין תורה; אבל הרבה פעמים לא נתאמת הכלל הזה אצלנו, וזה קרה לעתים די קרובות, שאחרי יום מפרך של לימודים, לא טעמנו את הקמח, וישר ניגשנו למקום לינתנו — הספסל...

אבל, כאמור, התרגלנו לזה והרגל נעשה טבע, והיינו מרוצים מכל הסידורים, ובמיוחד הרי זה התאים למאמר של „כך דרכה של תורה, פת במלח תאכל ועל הארץ תישן" וכו'...

הקשר עם הבית היה דרך המכתבים שאבא שלח כמעט כל שבוע וחבילות של עוגות מעשי ידי אמא, שהיתה שולחת מזמן לזמן בכל הזדמנות שנזדמנה לה, והיא כבר חיפשה ומצאה לרוב הזדמנויות אלה... בכל פעם שהחבילה הגיעה, התעוררו מחדש הגעגועים לבית, אבל לאט־לאט קיבלנו את החיים האלה כנורמליים בהחלט. עובדה, גמרתי את ה„זמן" (חצי שנה — נקרא „זמן"), בתקווה שאחרי החגים אחזור למקום זה, אבל בתוכי הוחלט, לא לספר בבית על כל הדברים השליליים, ובעיקר הרי הדברים הרוחניים, התקדמותי בלימודים, היו חיוביים לדעתי.

כמה ימים לפני חג הפסח חזרתי הביתה. אבא שבע נחת, בראותו שכל מגמותי ודאגותי רק להתקדם ולעלות בלימודי התורניים. ואכן בחן אותי קצת ופניו הביעו שביעות רצון. האמא שמחה בבנה־בכורה, שהנה גדל ונהיה לבחור, ומובן שהשתדלתי לספר רק טובות ונמנעתי מלדבר על הדברים הפחות טובים... בשבועיים ששהיתי בבית אמנם הרגשתי אהבת הורים ומיטה מוצעת ע"י האמא, שדרך אגב לא נפרדה ממני כל זמן „החופש" שלי בבית, אבל הימים חלפו מהר. גם האחים והאחיות שמחו אתי, אבל רק מעט זמן עמד לרשותנו, כי ימי החג עברו חיש מהר ותיכף אחרי החג חזרה התמונה שמלפני חצי שנה. ההכנות החוזרות לנסיעתי בחזרה לישיבה. לא הייתי כבר טירון, וידעתי כבר מה לבקש ואיפה להתאכסן בין הדרכים עד שמגיעים למחוז חפצנו — לודמיר. הפעם אני ה„וותיק", העוזר לאחרים, המתחילים רק עכשיו את דרכם לישיבה עם „הימים" והלילות...

הורי התרגלו כבר למחשבה שאני שייך לישיבה והפרידה היתה כבר כמעט „רגילה", אם אפשר להתבטא כך... אמא אמנם ליוותה אותי עד לאוטו והמשיכה לצוות לי כמה „לאווין", מה לעשות וממה להיזהר ולא יכלה להימנע מהדמעות שהרטיבו פניה האציליים.

באתי שוב להרובישוב, הלכתי ישר להתאכסן אצל השוחט ר' מאיר'ל ולמחרת הגעתי ללודמיר — ישר ל„אהל משה", ל„ימים" שלי ול„ספסל" שלי, כרגיל מימים ימימה... עליתי כיתה, והמשכנו ללמוד גמרא עם כל הפרשנים, אבל הדגש הושם על המוסר, על „עבודה" על ה„מידות" ועל „מלחמה" תמידית עם היצר שמלווה אותך בכל מקום ומחפש כל הזדמנות להכשיל אותך... שינויים רבים לא היו בחיים הכלליים שלנו, חוץ מהחלפות של „ימים" לפעמים, דבר ששינה, כמובן, את המצב החומרי שלנו, אבל בדרך כלל לא היו שינויים ואני בתור ילד גם לא חשבתי על שינויים. בימות הקיץ החמים היינו הולכים בחברותא להתרחץ בנהר הנמצא בקרבת העיר אבל הרחיצה העיקרית היתה המקוה העירונית שהיינו מבקרים בה כל ימי שישי; אחרת היה המצב עם החלפת הלבנים, שלצערנו לא יכולנו להחליפם לעתים כה תכופות והגירויים והגירודים שהרגשנו לפעמים, לא היה בלתי מוצדקים...

בשנה שניה ללימודי במקום עלתה קרני, ולפעמים, כשהמצב החומרי של הישיבה היה בכל רע, נשלחו גם תלמידי הישיבה לעיירות הסמוכות לעשות תעמולה וכסף לישיבה. אני זוכר כשנשלחתי אני לעשות למען התרמת לחם לישיבה. הגעתי בעגלה רתומה לסוסים לבית הרב בעיירה אוסטילע הסמוכה ללודמיר, ובמקום נאספו עשרות ככרות לחם מתושבי המקום למען בחורי הישיבה.

והנה עם כל הרע שבמצב התזונתי — המצב הרוחני עמד על רמה גבוהה. התקדמות התלמידים בלימודים והרצון וההתמדה אצל רוב הלומדים היה מעבר לכל המשוער; רוב התלמידים היו מרוצים למרות הסבל הגשמי שהיה מנת חלקם של רבים מהם. לכן בגמר ה„זמן" השני, כשנסענו הביתה לחג — לא חשבנו כלל על אפשרות אחרת אלא לחזור לאותו המקום ולהמשיך את החיים באותו הדרך כמקודם.

ב„זמן" השלישי בלודמיר למדתי בכיתה העליונה — „קיבוץ" קראו לזה; התלמידים לומדים לבד בלי ר"מ. הבחורים לומדים ביניהם, מחליפים דעות ומתפלפלים בסוגיות השונות. ב„קיבוץ" מצבו החמרי של התלמיד משופר בהרבה, כי הוא אינו חייב כבר לאכול „ימים" והישיבה דואגת למלא את צרכיו. היה קיים „מטבח" כזה שהאוכל בו נתרם על־ידי בעלי־בתים בעיר ו„גבאיות" המקום היו דואגות להביאו למטבח.

בכל אופן בגמר השנה השניה ללימודי בלודמיר, חשבתי לחזור כבר הביתה, והפעם לא על מנת לחזור...

לא ראיתי עתידי יותר במקום זה;...

בישיבת ליובאוויטש (חב"ד) בוורשה

ישיבת ליובאוויטש בוורשה — ישיבת חב"ד תומכי תמימים — שמה יצא כמקום תורה לתפארת ובמיוחד כמקום שקשור עם חסידות, רחוק מישיבות ליטא, שריח „מתנגדים" נודף מהן, והנה אבי התעניין על מקום זה אצל תלמידי הישיבה ומצאה מתאימה לי. אני שמחתי על החלטה זו והתחלתי בהכנותי להמשיך להיות גולה למקום תורה — הפעם ישיבת תומכי תמימים של ליובאוויטש בוורשה.

תיכף אחרי החג שמתי פעמי לוורשה. העיר הגדולה — הכרך עם הבתים הגבוהים והרעש האיום עשה עלי, ילד העיירה, רושם בל ישוער. פעם ראשונה בחיי שראיתי עוד משהו מחוץ לכתלי בית המדרש, אבל לא נתתי לשום דבר שישפיע עלי והתמסרתי ישר לד' אמות של הלכה. יום־הלימוד בישיבה היה מלא וגדוש; מחוץ לשעורי תלמוד הרגילים, תפסו מקום נכבד לימודי החסידות. ההתעמקות ב„תניא" וב„ליקוטי תורה" של הרבי הזקן ר' שניאור זלמן מלאדי, הכניסה אותנו לעולם אחר, עולם של ידע ברוחניותו של העם, של „קבלה" ועולם „הספירות"; לימודי „הנגלה" ו„הנסתר" שמשו בכפיפה אחת ועמדו על רמה גבוהה מאוד. אֵלו שנפשם חשקה בתורה הצליחו להגיע לדרגות גבוהות בידע התלמוד וחכמת הקבלה ורזיה שהתבטא בשלש אותיות חב"ד, ר"ת של חכמה, בינה ודעת. ולא מעטים יצאו מהישיבה הזאת בעלי סמיכה לרבנות שברבות השנים שימשו כרבנים ידועים בקהילות ישראל שונות וידועות.

גם פה, בישיבת וורשה, הצד החמרי, לא עמד על רמה נאותה; אמנם קיים היה מטבח במקום, אבל בקושי רב הצליח לספק את צרכיהם המינימליים של התלמידים ורק בעזרת נשים נדיבות ו„גבאיות" למיניהן, ששמו להן למטרות חייהן לדאוג לצרכים הגשמיים של מאות הבחורים, הצליחו באיזו אופן להתגבר על המחסור במזון. אבל מה שלא הצליחו בשום אופן — זה סדור מקום לינה לכל בחורי הישיבה. הקומה העליונה, בבנין של שלש קומות, שימשה אמנם למקום שינה לתלמידים, אבל רק בחורים מבוגרים מצאו שם את מקומם, והרבה תלמידים היו נאלצים לחפש מקומות לינה.

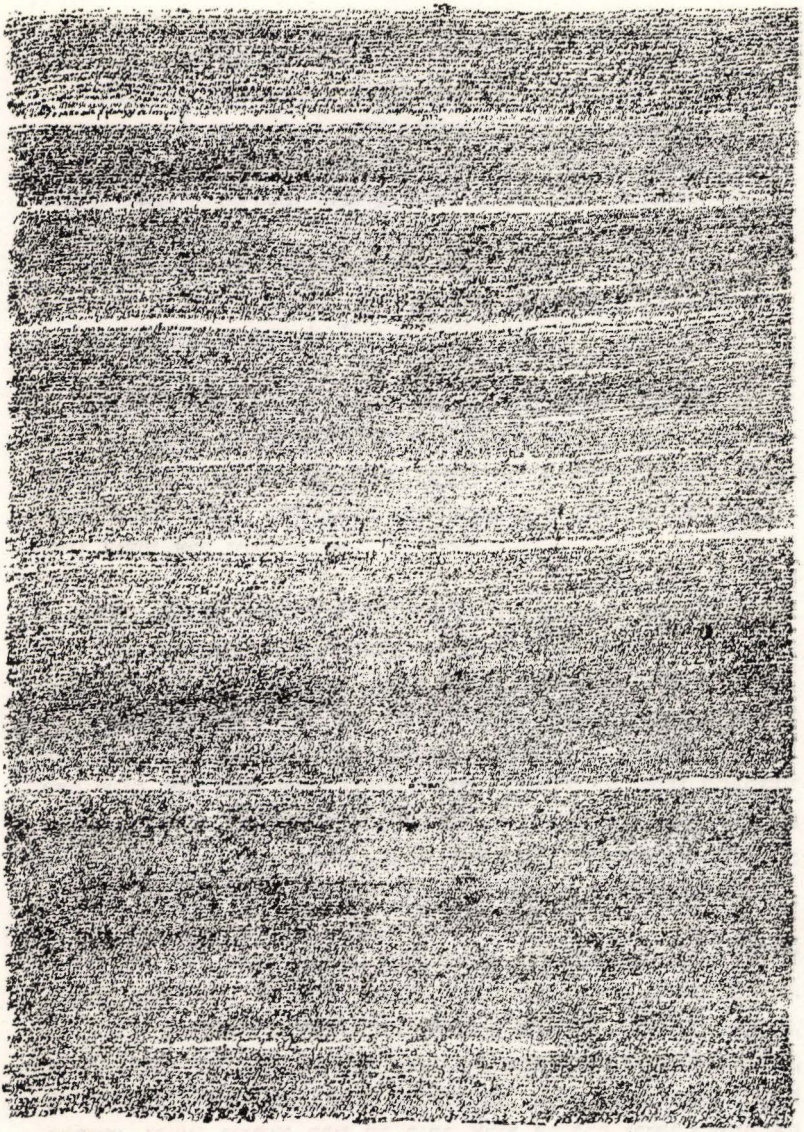
באותו זמן נהוג היה מנהג קלוקל, שבחורי ישיבה שימשו כעין שומרי לילה בחנויות גדולות בעיר רבתי וורשה. אחרי סגירת החנויות — סגרו בפנים החנות בחור ישיבה עד למחרתו של היום — זמן פתיחתה של החנות מחדש. ככה „נפתרה" בעית הלינה להרבה בחורי ישיבה, וכתוספת קיבל הבחור גם תשלום, שעזרו לו לאזן את צרכיו החסרים.

גם בגורלי נפל להיות שומר חנות לפחות כשנה אחת. זוכר אני היטב את הדבר, זה היה ברח' שב' יורסקי, חנות גדולה לפרוות. בפנים היה אמנם טלפון למקרה הצורך — אבל לא אומר, שלא היינו אחוזי פחד ומורא בבצענו את ה„עבודה" הזאת בהיותנו רק בני 15—16.

באותו זמן, בהיותי לבדי, בלילות הארוכים, סגור ומסוגר בחנות, התחלתי להתעניין מעט ב„אהבה הראשונה" שלי — מלאכת הציור. מאוד חשקה נפשי לדעת אמנות זו, אבל לא היה לי שום מושג איך לקדם כשרון זה, וגם לא אף אדם שידריך אותי. להיפך, ידעתי שאני, כבחור ישיבה, מלאכה זו אסורה עלי. קרה מקרה שנתפסתי ב„קלקלתי" בישיבה ומצאו אותי שאני מתעסק בציור, העניש אותי ללמוד שבעה פרקים „תניא" בע"פ... נסיתי איפוא, עד כמה שידי הגיעה, במסתרים, לעשות כל מיני דברים. באותו זמן קראתי באחד העתונים על התחרות של כתיבה באותיות קטנות. נסיתי את כוחי גם בזה, והנה יצאה ה ג ל ו י ה הידועה, שהתפרסמה אחר־כך ברבים, שדחסתי בה כל חמש המגילות ועוד ל"ה מזמורי תהלים, שהם כ־14 אלף מלים. אחרי שהראתי את מלאכת הכתיבה שלי שעשיתי על מיטתי בלילות כשומר בחנות — התחילו להתעניין בי, וכמה עתונים יהודיים, ביניהם „מאַמענט", „היינט", „יידישע טאַג־בלאט" פרסמו את הענין, דבר שגרם שיפור היחס אלי במעט בישיבה ומחוצה לה.

באחד הימים נודע בישיבה שציירתי תמונתו של הרבי הזקן מלאדי — כל התמונה רק מ א ו ת י ו ת, והיא מכילה ספרו של ה„תניא", תמונה גדולה, יפה, שכולם גמרו עליה את ההלל. הנהלת הישיבה כבר לא נזפה בי בעד מעשה זה; אדרבא, הביאו את התמונה להראות לרבי מליובאוויטש, ר' יוסף יצחק שניאורסון, שבמקרה היה בוורשה, ואני ראיתי בפעולה זו כעין הכשר ל מ ע ש י - י ד י, אבל כל זה לא היה צריך להפריע במשהו בלימודי הרגילים בישיבה, לימודי התלמוד והחסידות, שהוא העיקר והחשוב במעשי וכן רצון הורי היקרים — שלשם זה נשלחתי, להיות גולה למקום תורה.

ואכן, בהיותי בחנות בתפקיד שומר הלילה, הצלחתי לעשות כמה דברים שבמשך הזמן התפרסמו בתוך הישיבה וגם בבית, בעיר חלם והעתון המקומי



הגלויה, בגודל טבעי, המכילה „חמש המגילות" ול"ה מזמורי תהלים

„כעלמער שטימע" מצא לנכון לפרסם על בן־עירו, בחור־ישיבה, שיצא שמו לתהלה בכתיבה ובציור...

המשכתי לצייר תמונות רבנים מאותיות, ביניהם את הרבי מבלז ר' ישכר דוב רוקח מאותיות „שיר השירים" בגודל של גלויה; כן ציירתי תמונתו של מנהיג „אגודת ישראל" דאז, ר' יעקב רוזנהיים, גם כן מאותיות שהכילו מאמריו שפירסם. הדברים האלו צולמו אח"כ ונתפרסמו ונמכרו כגלויות למעוניינים.

משכה אותי מאוד מלאכת הציור ורציתי מאוד להתקדם, אבל היותי תלמיד־ישיבה והחיים הקנאיים מנעו ממני המשך בכיוון זה; במיוחד, חוסר ההדרכה המינימלית עמד לי למכשול, וחבל!

באותם הימים, בהיותי תלמיד ישיבת ליובאוויטש, נחרתו בזכרוני המאורעות שקרו אז בארץ ישראל — מאורעות תרפ"ט. קמנו בוקר אחד ושמענו חדשות מעציבות על פרעות ביהודי חברון ועשרות תלמידי ישיבת חברון שנפלו קרבנות בידי פורעים ומסיתים ערביים. כולנו, כל בני־הישיבה, היינו עטופי אֵבל ויגון — —

מקרה משעשע קרה עם אחת העסקניות בישיבה. אצל אחת „הגבאיות" אכלתי את יום השבת, מנהגי מימים ימימה — לאכול „ימים"... כמה שנים אכלתי אצלה והייתי כבן־בית, מעורב עם המשפחה כולה. לה, ל„גבאית", היו שתי בנות בגילי, אבל אני כבחור ישיבה נמנעתי מלהרבות בשיחה אתן. אחרת, כנראה, חשבה אֵם הבנות... — עובדה זו נתגלתה לי לאחר כמה שנים, אחרי גמר שנות למודי בישיבה, כשנודע לה, שאני התארשתי עם אשתי דהיום, לא התעצלה לבוא לחמי ר' משה טוביה הי"ד, להתרעם על מה שהוא תפס לה את החתן „שלה", שהיא גידלה לעצמה... או כלשונה: „איינער זייעט און דער צווייטער שנייט" („אחד זורע והשני קוצר")...

מקרה אחר שראוי לציינו, דבר שעשה עלי רושם עז בזמן לימודי בישיבה, בוורשה: ר' מנחם זעמבא, הגאון הגדול, רב בוורשה־פראגא, פנה בזמנו לישיבה לשלוח לו בחור להעתיק את כת"י, חידושים בהלכות, שהכין לדפוס. משום מה נבחרתי אני להיות המעתיק, אולי בגלל כתב־ידי, העיקר שזכיתי מעט זמן להיות במחיצתו של הגאון הנ"ל, בתור מעתיק כתב־ידו. זכורני שהייתי רכון על פנקס ארוך עב־כרס וכותב־מעתיק את כתה"י ובולע בחביבות את הערותיו המפולפלות...

ככה עברו עלי שלוש שנים יקרות בישיבת ליובאוויטש בוורשה. הלימודים, גם ב„נגלה" ובמיוחד ב„נסתר", הטביעו עלי את חותמם והשפיעו על כל מהלך חיי בעתיד. רבות מחשבות בלב איש — וגם אני התחלתי לחשוב על עתידי. התקרבתי כבר לגיל שמונה עשרה וזה הזמן המתאים לחשוב על הבאות. לא ראיתי את עתידי ברבנות או כלי קודש אחר, לכן



תמונתי בישיבת „תומכי תמימים" בוורשה, על יד הציור של הרבי ר' שניאור זלמן מלאדי זצ"ל, שציירתי מאותיות ספרו „תניא"

החלטתי בקרבי הפעם, בגמר שנת לימודים זאת — לא לחזור יותר לישיבה ולחשוב בכיוון שונה על דרכי ועתידי בחיים. ידעתי היטב שהחלטה זו תשפיע לרעה על ההורים, אבל לא ראיתי אפשרות אחרת, אחרי שגמרתי בלבי על דרך חיים שונה במקצת ממה שחלמו וקיוו אבא ואמא...

אבל עד יומי האחרון אודה לאלה — אנשי חב"ד, — שבאהבה ובמסירות חנכוני לאהבת ישראל ואהבת קדשי ישראל, ועל כל ידיעותי המעטות, שהצלחתי לקלוט בשנות לימודי בישיבה — להם התודה והברכה.

בחזרה הביתה

שוב אני בבית. ההחלטה לא לחזור יותר לישיבה הביאה לעימות־מה עם אבי שלא ראה בעין יפה החלטה זו. נהפכתי פתאום בעיניו ל„מחוסר עבודה"... רציתי ללמוד איזה מלאכה מכובדת, לפי הפתגם הידוע: „טוב תורה עם דרך ארץ"... אבל באותם ימים לא מקובל היה שבחור מבית משפחה חסידית ילמד מלאכה, זהו פחיתות כבוד... למרות שהדלות, העוני והמחסור הורגש בכל פינה בדירה העלובה והחשוכה, שגם הקירות השתתפו בצערה ותמיד רטובים היו מבכי... השמחה היחידה שהורגשה בחדר— המולת הילדים־התלמידים, וששת האחים־והאחיות שלי שרעשו־געשו בשמחת־הילדות, בשובבות למרות המחסור והעוני.

היו אלה ימי חשבון הנפש וחיפושים לעתיד. התעסקתי מעט בציורי פורטרטים, בצבע שחור, מגלויות קטנות לגדולות, שאנשים שונים רצו להנציח את קרוביהם על הקירות; פה ושם ניסיתי בשטח זה אבל לא התקדמתי הרבה בזה, כי לא ראיתי גם בזה עתידי. באותם הימים פעיל הייתי בארגון צעירי אגודת ישראל במקום; השתתפתי בפעולות שונות; אספתי כסף למען א"י והתחלתי לחלום על עליה לא"י. אבל עליה באותן השנים לא היתה מהדברים הקלים, הרגשנו על גופנו את המאמר שארץ ישראל נקנית ביסורין...

היחסים עם ההורים התחדדו במקצת מחוסר מעשה; אך האמת ניתנה להיאמר: גם אני לא מרוצה הייתי מעצמי, לא ראיתי שום עתיד לפני; לא ידעתי במה להתחיל.

נסיתי לחשוב בכיוון הציור, דבר שהתחלתי עוד בישיבה ולא יכולתי לממש שם. התחלתי לצייר, בעצת חברים, את תמונתו של המנהיג הפולני דאז יוזף פילסודסקי, מאותיות ספרו של יאַן סטאַז'שווסקי. אחרי חדשיים ימים התמונה נגמרה, — תמונה שעשתה רושם נפלא על כל רואיה; הרבה מבני העיר באו לראותה ויהללוה; התייצבתי לפני מושל העיר הפולני עם הציור והוא גמר עליו את ההלל והמליץ לשלוח את התמונה למרשל פילסודסקי עצמו, ואכן כך עשיתי. הציור נשלח אל מנהיג פולניה, בצירוף מכתב על תכולת התמונה וכן בעקיפין על מצבו של הצייר...

אחרי כמה „חדשים" קבלתי תשובה מהמזכיר הפרטי של המרשל, שתרגומו בעברית כאן:

המזכירות הפרטית
מיניסטריון לעניני צבא
L. 42 / s. o.

ורשה, 4 ינואר 1933.

כתשובה למכתבך מיום 17 למאי, 19 ביולי וכן מ־15 לאוקטובר 1932, המזכירות הפרטית של מרשל פילסודסקי מודיעה שהציור נתקבל והושם בתוך האוסף הגדול של המרשל בבלוודור. תודה רבה בעד עבודתו. בהזדמנות זאת נשלחה התמונה גם להראותה למחבר הספר „יוזף פילסודסקי", מר יאן סטאז'שווסקי, הספר שבו השתמש כבודו לציור התמונה. מר סטאז'שווסקי התעניין מאוד בעבודה זו ועשה לעצמו העתקת־צילום מהציור. כתובת מר סטאז'שווסקי: מיניסטריון לעניני חוץ, מנהל המחלקה, מר סטאז'שווסקי.

לכבוד	בכל הכבוד
משה גרינברג	(—) קזימיזש וולאקיעוויטש
רח' לובלסקי 45, חלם	מזכיר הפרטי

את המכתב קבלתי ביום ה' בשבוע וכבר למחרת הופיעה בעתון המקומי „כעלמער שטימע" ידיעה מפורטת על בן־העיר שלה והציור שנשלח למרשל פילסודסקי, ועל התודה הלבבית שקבלתי ממנהיג המדינה; גם עתון „יידישע טאג־בלאט", העתון היומי של אגודת ישראל בפולניה, פירסם ידיעה זו בהרחבה, בלי לשכוח להוסיף שיש להם קירבה כלשהי לצייר: הוא חבר ב„צעירי אגודת ישראל"...

אמנם הרבה כבוד ותהלה, אבל לדבר ממשי, גם זה לא הביא מאומה; שמעתי עצת רבים לפנות לממשלה שיעזרו לי אם בלימוד אמנות הציור, או בעזרה להגר לארץ־ישראל; רק מלה טובה איפה שצריך, אבל לא זכיתי אפילו לתשובה למכתבי — זהו הגמול בעד עבודתי — הציור שכה הללוהו; ואכן מי צריך לשים לב ליהודון קטן...

מובן שגם דבר זה לא עזר הרבה להרים את המוראַל שלי באותו הזמן; החיים בבית היו מתוחים, מחסור ועוני מצד אחד ושפל רוחני מצד שני. אמנם שנות הישיבה לימדוני להסתפק במועט, לחיות במחסור, והרי „כך דרכה של תורה"... אבל, כעת, חיפשתי דרך לצאת למרחב, לצאת מד' אמות

של הבית ולדאוג לעתיד טוב יותר. וכיון שהייתי הבכור בבית דאגתי שבעקיפין, לבאים אחרי, תהיה להם דרך סלולה יותר, שאני אהיה להם מורה דרך, ה„נחשון" הראשון היוצא לדרך־לא־דרך לחפש את העתיד...

באותם הימים האפורים עלה רעיון בלב ההורים לפתור את בעייתי בדרך „הקלה" ביותר, והוא — לשדך לי שידוך. ואכן השדכנים נכנסו לפעולה והציעו להורי הרבה הצעות וביניהן בת אחת מלובוונה, הסמוכה לחלם, והצעה זו קסמה לי במעט, והסיבה — משפחתה של „המיועדת" נמצאת בארץ ישראל וממלאים שם תפקידים חשובים בהנהלת ממשלת המנדט, והנה הם הבטיחו לחתן המיועד — לעזור לו לעלות לארץ ישראל. הבטיחו לי הרים וגבעות ובלבד שאסכים להצעה. כולם היו מוכנים ומזומנים ל„עיסקה", רק חסר היה דבר „קטן", שאני אראה את הכלה... ואכן, אני ואמי נסענו ללובוונה, — לעשות את „ההיכרות" הראשונה. לפני עיני ומוחי היו רק המחשבות על החיים הוורודים של ארץ־ישראל, התגשמות חלומי היפה בארץ החדשה, זה ורק זה עמד לנגד עיני, וברור שמעט־מאד תשומת לב נתתי ל„עיקר"... לבחורה. הכרתי את המיועדת, החלפתי אתה כמה מילים, ואחרי כמה רגעים חזרנו הביתה, כמעט מיואשים... ההורים הפצירו בי להסכים, ואני, בעשותי את חשבון־נפשי: מצבי בבית, עתידי בפולניה, ואם אני אסכים, יתחילו מיד לטפל בעלייתי לארץ־ישראל — לכן, בחצי פה, הסכמתי, וההורים המאושרים התחילו לטפל בהכנות לעשות את ההסכם, המכונה „וואַרט" בלע"ז, וככה נהפכתי באי־רצון להיות „חתן", כשכל מחשבותי נתונות דוקא ל„שאר־ירקות", ל פ ר ס, שילווה את הכלה — הקרן, והיא: ארץ ישראל, ולא ל„כופתאות", לקרן עצמה...

עברו כמה שבועות ומחשבות שונות לא נתנו לי מנוחה. אמנם אגיע להתגשמות חלומי — ארץ ישראל, אבל... אבל האם עם הבחורה הזאת, שכל־כך רחוקה מדרך מחשבתי בחיים; האם אתה אהיה מאושר; האם על בת־לוויה כזו חשבתי וקיוויתי?...

כאן אולי המקום להעיר: ההורים, עד כמה שרוצים את הטוב והיפה לילדיהם, לראות את האושר אצל צאצאיהם, — אינם תמיד מבינים ומעריכים נכונה את הטוב והרצוי ליקיריהם. במיוחד אמור הדבר ביחס להורי, שכנראה השנים שהייתי מרחוק מהבית, — שנות לימודי בישיבה, שחישלו אותי בהרבה, — אך לגביהם, הייתי ונשארתי, התמים, הבטלן וכו'. לא יכולתי לשתף את הורי במחשבתי בנידון זה, כי לגביהם, דעותי אינן

חשובות, מפני שהחסרונות שאני העזתי למצוא אצל הבחורה — „מעלות" הן. הרגשתי, שאסור לי להתקשר לצמיתות עם הנערה מלובוונה, ושאני אהיה אומלל מקשר בלתי־מוצלח זה.

פלא היה בעיני, שדוקא הצד השני, קרובי המיועדת, לא התעניינו כמעט בי, ב„סחורה" שהצליחו לרכוש... הסכימו לכל ונראו די מאושרים מהתקשרות זו. אבל אני, לא יכולתי להיות מאושר, ולאחר הרבה מחשבות, לדאבוני, ביני לבין עצמי, החלטתי להתיר התקשרות בלתי־מוצלחת זו. ידעתי שדבר זה יגרום למבוכה גדולה והתחדדות יתר של היחסים ביני להורים, אבל לא מצאתי דרך אחרת...

ואכן, את אשר יגורתי בא. התגובה של ההורים על ההחלטה שלי היתה נזעמת, אולי מובנת לדעתם, אבל אני לא מצאתי את מקומי יותר בבית הזה וחפשתי דרכים איך ואיפה לתור אחר עתידי; לא היה לי עם מי להתייעץ בימים קשים אלה ומחשבות שונות מילאו את מוחי...

בשנים אלו קיימים היו בערים שונות בפולניה קיבוצי־הכשרה לעליה לארץ ישראל, מקום שכל מפלגות הציונות השונות שלחו את צעיריהן, להכשרה חלוצית לפני עלייתן לארץ־ישראל. וכך עלה בדעתי לנסוע לאחת ההכשרת האלו. אבל, לזה חייב הייתי להיות לכל הפחות כמה שנים חבר מפלגה ציונית אחת, וזאת לא הייתי. באתי בדברים עם חברי הנהלת האגודה במקום, שגם להם היו מקומות הכשרה מעטים, שישלחו אותי להכשרה, אבל חברותי המועטת באגודה היתה בעוכרי ולא עזרו שום בקשות שבהצלת נפשות מדובר... אין לעשות תקדים! — טענו. מחוסר ברירה החלטתי לעזוב את הבית ולנסוע שוב לוורשה, לנסות שם את מזלי ולחפש את עתידי אל הבלתי־נודע...

בדרך הבלתי נודע...

ההחלטה נפלה! הקרע ביני ובין ההורים היה בלתי נתון לאַחותו. היחסים התחדדו עוד יותר אחרי הודעתי על ביטול הקשר עם הנערה מלובוונה; לא עזרו הסיבות וההסברים. לב אמא הרגיש שמשהו מתחולל בי וניסתה לבוא בדברים איתי, כדי לנסות לעצור אותי מפעולה בלתי אחראית, אבל האווירה בבית היתה מאוד עכורה ובלתי ניתנת לתיקון. האבא רגז ולא שוחח איתי ואני לא מצאתי את מקומי שם. — לכן, מה שהחלטתי אין להשיב! — בערב אחד, יצאתי מן הבית, בעירום ובחוסר כל, במחשבה לא לחזור שוב! נגשתי לעגלה רתומה לסוסים שהובילה סחורה לעיר הבירה וורשה ובמחיר כמה זהובים (שהייתי נאלץ, נגד רצוני, „לסחוב" מהבית...) נהפכתי לסחורה שמובילים לוורשה...

בערב האחרון לפני עזבתי את הבית, ישבתי בפינתי בבית וכתבתי מכתב אחרון — חריף, להורים, — מכתב שאולי הגזמתי בחריפותו נגד ההורים, דבר שגרם להם צער רב ואני מאוד מצטער על זה. אבל באותו זמן שפכתי את לבי המלא והרוגז בתוך מכתבי והאשמתי אותם בכל הקשור במצבי המעורער. הסברתי להם פעם נוספת את מניעי לביטול הקשר עם הנערה מלובוונה, וכמנהג אצל יהודים, ביקשתי סליחה ומחילה ממנה על הבושה ואי־הנעימות שגרמתי לה, נגד רצוני, בתקווה שגם היא תסלח לי כדרוש. בסוף ביקשתי מהורי לא לחפש אותי בשום מקום, כי אינני יודע עוד איפה מקומי. ברגע שאצליח למצוא מנוחה לכף רגלי — ואדע את תחנתי האחרונה, אשתדל לתת סימן חיים ממני; עד אז — שלום...

את מכתבי השארתי על שולחן עבודתי בכניסה לבית. ובבוקר למחרתו נודע להם על השתלשלות העניינים העצובה שנגמרה עם עזיבתי את הבית. דרך אגב, נודע להם גם על עשרת הזהובים שהלכו להם „לאיבוד" ביום האחרון...

הלילה עבר בטלטולים ונדודים; לא ישנתי, לא רק מחוסר נוחות אלא גם בשל המחשבות הנוגות שנקרו במוחי. תמונות מכל שנות חיי בישיבות עברו לפני: לודמיר עם אכילת „הימים", ישיבת ליובאוויטש־חב"ד עם כל הכרוך בה; נסיונותי המעטים בציור והאפשרויות הרבות שנגוזו כה מהר;

היחסים בין הורים לבנים — ההורים לבטח רוצים רק את הטוב לילדיהם, אבל מה עמוקה התהום ביניהם, בכדי להגיע אל הטוב המיוחל — אין שפה משותפת ביניהם. והנה אני שוב נוסע לוורשה, ומה רב המרחק בין אז להיום! בדעה צלולה וברצון חזק חשבתי לשנות מהלך חיי בתקווה גדולה להצלחה!...

בבוקר, עם זריחת השמש, הגענו למחוז חפצנו, הגענו לעיר הגדולה וורשה. אחרי כמה שעות של סיבובים ללא מטרה, עשיתי את דרכי לבנין הישיבה, „ביתי" לשעבר, כדי לפגוש ידידים, אולי גם להיעזר בהם; הפגישה היתה קרירה; מראה פני העיד על השינוי שחל בקרבי... לא מצאו בי יותר סימן של זקן... סעדתי את ליבי במקום, אבל לא מצאתי שם עזר רב במצבי, כי סוף־סוף דרכינו נפרדות עתה...

ריכזתי את כל מחשבותי לכיוון אחד: לחפש את האפשרות של עליה לא"י, למרות שידעתי שחלום זה רחוק מלהתגשם. ניסיתי את מזלי ושמחתי פעמי למוסדות המטפלים בנושא זה, במיוחד בשליחת חלוצים להכשרה, כנהוג באותם ימים בפולניה.

לראשונה ביקרתי ב„אגודת ישראל" במקום. סוף־סוף, הייתי חבר ושייך לארגון זה. הם קיבלוני יפה; נכון, הם שמעו עלי; קראו עלי בעתונים, אבל לבקשתי שישלחו אותי ל„הכשרה" קיבלתי סירוב מוחלט. סיפרתי להם את מצבי ובדאגה עמדתי על סכנת־הנפשות שבדבר והצלת נפש אדם בישראל, אבל כל זה לא מנע מהם לתת לי תשובה שלילית לבקשתי; לכל היותר, אמרו, לו היה לי סכום כסף, היו יכולים לעשות משהו... — אבל איפה הייתי אני ואיפה הכסף?... עם דמעות בעיני עזבתי את מר אלתר, מהנהלת „קרן הישוב" של האגודה, ותכננתי הלאה את מהלכי.

בלב כבד עשיתי את צעדי להסתדרות „המזרחי" במקום. ידעתי שזה נגד מצפוני, לבקש עזרה מאלה, שכל ימי לחמתי נגדם, כחבר „צעירי אגודת ישראל". אבל חיפשתי דרך הצלה לעצמי והייתי מוכן לכל עזרה מאיזה צד שהוא.

בכניסתי לאולם הגדול של הסתדרות „המזרחי", מצאתיו הומה נוער חי, שמח, אוירא דארץ ישראל בכל פינה ופינה; פנים מחייכות של קבוצות בחורים ובחורות העומדים כבר לפני עלייתם לארץ. בפינה השניה — קבוצות חברים המתכוננים לנסוע לקיבוץ הכשרה ושירי הארץ בפיהם. הוקסמתי מאוירא זו, ובליבי פנימה, התפללתי להיות שותף פעיל לחברה זו; הרגשתי, שאכן מצאתי את המקום הנכון, אבל איך מגשימים את זה? —

ניגשתי לפקיד הראשון ושאלתיו מי מסדר את הענין של הכשרה לקיבוצים. הוא ענה לי, שגם הוא מוכן לטפל בענין זה. הודעתיו, שענין שלי אינו דבר שאפשר לסדר על „רגל אחת", זוהי בעיה כאובה שדורשת טיפול מיוחד, ותוך כדי דיבור התחלתי לספר לו סיפור חיי, ובלי רצון זלגו דמעות על לחיי. הדברים השפיעו על האיש מאוד ומצאתי אוזן קשבת למצבי. הוא הכניסני לחדר קטן — רחוק מהרעש הגדול שסיבב אותנו ובקשב רב שמע לסיפורי. האיש הרגיע אותי והבטיח לעשות הכל לעזור לי. הוא ראה שאין לפניו מקרה רגיל ככל אלה שבאים לסדר ענייניהם. במקרה דנן הוא הבטיח להתנהג לפנים משורת הדין. אמרתי לו: אמנם, אני חדש, אינני חבר ב„המזרחי" ולא הייתי עד היום בשום סניף, אבל מדובר כאן בהצלת נפש בישראל ולא יכולתי לעצור את דמעותי...

הפקיד המשיך לשאול אותי, אם רצוני בעזרה כלשהי, בקשר למלאכת הציור או משהו אחר. הוא מוכן לעשות הכל, אבל מתשובתי ראה שאחד רצוני: עליה לארץ ישראל, לכן בקשתיו לשלוח אותי להכשרה. הוא הבטיח לעשות את כל המאמצים לסדר את הדבר.

הוא ניגש ישר למר לוי יונגסטר, לקח עמו את המסמכים שהיו בידי, ביניהם המכתב ממרשל פילסודסקי בעד התמונה שציירתי. לא עבר הרבה זמן, והאיש חזר ובידו הצהרה לחתום שאני חבר ב„המזרחי" ויחד עם זה הביא לי ה„אישור" המיוחל לנסוע מיד לקיבוץ הכשרה. הודיתי לאיש בכל ליבי ובקשתי ממנו לא לשלוח אותי רחוק מהמקום, פשוט, מחוסר המזומנים שבידי להוצאות הדרך, ואכן הדבר סודר וכבר התכוננתי לעזוב את האולם...

ובעוד אני עומד כבר על יד הדלת לצאת נשמע צלצול הטלפון, והאיש עונה לצלצול ומהר מאוד מעכב בעדי מלצאת את האולם. ובכן, הודיע לי, קבלתי עכשיו טלפון דחוף מבלכטוב ע"י לודז, שם נמצא קיבוץ הכשרה שלנו, ומבקשים דחוף לשלוח חברים נוספים. אבקשך לבטל ה„אישור" הקודם, והריני שולח אותך למקום החדש הזה — בלכטוב...

בשבילי היה זה היינו הך — בלכטוב או מקום אחר, העיקר — לצאת להכשרה ולהתכונן לעליה לארץ ישראל. אבל הגורל רצה אחרת... פקיד שני, בשמעו שאני מיועד לנסוע לבלכטוב, ביקשני לגשת להורי חברה מוורשה שנמצאת בקיבוץ, אולי ברצונם לשלוח לה משהו בהזדמנות זאת. ואכן בקרתי בבית משפחת החברה, לפי הכתובת שנמסרה לי בבית המפלגה. מסרתי להורי החברה שאני בדרך לקיבוץ־הכשרה בלכטוב, מקום שבתם נמצאת בו, ואם ברצונם לשלוח לה משהו אהיה מוכן להיות השליח. בהזדמנות שוחחתי עם אביה על דא ועל הא, מעט פוליטיקה ודברי תורה. מצאתי לפני

יהודי פיקח, מעורב בין הבריות, חסיד ומעודכן בכל מאורעות החיים, והעיקר — יהודי תלמיד חכם, ציוני נלהב, עסקן מסור ב„המזרחי"; מזניח לעתים קרובות עסקי ביתו למען הכלל, למען טובת הציבור ו„המזרחי". לא תיארתי לי באותו זמן, בפגישה ראשונה זו, שאיש יקר זה, יהיה במשך הזמן, לא אחר אלא חמי בכבודו ובעצמו...

בימים אלה, כשכבר היה ידוע לי סופית מקומי בחיים, מצאתי לנכון להודיע להורי על מקום הימצאי, אחרי שידעתי שהם דואגים מאוד לגורלי. כתבתי להם שאני נמצא בקיבוץ־הכשרה וכל תכניותי ושאיפותי בחיים הם ארץ ישראל ורק ארץ ישראל. בקשתי מהם לשלוח לי מעט בגדים. קבלתי תיכף תשובה. הרגשתי כמה אומללים היו מפעולתי האחרונה, מאוד נגעו לליבי המילים שכתבה האמא בדמעות וביקשתני לחזור הביתה... אבל את הנעשה אין להשיב. אין דרך חזרה! פה ו ר ק בזה רואה אני תקוה לעתידי!... ידעתי שפעולה זו מנוגדת לכל דרך החיים של אבי, החסיד מבלז... והכשרה לעלות לארץ ישראל...

היום לאחר השרפה הגדולה... לאחר השואה האיומה שהשמידה מיליוני יהודים טובים וביניהם מאות אלפי חסידים, — כמה צדקנו אנו, שנשארנו ניצולים יחידים ממשפחות, — שלא שמענו לבקשות ההורים להישאר שם ועשינו הכל למען החשת העליה לארץ ישראל...

הלואי ואנחנו היינו הלא צודקים, והם הנשארים בחיים...

הפרוזדור לארץ ישראל — הקיבוץ

היום, כשמדינת ישראל היא עובדה קיימת, וכל יהודי באשר הוא שם, הרוצה לבוא ולהתיישב בארצו המחודשת, — שערי המדינה פתוחות לפניו, ומתקבל בסבר פנים יפות ועושים הכל לעודד עליה זאת מכל חלקי העולם, — אחרת ושונה לחלוטין היה המצב בשנים אלו — בשנות 34-1933; ארץ ישראל היתה תחת שלטון מנדטורי אנגלי, שקיבל עליו לעשות למען הקמת בית לאומי ליהודים, אבל עשה הכל שיהיה ההיפך מזה, הוא עצר את התפתחות הארץ; שערי הארץ נעולים היו בפני יהודי, ובמקום לעזור בהקמת הבית הלאומי — הסית את הערבים המקומיים למאורעות נגד היהודים ולהתנגד לעליית יהודים לארץ ישראל. ואכן, הצליחו האנגלים בהסתה זאת לגרום למאורעות ולפרעות נגד יהודים: דם יהודי נשפך בכל כמה שנים — במאורעות 1921, 1929, 1936, ע"י המון ערבי מוסת על ידי המושלים האנגלים המוסווים, שהשתמשו בשיטת „הפרד ומשול". הדבר שימש להם אמתלא לסגירת העליה, בגלל התנגדות התושבים המקומיים הערביים. אבל מכיוון שלגמרי לסגור את שערי הארץ — הרי זה נגד המנדט שקיבלה עליה, המציאה אנגליה את ה„פטנט" של „סרטיפיקטים" (היתרי כניסה), ונוסדו „קיבוצי הכשרה" לחלוצים, להתכונן בעבודת כפים, לפני עלייתם לארץ, להם הובטח מספר מוגבל של סרטיפיקטים. ואכן כל שנה היו כמה אלפי מאושרים שעברו את „הפרוזדור" הזה, הקרוי קיבוץ הכשרה, שלפעמים מלווה היה בתלאות ויסורים רבים עד שזכו להגיע ליום המקווה והמאושר, והרי כבר נאמר: „ארץ ישראל נקנית ביסורים!"...

אחרי טלטולים של כמה ימים הגעתי לעיירה בלכטוב, מקום משכנו של קיבוץ־הכשרה. לפי התנהגותי ודיבורי עם החברים במקום, הכירו מיד כי לפניהם „ירוק"... חסר נסיון וגם חסר וותק במפלגה... דבר שחברים רבים לא ראו בעין יפה, כי למעשה המתינו חברים וותיקים רבים שנים רבות לתורם, להגיע לקיבוץ־הכשרה, ואני נשלחתי ישר לקיבוץ. נתקבלתי אמנם, אך לא לפי הנוהג המקובל, והחברים במקום התנהגו בהתאם... בקיבוץ היו כמה עשרות חברים ושתי חברות, שתפקידן היה לנהל את משק

הבית בקיבוץ, חברה אחת בשם רבקה רדר מפיטריקוב והשניה שיינע־פערל פרישטיק, שלמענה היתה באמתחתי חבילה מהוריה ודרישת שלום ממשפחתה.

היה זה יום חמישי כשהגעתי לעיירה בלכטוב ופניתי אל הכתובת של הקיבוץ. כמה חדרים ארוכים, שרובם מיטות אחת מעל השניה, שימשו לריהוט הפנימי. חדר אחד שימש כחדר תרבות, בו התאספו החברים לאספות, למדו שעורי תנ"ך והלכה וכן היסטוריה של ארץ ישראל וציונות.



„החלוצה" שיינע פעריל בקיבוץ הכשרה בבלכטוב

בשעות אחרי הצהרים של אותו היום חזרו החברים־החלוצים מעבודתם, אם זה מכריתת עצים בסביבה או מעבודה בבתי החרושת של צביעת צמר, שמפוזרים היו בעיירה הזאת הסמוכה לעיר לודז', עיר החרושת הגדולה בפולניה. כן חזרה גם מעבודתה באותם הימים בתעשיית שקי־נייר, החברה פרישטיק. במבט ראשון ראיתי שלפני אדם טוב לב ורגש. כשמסרתי לה הד"ש מהוריה והחבילה, הודתה באופן מרגש ונלבב. את החבילה שהכילה דברי מתיקה, חילקה מיד בין החברים ונפרדנו כל אחד למעשהו הוא. לא חשבתי לרגע שלפני עומדת הבחורה שתהיה המלווה אותי בחיי למשך החיים...

נכנסתי ישר לעול עבודות הקיבוץ. בתור בחור ישיבה לשעבר, ניצלו אותי גם בשיעורי תורה ודינים. אני נשלחתי לעבודה בביח"ר לצביעת צמר. אמנם מימי לא ידעתי מהי עבודת כפים, אבל הסתגלתי מהר ותפסתי את המקצוע במהירות לשביעות רצונו של בעל בית החרושת ובמשך הזמן הוא דרש מהקיבוץ לשלוח אליו רק אותי לעבודה זו.

למחרת בערב, ליל שבת, קבלנו את השבת בחגיגיות רבה. אמנם מנות המזון לא הצטיינו בטיבן ובעושרן, אבל מלאנו את החסר בשירה בציבור, שירי ציון וריקודי הורה שנהפך למצרך ראשון בקיבוץ... אין שמחה או חגיגה, סעודת שבת ומועד, שלא הסתיימה בלי התוספת החיונית — הלפתן של הסעודה, — ריקודי הורה, שהדיהם הגיעו למרחקים, והקיבוץ נודע במהרה בסביבה והתחבב על כל תושבי העיירה בלכטוב החביבים ולא פעם שיתפנו אותם בשמחותנו ובריקודינו. הצטיינה במיוחד בריקודי ההורה ובשמחת הקיבוץ, החברה שיינע־פערל פרישטיק, שמשכה את לבי במאוד. תמיד השתוקקתי למעט חדוה ושמחה.

מאוחר בערב באותו ליל שבת, אחרי הריקודים, יצאו החברים עוד לטיול־לילה לפני השינה. אינני יודע מי גרם לזה, אבל נמצאתי מטייל עם החברה פרישטיק. נכנסנו לשיחה ארוכה, נושאים לא חסרו בזמן ההוא, וכנראה שהמשכנו הרבה זמן בשיחה משותפת זו. בעקיפין נודע לי, תוך השיחה, למרות חדות־החיים שלה וריקודי ההורה הרבים, שאיננה חסרה בעיות כלל, ובעיות רציניות למדי, ובלי משים פתחנו את סגור־לבנו אחד לפני השני. כל אחד מצא אוזן קשבת לבעיותיו הוא. כשחזרנו הביתה, לקיבוץ שלנו, מצאנו את שער הבית נעול לפנינו. לא ידענו שחברי הקיבוץ לא הסתכלו בעין יפה על הטיול הזוגי שלנו. עד היום הזה לא ידוע לי מדוע, אם זה היה צרות־עין של כמה חברים, שביום הראשון לבואי לקיבוץ כבר יצאתי לטייל עם החברה, שהרבה לטשו עיניים אליה ולא השכילו למצוא שפה משותפת איתה, או סתם רשעות, קנאת חברים. ובכן — החברים החליטו לסגור לפנינו את שער הקיבוץ, ונוצרה עילה רצינית ואולי גם גורם מכריע לסלק את שנינו מן הקיבוץ. אנו לא ידענו כלל מה שזממו נגדנו וכשבאנו להכנס, עמדנו לפני השער הנעול חסרי אונים. השעה מאוחרת מדי, אין יוצא ובא, בעיר — האנשים כבר מזמן במיטותיהם, מה עושים? אני מנסה חלון גבוה, אולי במקרה לא נסגר על בריחו, והנה — מעשה נסים, באמת פתוח... (לנס זה גרמה חברתה לחדר, רבקה רדר, שלא השלימה עם גזירת נעילת השער, ולא רצתה לגרום שחברתה תסבול בחנם... בשקט, כשכולם ישנו כבר, ירדה ממיטתה ופתחה את שרשרת החלון לאפשר את

כניסתנו לבית...) טיפסתי מעל לחלון ופתחתי את שער הבית. ככה נכנסנו בשקט, כל אחד לחדרו ולמיטתו, לבל ירגישו החברים...

זאת היתה החווייה המשותפת שלנו הראשונה, לפני הרבה חוויות שונות ומשונות, שהתחוללו במשך עשרות בשנים בחיינו המשותפים... למחרת, בשבת בבוקר, כשהחברים קמו והתכוננו לאיזה מאורע סנסציוני העומד להתרחש, כשהחבר החדש והחברה הוותיקה לא יימצאו בין הנוכחים, השתוממו לראות את שנינו ישנים במקומותינו הרגילים. לא ידעו פשר



„הזוג" הידוע, במדי „השומר הדתי" בקיבוץ בלכטוב בשנת תרצ"ג—1933

הדבר, ומכיון שלא הצליחו לבצע את זממם, החליטו הזוממים לעבור לסדר היום — ולחכות לבאות!...

אבל אנו, אני והחברה פערל, ידענו היטב את הדבר ושמרנו על עצמנו. ידענו שהחברים ינצלו להבא כל רבב ושגגה להכשילנו. כי במשך כמה ימים להיותי בקיבוץ, ידוע היה כבר בין חברי הקיבוץ וגם בעירה שאנו „זוג". ניצלנו כל זמן פנוי אחרי העבודה הקשה של שנינו, לשוחח יחד, לתכנן יחד ולחלום במשותף על עתיד יפה בארץ־ישראל. אמרתנו

השגורה בפינו היתה: „הלואי שנזכה בחדר קטן משלנו, ובלבד להיות יחד בארץ־ישראל!".

ימים מאושרים היו ימים אלה לשנינו בקיבוץ. עבדנו קשה אבל עוד יותר שרנו ורקדנו — היינו ה„זוג" הידוע בקיבוץ. למרות שבחלונות הגבוהים במרכז המפלגה, מרוצים היו ש„זוגות כאלה" נוסעים לא"י, דבר שבאופן טבעי ממשיכים גם בארץ, עבודות מפלגתיות וכו', אך החברים במקום לא השלימו עם זה ועשו הכל כדי להכשילנו. אבל קשרנו היה כבר קשר בר־קיימא ואנו רק קיוינו ליום בו נעלה לארץ תקותנו — ארץ־ישראל. המשכנו לארוג ולחזות עתיד מזהיר לשנינו בארצנו המובטחת...

בימים המאושרים האלה כתבנו גם הביתה, אני וגם היא, על אודות „הזוג" שאנו בחרנו בעצמנו להיות. הורי החברה פרישטיק מרוצים היו מהחלטת בתם, הרי את הבחור כמעט שמכירים, הרי זה שבא לקחת לבתם חבילה ולמסור לה ד"ש. האמא התחננה אז בפני בעלה, אבי הבחורה: „הלואי שה' ישלח לנו לבתנו פרלע, בחור כזה!" אבל האבא ביטל דבריה באמרו: „פרלע שלנו תקח תיכף בטלן כזה!" אבל כעת שניהם מאושרים והאמא במיוחד, שה' שמע את תפילתה... ההורים שלי מרוצים היו שסוף־סוף בחרתי לי מישהי כרצוני, אבל כאב להם שאינם יכולים לראות את בחירת לבי וכעבור כמה שבועות הגיע לקיבוץ דודי מלודז', מרדכי מילר, כאילו לבקרני, אבל יותר מזה לראות את בחירתי. כנראה שהשפיעה גם עליו לטובה ובחזרו הביתה מסר לאמי שביקרה אצלו את דעתו עליה...

אחרי כמה חדשים לשהותי בקיבוץ נסעה חברתי הביתה לביקור במטרה כפולה: לראות את ההורים, וכן לבקש את אביה, שהיה יוצא ונכנס אצל מנהיגי המפלגה, בהיותו לבד ממנהיגי „המזרחי" בעיר ביאלא־פודל', לפני הגיעו לוורשה, — לדאוג לקבל תעודת־עליה (סרטיפיקט בלע"ז) לשנינו בהקדם. ואכן לא ארכו השבועות ובאחד הביקורים של נציג המרכז בקיבוץ, מר לוי יצחק יונגסטר, אושרו כמה חברים כמועמדים לעליה וביניהם „הזוג" הנודע בקיבוץ, חברתי שיינע־פרל ואני, לנסוע יחד לא"י.

גמרנו עם ההכשרה. אביה של חברתי השתדל להוציאני בהקדם מן הקיבוץ, וככה אחרי כשלושת רבע שנה, עזבתי את הקיבוץ, שהיינו מוכרחים לעבור, כחלוצים, לפני קבלת האישור־הסרטיפיקט המיוחל. באנו חזרה לוורשה, אבל כבר כמאושרים, כמלאי־תקוה בעתידנו. נשארתי בבית משפחת בחירת־ליבי וביקשתי מאביה, מכיון שאנו עומדים בחדשים הקרובים לעלות

לארץ־ישראל, שידריך אותי קצת במלאכת הדפוס, שנמצא בבעלותו, כדי שאבוא לארץ עם ידיעות מינימליות במקצוע זה שתמיד משך את לבי. קיבלתי את ההדרכה, אבל הרבה לא הספקתי ללמוד שם, כיון שהמקום היה צר מאוד והחנות הקטנה שימשה גם לדירת המשפחה, דבר שהפריע מאוד ללימוד המקצוע. אבל, מאידך גיסא, עשיתי בימים אלה דבר שהחיש מאוד את עלייתנו ארצה.

התור לעליה היה גדול מאוד; עשרות אלפים חיכו לאישור הסרטיפיקט, גם אחרי האישור מהמרכז, כי הסרטיפיקטים ניתנו ע"י האנגלים במשורה,



תמונתי במדי „השומר הדתי", פולניה, — על יד הציור של הרב יצחק ניסנבוים ז"ל, שצויר מאותיות מתוך ספרו „עלי חלדי"

והמעט לא הספיק כלל לאלפי הדורשים והמחכים. והנה אני גם מתקרב בגילי לזמן ההתייצבות לצבא־הפולני, דבר שמאוד רצינו למנוע, ובמיוחד בזמן שהעולה הוא בגיל הגיוס, גם הממשלה הפולנית אינה נותנת אישור לעזוב את פולין. והנה יעצו לי לצייר תמונה של הרב יצחק ניסנבוים, מהמנהיגים הרוחניים ב„המזרחי" בדור ההוא, יהודי תלמיד־חכם, משכיל, נואם בחסד עליון, חיבר כמה ספרים על ציונות דתית וביניהם ספר, „עלי חלדי" שמו. ציירתי תמונתו, כמנהגי מאותיות, מתוכן ספרו „עלי חלדי". תמונה גדולה,

מרהיבה ומוצלחת שציורה דרש מספר חדשים, והלכנו, אני וחמי לעתיד, לביתו של הרב יצחק ניסנבוים ומסרנו לו את התמונה. הוא התרשם עמוקות והודה בכל לבו ושאל למעשי, חינוכי ותכניותי לעתיד. עניתי לו ששאלתי ובקשתי, לעזור לי להגשים את עלייתנו בהקדם...

הוא התקשר מיד עם המרכז, ונתן בידנו גם מכתב־לוואי למרכז, לאחד ממחליטי־ההחלטות ומושכי־החוטים דאז, מר יעקב גרינברג וביקשו לזרז את עלייתנו. ואכן זה עזר בהרבה, ובמיוחד המלים שבמכתבו: „הזוג הזה יהיה כבוד למוסדנו בארץ..." ואכן קיבלנו את האישור־הסרטיפיקט המיוחל הזה ולשמחתנו ולאושרנו לא היה גבול ואנו מתכוננים במרץ ליום גדול זה!...

החלטנו לבקר בחלם בבית הורי. ראשית, שיכירו את כלתם לעתיד, ועוד, הרי עלינו להתכונן לעליה — צריך לעשות את כל הסידורים הפורמליים, וזה חייב להיות במקום הולדתי. באנו לביקור הביתה, להורי; כלתי רצתה לבוא בלבוש פשוט, חלוצי, לביקור, אבל דודתה, האשה הטובה יטעלע, אחות האמא שלה, שזכתה בסוף ימיה לחיות עשרות בשנים בארץ ולהיקבר כרצונה על הר הזיתים, האשה הזאת, פקחית מאוד היתה וטובה עוד יותר למשפחתה בכלל ולפרלע בפרט. היא נתנה לה כסף לקנות בגדים המתאימים לכלה יפה, כדי למצוא חן בעיני קרובי החתן. ואכן, כשרק באנו, מצאנו מבט שונה, אהבה ומסירות ובמיוחד מצאה חן בעיניהם בחירת לבי. הם קיבלו אותה בסבר פנים ובמסירות. נפש אמי האצילה נקשרה תיכף בנפש בחירתי, ולילות שלימים שכבו יחד וסיפרו ביניהן זו לזו על חייהן, על סבל בנה, שעומד להיות בעלה לעתיד. הרגשתי שאהבה אמיתית מתרקמת שוב במשפחה והבחירת לבי שעומדת להיות מצורפת למשפחה.

אמי היתה אז בחודשי הריון אחרונים לאחת האחיות שלי ובצאתה עם כלתה ברחוב, היו לשיחת היום בין השכנים והרחוב. אמי קנתה לכלתי שעון־זהב, מתנת ההורים, מתנה שקנתה בתשלום לשיעורים תוך זמן רב, אבל מאושרים היו, וגם החסידים, שאבי הזמינם לשבת לקידושא רבא לכבוד המאורע, אישרו, שאכן עשיתי מעשה־טוב בבחירתי ושליבם שלם עם דבר זה, דבר, שאז, בפעם הקודמת, לא ראו אותו בעין יפה...

הביקור בבית הורי נגמר מהר. הוחלט כמה ימים לפני עלייתנו לארץ־ישראל לערוך את החתונה בוורשה, בבית אחד הקרובים והורי יבואו אז לוורשה גם לחתונה וגם לפרידה מילדיהם העולים. אנו חזרנו לוורשה והמשכנו בהכנותינו. כלתי חסכה לפני נסיעתה לקיבוץ, סכום כסף, שהספיק לשנינו להוצאות הדרך. יותר לא היה בידינו כלום.

היום המאושר הגיע. החתונה נקבעה לשבוע לפני ראש השנה תרצ"ד (1934) ונערכה בחוג המשפחה ערב שבת, והעליה לארץ נקבעה למחרת השבת בחצות. סידר וניהל את החתונה, סבה של הכלה, אבי־אמה, הרב ר' ישראל יצחק גאליצקי, לשעבר רב ושו"ב בישראל בעיירה ע"י בריסק דליטא, יהודי יקר ובעל־מידות, עניו בהליכותיו, תלמיד חכם גדול; הרבה מכת"י שהיה עמו — פרשנות בתלמוד ושו"ת — ירד לטמיון עם השואה. צנוע היה במעשיו והתנהגותו. בסוף ימיו לא רצה ליהנות מהתורה, וגם אחריותו הגדולה בתור שו"ב הכבידה עליו בחייו, והוא החליט להפסיק מלשמש בהוראה וכן עזב את השחיטה והחליט להתפרנס מעבודת כפים ממש והוא יצר עפ"י מתכונות שהמציא בעצמו, ד י ו, מזג לבקבוקים ומכר לחנויות, לסנדלרים וכו'. ומזה התפרנס עד להגיעו לשיבה טובה...

לחתונה הגיעו הורי מחלם, ובידי אמי תינוקת־אחותי שזה עתה נולדה. כולם שמחו איתה והמסובים התלוצצו שאנו ניקח את התינוקת הקטנה בתור ילדה שלנו לארץ ישראל... חבל שלא עשינו זאת והיינו מצילים עוד נפש אחת מישראל...

השבת עבר מתוך שמחה ועצב ביחד, שסוף־סוף אנו נפרדים מההורים ומהמשפחה, ומי יודע מתי נצליח להתראות שוב, וכמה טראגי הדבר שזו באמת היתה פגישתנו האחרונה ולא זכינו יותר לראות את יקירינו, הורינו ומשפחותינו, כי הושמדו בסופו של דבר ע"י הנאצים ועוזריהם והפרידה היתה לעולמים !...

מוצאי־שבת בחצות. אלפי אנשים נמצאים בבית הנתיבות של הרכבת חיוצאת מכאן לקונסטנצה, רומניה. כולם באו ללוות את המאושרים שזכו להיות העולים. גם אנו בין המאושרים. אנו נפרדים מההורים ומהקרובים — בכי ושמחה מעורבים יחד, התרגשות כללית וריקודי הורה נשמעים בכל פינה. אמי מתחבקת עם כלתה ומבקשת ממנה: „הגידי לי פעם אחת ח ו ת נ ת, כי מי יודע מתי אזכה לראותך שוב"?... ולי היא ממשיכה בתחנוניה, „משה, זכור את מוצאך בני, זכור, כי אתה מצאצאי הצדיק ,היהודי הקדוש"...

בקושי שמענו את הדברים בתוך ההמולה הגדולה והרועשת, ורק מרחוק עוד הספקתי לשמוע את בקשת האמא של אשתי־של־יום־אחד: „זכור משה'לע להתייחס טוב לבתי שלי, פרל'ע !"...

עלינו על הרכבת, שהיתה מלאה עם עולים צעירים, למעלה מאלף חלוצים, שנוסעים למחוז חפצם — ארץ ישראל. אלפי פיות בתחנה למטה ליוו אותנו בצעקות נרגשות: „להתראות בארץ ישראל !"

ככה נפרדנו, לכאורה, רק לזמן קצר, כי קיווינו שבבואנו ארצה נעשה הכל, כדי להביאם ארצה, אבל לא זכינו... זו היתה, לדאבון לבנו, פרידה נצחית... העם היהודי לא ידע ולא האמין ששואה כזאת מתקרבת ובאה עליו, שתשמיד שליש מהעם, סלתה ושמנה של האומה בגולה...

על האניה בדרכנו לארץ ישראל

קשה לבטא במלים את ההרגשה שהרגשנו אנו, העולים לא"י, וכמה שארצה לבטא זאת, אחטא לאמת, כי אי אפשר למסור במלים את החווייה הקדושה והנפלאה הזאת: הנה אנו רואים לעינינו התגשמות חלום של אלפי שנים; בקשותיהם של אבות אבותינו בארצות פזוריהם, שלוש פעמים ביום במשך דורות על דורות, „ותחזינה עינינו בשובך לציון"... — לא התגשמו בימיהם ולא זכו לזה... המנהיג הראשון, הדגול והמסור של העם, שהוציא את השבטים, בני יעקב, מגלותם הראשונה במצרים והפך אותם לעם; משה הגדול, שהנהיג את העם הסורר והמורד במדבר הגדול והשכיל לעשותו עם נבחר — הוא שעמד והתחנן לפני בוראו שיאפשר לו להיכנס לארץ־ישראל — ולא זכה... והנה אנו, נינים של העם העתיק הזה, אחרי למעלה משבעים דורות של סבל וחרפה בגלות, גזירות ושמד ע"י שונאי ישראל בכל הזמנים, — חוזרים לארצנו, חוזרים לארץ־ישראל, לבנות ולהיבנות בה, — קשה מאוד לבטא במלים הרגשה נפלאה זו, הרגשת דור ראשון של גאולת ישראל...

למחרת הגענו לקונסטנצה. עלינו על אניית־הפאר „פולוניה", שתפקידה להביא אותנו לחוף מבטחנו — חיפה... אם סבלנו קצת מטלטולי דרך ומחלות הים, הרי המטרה העיקרית עמדה לנגד עינינו והשכיחה סבל דרכים. בילינו את השבוע הנעים באניה בין שמים למים בשירה וריקודים; רוב העולים בני־נוער היו, מחולקים לפי ארגוני המפלגות הציוניות במקום, ואנו יוצאי החלוץ המזרחי, הדגשנו את הצד הדתי שלנו, והשתתפנו בתפילה ובשיעורים, בשירי מסורת ובהאזנה לנאומי מנהיגים דתיים שנמצאו בתוכנו אם כעולים או כמלווים. מי ידמה ומי ישווה לנו... קשה לשכוח חווייה מלבבת זו. ועד יומי האחרון אזכור ימים אלו, ימים של התנתקות מהגולה והתחלת חיים חדשים בדרכנו לגאולה...

בדרך עברנו מקומות נפלאים, פלאי הטבע, שעשו עלינו, — הנוער, שמימיו לא ראה דבר מפלאי העולם, — רושם אדיר ובל יימחה. ראינו מה נפלאים מעשי ה', כמה יפה מעשי בראשית. הרים וגבעות, ימים וכל אשר בהם... הכל נמסר לאדם, לחיות בהם, לשפר ולעזור, לבנות ולהתקדם,

לאהבה ואחוה, והנה האדם, להיפך, מנצל כל זה לרעה, לשנאת אחים, לשמד ולהרג, לרצח עמים, לפירוד ולהרס! — — —

באותם ימים לא ידענו עוד באיזה עולם שפל אנו נמצאים; לא תפסנו עוד כמה עמוקה היא שנאת ישראל בכל העולם. ידענו רק שטוב כי לכל עם יש ארץ, שלה הוא מסור בלב ונפש, ולנו היהודים יש ארץ־ישראל, שאותה אנו אוהבים ומתפללים עליה; אבל כאלפיים שנה היינו מרוחקים ממנה ולא יכולנו להגיע אליה ולחיות בה ככל העמים. והנה עכשיו, תודה לאל, אנו חוזרים לארצנו לחיות בה ולבנות בה את עתידנו, לנו ולדורות אחרינו.

יומיים לפני ראש־השנה, כשעלינו על סיפון האניה, ראינו ממרחק רב את הרי הכרמל. פצחנו בשירה ובריקודים: „אנו באנו ארצה!"... לא היה גבול לשמחתנו. לאט־לאט ראינו את ח י פ ה... מתקרבת, כן, חיפה של ארץ־ישראל!...

עברו עוד כמה שעות והנה הגענו לחוף־מבטחים — נתגשם החלום! אנו בארץ־ישראל! אמנם קבלת־הפנים הראשונה שזכינו לה עם בואם של הערבים הראשונים לטפל בעולים, במכנסיהם הרחבים ולבושם המשונה, לא עזרה להרגשה טובה, אבל השתדלנו לא לשים לב לכך. שמענו רק את הפקידים היהודים המעטים באותו הזמן, מדברים עברית רהוטה — זה שימח את לבנו והעלה את המוראל... חלפו עוד כמה שעות עד שעברנו את כל הסידורים הפורמליים, זריקת חיסון נגד מחלות טרופיות וכו', עד שביום א' בבוקר, ערב ראש השנה תרצ"ד — דרכו רגלינו על אדמת הקודש...

נסענו, תוך התרוממות־רוח לשכונת בת־גלים הסמוכה לחיפה, מקום שקיים בו „בית־עולים" לימים הראשונים לעלייתם, לבלות את חג הזכרון — ראש השנה הראשון בארץ. שהינו באוהלים, קבוצות, קבוצות יחד. התפללנו בהתלהבות חלוצית וקבלנו את מנות המזון הראשונות שלנו בארצנו החדשה־הישנה.

כאן המקום להתעכב מעט על חיי החברה בדרך ובאנייה. הצלחנו לקשור קשרים עם הרבה מהנוסעים והעולים, — דבר שהכרחי היה באותו הזמן, כי הרי עם כל הטוב שבדבר, — הרי היינו צעירים ובלתי מנוסים, וכל זוג או חבר יעץ או עזר, מנסיונו הוא, לכל מיני בעיות שהתעוררו בדרכנו החדשה; עזרנו מאוד אחד לשני, ביחוד הנשים הבלתי־מנוסות הצעירות. הן נעזרו אחת בשניה בבעיות שונות ומשונות, שצפו לפניהן בדרכן החדשה; עם כל השיחות הרבות שניהלו בבתיהן שם עם האֵם־היהודיה שלהן, והעצות

הטובות שקיבלו מהן, — צפו בעיות חדשות, והיה צורך להתגבר עליהן בעזרת עצמן או בעזרת חבר או חברה טובה. במיוחד התידדנו עם זוג נחמד שעלו אתנו יחד, משה ואלישבע צ׳חנובסקי (היום, צחי), מהעיר פשדבוז׳, נתקשרנו בקשר של קיימא ונעזרנו אחד בשני, בהדרכה ובעצות טובות. ועד היום, כשכולנו, ב״ה סבים וסבות, מתקרבים לזקנה, נהנים משיחה משותפת ובילוי יחד, ובכל שנה, לפני ראש השנה, נפגשים, חוג מצומצם, אנשי העליה הזאת, ומעלים זכרונות מרגשים מהימים ההם...

ארץ חדשה — חיים חדשים

ראש השנה עבר. למחרתו העבירו אותנו, החלוצים, לתל-אביב, העיר העברית הראשונה בעולם כולו. את רכוש המטלטלים שמנו בפינת האולם הגדול של הפועל המזרחי ברחוב אחד העם ויצאנו לנשום מאוירא דארץ־ישראל בעיר העברית החדשה, שידים יהודיות מקימות אותה. כל דבר שראינו בה חיזק את רוחנו ואימץ את לבנו. אכן, ראינו בכל פינה ורחוב עומדים יהודים על פיגומים ובונים ממש את ביתם, יהודים ורק יהודים בונים... והנה לא רחוק ראינו שוטר יהודי, כן שוטר יהודי, מכוון את התנועה... נעצרנו להסתכל בפלא גדול זה... בשבילנו, ילדי הגולה, היה זה מחזה נדיר ומרומם. כן, חשבנו, זו ארץ ישראל... אתחלתא דגאולה!...

את הימים הראשונים בילינו תוך שירה וריקודים, באולמי „הפועל המזרחי" בת"א. קיבלנו גם „דמי כיס" מהסוכנות היהודית — 2 לא"י לשנינו. „הפועל המזרחי" הפריש תיכף „מעשר" מהסכום הגדול הזה וכל רכושנו בבואנו לארץ היה 1.80 לא"י לסידור ראשון בארץ...

הימים הגדולים והמשמחים עברו מהר ואנו נכנסנו לאט־לאט לחיי חולין. נמצאו עמנו כמה כתובות מידידים וקרובים בחו"ל למסרן בארץ ואנו נגשנו למלא שליחות זו.

תחילה ניגשנו לרחוב רש"י (פלא בתוך פלא — רש"י, רמב"ן, רשב"א וכו' וכו' — אינם רק פרשני התלמוד, שמקומם בספרים הנלמדים בישיבות ובתי מדרשים, אלא רחובות, רחובות שנקראים בשמם, רחובות ארוכים שיהודים גרים בהם ונזכרים בהם יום ולילה, גם לצרכי חולין, לאו דוקא לדברי קודש ופרשנות...) קרוב משפחה שנמצא כבר כמה שנים בארץ בשם ז'יטלני, גר היה ברחוב רש"י 49 ונכנסנו אליהם. מסרנו להם את דרישות השלום מקרוביהם בוורשה, ושמחנו מאוד בפגישה ראשונה זו, הגם שהיתה זו משפחה רחוקה. הם קיבלונו יפה. כיבדו אותנו וביקשו לבקרם בכל הזדמנות. עד היום, כשהם כבר זקנים מופלגים, מקיימים אנו ידידות קרובה אתם ושומרים על הקשר ושומעים ברצון לעצתם של זקנים פקחים אלו.

בכלל הורגשו בציבור בזמן ההוא, מסירות ועזרה הדדית, במיוחד לעולים שמקרוב באו, כי הוותיקים של היום — היו אתמול גם הם עולים חדשים ולכן מצאנו בכל מקום רצון לעזור, לב פתוח ודלת פתוחה...

בביקורנו הנ"ל אצל משפחת ז'יטלני, חלינו, — מקודם פנינה ואחרי כמה ימים גם אני, — במחלת ה„פרופיטאצ'ה" (מחלה טרופית עם חום גבוה, שבדרך כלל כמעט רוב העולים החדשים התנסו בה בזמן ההוא...) ואנו שכבנו כשבועיים אצל משפחה זו, שטיפלו בנו במסירות עד שהבראנו. כשרק יכולנו ללכת, תיכננו נסיעה לירושלים, עיר הקודש, שבה גם החלטנו בלבנו לבנות את ביתנו אם רק נוכל באיזה אופן להיאחז בה. הודינו מקרב לבנו למשפחה טובה זו שבעבור דרישת השלום שקיבלו, היה עליהם לטפל בשני חולים כשבועיים, ואנו נסענו בהתרוממות רוח לירושלים...

קשה לתאר את רגשותי בנסיעה זו. ירושלים זו, שאלפי שנים מבקשים בניה לחזור אליה ואינם יכולים... שלוש פעמים ביום מתפללים ומתחננים מיליוני יהודים בכל ארצות פזוריהם, „ולירושלים עירך ברחמים תשוב"... מתחננים ומקווים לגאולתם מגלותם הקשה... מאות אלפי בני ישראל נהרגו ונשרפו על קידוש השם בגולת ספרד ובגלויות אחרות, בעד ירושלים זו, שאנו כעת נוסעים אליה, יותר נכון, חוזרים אליה... כי אף פעם בהיסטוריה היהודית, ארוכת הסבל, יהודים לא שכחו ולא התיאשו מלשוב אליה ולבנות בה את ביתם מחדש...

הגענו לירושלים — ביקור ראשון, כמובן, אצל „הכותל המערבי". במקום קדוש זה מקום יחיד ומיוחד שנשאר מבית תפארתנו, שפכנו את לבנו והתפללנו ל„ישוב" טוב בארץ, לשלום המשפחה ולשלום העולם.

משם המשכנו בדרכנו למשפחת בלומנקרנץ, משפחה, שחמי הטוב, ר' משה טוביה פרישטיק, בהיותו ראש „המזרחי" בביאלא־פודלסקי, פולניה, עיר הולדתה של אשתי, — עשה רבות בשביל משפחה זאת, כדי לאפשר עלייתם לארץ־ישראל. הוא לחם במרכז הראשי למען משפחה זו ועזר לה גם במעט בהוצאת הדרך בכדי להגיע למחוז חפצם.

הם היו כבר תושבים ווותיקים בירושלים וקיבלונו יפה. שמחו שיכלו במעט מזעיר לגמול לבתו של ר' משה טוביה פרישטיק בעד מסירותו בעיר מולדתו אליו, ר' אשר ניסן בלומנקרנץ. נשארנו אצלם לחג הסוכות. אני עוד לא הייתי בקו הבריאות והמחלה „פרופיטצ'ה" נתנה בי את אותותיה והמשכתי לשכב גם פה כמעט כל החג. אבל לאט־לאט התחלנו את חיינו „המשפחתיים" הנורמליים. תיכננו לנסות להסתדר בירושלים, במיוחד

מצאנו עזרה התחלתית במשפחה זו. „פרימוס" לבישול, מתנת הדודה איטה, הבאנו עם מטלטלינו מפולניה, דבר שהיה בשימוש רב, עת שלא חלמו עוד על גאז לבישול ביתי, ומשפחת בלומנקרנץ בהיותם בעצמם סוחרי נפט, תרמו לנו חצי פח נפט... ונהפכנו בעלי־בית... הגב' בלומנקרנץ לקחה את רעייתי הצעירה לידיה ונהפכה לפטרונית ואפוטרופסית עליה ומדריכה בכל עניני החיים, גם בעניינים של ביני לבינה...

החלטנו לשכור חדר, על ידם, בבית ישן בבעלות ערבי בשם קאטאן. שילמנו אז חצי לירה, שכר חדשי ונשאר לנו עוד כלירה „מזומנים", עודף מכספנו שבידינו. קנינו שתי מיטות ברזל; הקיר שימש כארון לבגדים, מכוסים בסדין, בידי־אמונה של רעייתי, שסידרה יפה־יפה, שייראה נאה גם כלפי חוץ, שרק אשת־חיל מוכשרת יודעת לטפל בדברים אלו; ארגז גדול שימש לשולחן וארגזים קטנים — לכסאות וכו'. הרגשנו עשירים, ושמחנו מאוד במנת חלקנו...

נסעתי מיד לתל־אביב, לאולם הגדול של „הפועל המזרחי" ברחוב אחד העם 108. מצאתי את המזוודות שלנו עומדות בפינה, כהפקר, מחכות לגואל. לא, לא היה פחד שמי שהוא אחר יקחם במקומי... — לא שמענו אז דברים כאלה... לקחתי את מטלטלי ונסעתי מיד חזרה לירושלים, לדירתנו החדשה ונהפכנו תושבי ירושלים קבועים. לא היו מאושרים מאתנו...

ימי החג והחופש עברו מהר וימי החולין הגיעו. שמתי פעמי לעבר בתי הדפוס בעיר. אמנם בעל מקצוע בדפוס עדיין לא הייתי, אבל משהו הרחתי בכיוון זה בעת שהותי בבית כלתי בוורשה, וזה נתן לי את האומץ להגיד, שפועל דפוס אני. בין כמה בתי דפוס שביקרתי — ניאות בעל דפוס אחד בשם „מנורה" בבעלותו של הרב גרוסמן בשכונת „נחלת שבעה" לקבלני לעבודה. בעל הדפוס ראה שידיעותי במקצוע הן מועטות ולכן גם שילם בהתאם... — קבלתי אז לירה וחצי לחודש. אמנם זה היה מעט מאוד, אבל חשבתי שעלי לשים את הדגש כעת על לימוד המקצוע ולא על תשלום, והמקום הנ"ל איפשר לי התקדמות בכיוון זה. גם רעייתי הצעירה התחילה לעבוד בכריכיה. דבר שידעה עליו מעט, בהיותה בת לבעל־דפוס, שעניינים להם עם כריכיות. היא היתה המפרנסת העיקרית בזמן הזה, קיבלה משכורת פי שניים ממני — 3 לירות לחודש... אבל לא ניצלה „כשרונה" זה לרעה... וחיינו חיים יפים ושקטים, שמחים בחלקנו ומאושרים בגורלנו. לאט־לאט הכנסנו לחדרנו הקטן מעט רהיטים — פעם שני כסאות, פעם כלי למטבח וכו' וכל באי ביתנו קראו לחדר בשם „הטרקלין"...

בימים האלו כתבנו הביתה מכתבים מלאי־שמחה, סיפרנו להם על הפלאים שרואות עינינו בארצנו החדשה ובירושלים הקדושה שלנו העתיקה, שנבנית מחדש ע"י החלוצים היהודים החוזרים מגלותם. במיוחד כתבנו להם איך אנחנו לאט־לאט מסתדרים יפה בביתנו החדש, נהנים מכל טוב ארצנו — ארץ זבת חלב ודבש...

הקשר עם הבית בזמן הזה היה נורמלי, תדיר, כל כמה שבועות שלחנו וגם קבלנו חזרה משני הבתים — וורשה וחלם — תשובות ארוכות ומפורטות והכל התנהל על מי מנוחות. לא ידענו אז מה עומד לפנינו, מה קרוב השבר העומד ליפול על יהדות אירופה בכלל ועל משפחתנו בפרט. — —

ביתנו בירושלים

אחרי כמה שבועות של חיים בעיר הקודש ירושלים — החלטנו סופית שכאן יהיה מקום מגורנו ובעיר זו אנו מתכננים את עתידנו. נסיתי באחד הימים להחליף את עבודתי בעבודת בנין הארץ ממש, שמתן שכרה בצידה, ז.א. התשלום בעד יום עבודה בבנין, התבטא בהרבה יותר, ואולי בכפליים, מעבודה בדפוס. נסיתי לכן את מזלי בעבודה שחורה, בבנין הבתים, בהובלת החצץ, ביציקות הבטון וכו'. עבדתי כמה שבועות בעבודה קשה ומפרכת זו, שהתישה את כוחותי מעל ליכולתי. חזרתי כל ערב אחרי יום העבודה שבור ורצוץ, עם ידים מלאי אבעבועות, נפוחות ופצועות מהסיד והבטון, רגלים פצועות ממסמרים שפזורים היו בכל הבנין. אחרי „התיעצות" משפחתית בינינו, הוחלט שעלי לחזור לדפוס ונסתפק במועט במה שידינו מגעת...

הפסקתי את בנין הארץ, ונכנסתי לדפוס סלומון, מותיקי ירושלים, נכדם של ר' יואל משה סלומון, ממייסדי פתח־תקוה. בכניסתי לשם, ידעתי כבר יותר את המקצוע וזה התבטא גם בתשלום החדשי. אשתי עבדה קשה, גם בבית, גם בכריכיה, והנה באחד הימים בישרה לי את הבשורה המשמחת שהיא בהריון... ושאנו עומדים בקרוב להיות אבא־ואמא לילדנו הראשון בירושלים... לא רציתי שתמשיך עוד בעבודה בכריכיה, דבר שהכביד עליה מאוד, אבל עוד לא הרווחתי די לפרנסת המשפחה, גם לא לחיי צמצום... לכן התבטאה עזרתה בעשיית שקי־ניירלחנויות מובחרות, שאני פרסמתי עליהן בדפוס את שמותיהן וכל השאר, דבר שפירסם את תוצרתן, ולנו זה עזר לאַזן את תקציבנו הדל...

בדפוס סלומון עבדתי כמה שנים לשביעות רצונם ולשביעות רצוני, — התקדמתי מאוד במקצועי וגם משכורתי גדלה מזמן לזמן בהתאם, ובשנה השלישית שם, כבר הגיעה משכורתי לקרוב לחמש לא"י לחודש... אהבתי את המלאכה הזאת, כי התעסקתי כל הזמן בספרי חכמה ומדע, — ומה שלא הצלחתי להתקדם בצעירותי על־ידי שיעורים בלימודים — השגתי כאן בהעשרת ידיעותי, במידה רצינית, ע"י עבודה מעשית בדפוס, בסידור, שבעקיפין החומר „מתמקם" בראש, ובהדפסת ספרים אלה...

בשנים שגרנו בירושלים, החלפנו, כמעט בכל שנה, את דירתנו, אבל לא זכינו להגיע באף דירה ליותר מחדר אחד ונוחיות בשותפות... תמונה משעשעת נראתה כמעט בכל שנה ברחובותיה של העיר, בחודש אדר, לפני חג הפסח המתקרב, החודש שנקרא בערבית „מוחרם" — בחודש זה נהגו „עמך ישראל" להחליף דירותיהם, — והפעולה הזאת נקראה בשם „מוחרם", ע"ש החודש הערבי... בימים אלו נראו הרבה עגלות רתומות לסוסים, מכוניות וכל כלי תובלה אחרים לעשרות, מובילים ממקום למקום רהיטים, מטלטלין שונים — רמז ל„מוחרם", שבני־ישראל עושים בירושלים, — בחינת „ויסעו־ויחנו"... עם תקומת המדינה והעלייה הגדולה, כשבעיית השיכון והדירה לא היו מן הדברים הקלים, — בוטל גם מנהג זה וכולם משתדלים לשבת בדירותיהם ישיבת־קבע... החלפת דירה נהפכה למקרה נדיר, או רק ל„בעלי זכויות" מיוחדות...

משפחתנו מתרחבת...

ח"י סיון תרצ"ד — יום שמחה בבית, — משפחתנו מתרחבת... נולדה לנו בתנו הבכורה מרים! מזל־טוב! נהפכנו אבא־אמא! אנו מריצים מיד הודעות משמחות להורינו בפולין — סוף־סוף נכדתם הראשונה לסבים ולסבתות החדשים... מיד קבלנו תשובות מהבית עם ברכות רבות בצידן ורק הצטערו שהם כל־כך רחוקים מאתנו ואין באפשרותם לראות את נכדתן...

התינוקת הקטנה הכניסה ענין רב במשפחה, שמחה ושעשוע... האֵם הצעירה למדה מהר מאוד את מלאכת הטיפול בתינוקת; הילדה התפתחה יפה לשביעות רצון כולנו; במיוחד „השתדלה" הקטנה לא לבכות הרבה ולהפריע לאֵמה, כי האֵם הצעירה עדיין עסוקה היתה בבית במלאכת שקיי־הנייר — כדי לאַזן ולעזור לפרנסת המשפחה... תוך כמה חדשים שלחנו גם תמונות להורינו מה„רווח" שלהן... שמחתם היתה ללא גבול. כותבים הם: התמונה כמעט תמיד לפני עיניהם, כדי להפיג במעט את צער הגעגועים לצאצאיהם בירושלים...

כשהתקרבה ילדתנו „הגדולה" לגיל שנתיים, נסינו למסרה לגן־ילדים ב„בית שטראוס", ששימש גם כעין „מעון יום" לנשים עובדות. עשינו זאת כדי לאפשר לפנינה אשתי לצאת שוב לעבודה; הדבר פעל כמה חדשים עד היום בו הגיעה אֵם־הילדה למקום, לקחת אותה הביתה ומצאה את הילדה „הגדולה" בת השנתיים מסתובבת לבדה, בלי פיקוח, בין העצים, בשטח הפקר... גמרנו אז עם העבודה והעזרה; הילדה נשארה מאותו היום

בבית לפיקוחה ומסירותה של האֵם, עד הגיעה לגיל חמש וחצי, עת התחילה במזל טוב ללכת לבית הספר!

באחד הימים קבלתי מכתב מהבית בחלם, בו מודיעים לי שאבא ז"ל עומד להיכנס לבית־חולים לעבור ניתוח, ואנו מתבקשים לגשת למקומות הקדושים ליהדות ולכותל המערבי, להתפלל בעדו לרפואה... עשיתי מיד את מבוקשם, ויחד עם זה היינו מודאגים על מצבם החומרי הקשה, כי ידענו היטב שהוא רחוק מלהיות בסדר, במיוחד בימים אלה... אשתי המסורה לקחה בהלוואה אצל שכנה שני דולרים... להחזירם בתשלומים תוך כמה חדשים. שלחנו אותם הביתה. כנראה, הסכום הזה אז, עוד היה לו ערך, כי בתשובתם הודו לנו מאוד והוסיפו, שזה היה להם לעזר רב!...

אחרי עבודה של כמה שנים בדפוס סלומון, — עברתי לעבוד בדפוס הגדול, דפוס „ירושלים", מקום שהודפס בו העתון היומי בשפה האנגלית „פלשתיין פוסט", — ואז גם התחלתי לעבוד בתור סַדר־לינוטיפ, דבר שהכריח אותי לעבור לעבודה במשמרות לילה וזה הפריע מאוד בחיים הסדירים של המשפחה, אבל הפיצוי הכספי שנתלווה לזה, כיסה במעט על הסבל, והמשכתי לעבוד במקום הזה כל ימי שהותנו בירושלים עד שנת 1944 — השנה בה עברנו לגור בתל־אביב באופן קבוע.

בדפוס „ירושלים" עזר לי הרבה בהתקדמותי מנהלה החביב מר וילסון, שנשלח מארצות הברית לנהל את הדפוס. האיש השתדל רבות למעני ודאג שאעלה בעבודתי וגם במשכורתי. הרגשתי חובה רבה לאיש יקר זה וציירתי לו תמונתו, כמנהגי, מאותיות (אלה היו נאומיו באנגלית בפני אגודת פועלי הדפוס...) והציור היה עבודה לתפארת. האיש התרשם מאוד מעבודה זו ושלח את התמונה למשפחתו בארצות־הברית. העתק התמונה הודפס בחוברת מיוחדת שהופיעה לרגל חגיגת העשור לדפוס „ירושלים".

עבודה זו היתה היחידה שעשיתי מזמן עלייתי לארץ ועד לזמן האחרון ממש. — דאגת הבית והמשפחה ומאורעות השנים, נטלו ממני את הרצון להתעסק יותר בתחביב זה.

שנת 1944 היתה שנת המאורעות הגדולים של הישוב היהודי ומלחמתו נגד השלטון המנדטורי שגזר על סגירת שערי הארץ ופרסום „הספר הלבן" הידוע לשמצה, שתוכנו — סתימת הגולל לתקומת ישראל ולגאולת הארץ...



הציור האחרון שעשיתי בירושלים — מנהלו של „דפוס ירושלים", ל. ווילסון, שצוייר מאותיות, — נאומיו לפני אגודת פועלי הדפוס (באנגלית)

העתון הנ"ל, העתון היהודי היחיד בשפה האנגלית, היה למעשה העתון היחיד שאנשי השלטון השתמשו בו — העלה את חמתם של האנגלים וביום בהיר אחד פיצצו אותו שוטרים בריטיים וגרמו להרס למערכת ולדפוס... כמה עובדים נהרגו אז והרבה נפצעו וזה היה הגורם העיקרי לעקירתנו מירושלים לתל־אביב.

החלטתנו לעזוב את ירושלים ולעבור לתל־אביב — היתה החלטה קשה בשבילנו; אהבנו את ירושלים ולכן התלבטנו הרבה בדבר הזה, אבל המקרה הנ"ל השפיע מאוד עלינו ולכן נסעתי לתל־אביב לנסות את מזלי שם. בימים ההם המקצוע של סַדר־לינוטיפ היה יקר־המציאות, וכל אלה שהיו בעלי מקצוע טובים, במיוחד אלה שמוכשרים לסדר גם בשפות לועזיות — עתידם היה בטוח; ככה נתקבלתי בנקל לעבודה בדפוס „ספר" בתל־אביב ותיכננתי העברתנו מירושלים היקרה לנו — לתל־אביב, העיר העברית החדשה, שתושביה כולם יהודים.

מאורעות הדמים ב-1936

אחרי שנתים של ישיבת-קבע בירושלים, התחילו הערבים בפרעות בתושבי הארץ, רצח ושוד והתנפלויות בדרכי הארץ. אין פלא שהמאורעות פרצו, אחרי שהערבים הוסתו יומם ולילה זה שנים ע"י הפקידות הגבוהה, המנדטורית, נגד היהודים, ובעיקר נגד הצהרתם שלהם עצמם, הצהרת בלפור הידועה בדבר הקמת בית לאומי ליהודים בארץ־ישראל והבטחות אחרות למיניהם. הם עשו את הבטחותיהם פלסתר; גזירות מגזירות שונות נגד היהודים הופיעו לעתים קרובות מאוד, ובכדי לטשטש את הרושם הרע — הסיתו את הערבים לפרעות, הפרידו בין העמים ומשלו... הפרד ומשול... ומלאכתם הגסה נעשתה על־ידי אחרים...

הימים היו ימי מאורעות גדולים בארץ. מצד אחד מאורעות הדמים מצד הערבים נגד היהודים בארץ. יום־יום נפלו קרבנות והשלטון הבריטי שתפקידו היה להשליט סדר, — עשה את היפוכו; לא עשה דבר למנוע זאת אלא אדרבה, עשה הכל שמאורעות אלו יימשכו ויתפשטו ולא יהיה שקט בארץ, דבר שעזר לממשלת המנדט — להפסיק כליל את העליה ולעמוד כמעט תמיד לצד הערבי במלחמתו נגד הישוב וזה היה הגורם העיקרי להתמרדות הישוב נגד השלטון; ומאידך, האוירה בעולם התקדרה; היטלר התחיל בפעולות המלחמתיות שלו והאנושות עמדה לפני מלחמת העולם השניה. אז החליטו מוסדות הישוב לעשות כעין הפסקה בפעולותיהם נגד השלטון המנדטורי, ולצאת בכוחות משותפים נגד האויב העיקרי של כולם. הישוב התחיל להתארגן ולהתגייס לצבא הבריטי; הוקמה אז גם הבריגדה העברית שלחמה באיטליה לצד הבריטים נגד גרמניה הנאצית עד בוא השלום...

במדינה התארגנו מחתרות, ביניהן האצ"ל ולח"י, שהשיבו מלחמה שערה; היהודים לא יכלו להרשות, שבארצם־הם, יתקיימו פרעות ביהודים ללא מענה, ללא הגנה על תושביה היהודים... לחמו נגד הערבים וגם נגד הבריטים. הערבים הרגישו על בשרם את ידם החזקה של המחתרות וקיבלו „תשלום" פי ארבע וחמש על כל נפגע בצד היהודי... אבל ההסתה התמידית

עשתה את שלה ופעולות הרצח והשוד נמשכו כמה שנים; במיוחד פעל רבות המופתי הירושלמי, האויב מספר אחד של הישוב הישראלי, שעמד בקשרים הדוקים עם הנאצים וקיבל הוראות מברלין איך לכלכל את מעשיו נגד הישוב בארץ־ישראל...

הישוב העברי עמד בגבורה עילאית בשנים אלו למרות הקרבנות היקרים בנפש וברכוש, שגרמו היצרים המוסתים לשם חורבן והרס... המאורעות נמשכו עד שנת 1939, שנת התחלת המלחמה העולמית השניה — עת הרגישה בריטניה שעליה לעשות להשקטת הארץ, כדי לפעול בכוחות משותפים נגד האויב המשותף... ואכן אז דאגה לבטחון והארץ שקטה...

הישוב מצידו עשה הכל כדי לגייס את כל כוחותיו ומאמציו למנוע, חלילה, פלישה גרמנית לערי הארץ, כי צבאותיו שרצו כבר מסביבנו בסוריה ולוב...

היטלר פלש לארצות השכנות מסביב לגרמניה — צ׳כיה, פולניה ואוסטריה והמלחמה האיומה שבמלחמות, שהביאה בעקבותיה את האיומה שבטרגדיה היהודית — התחילה! — —

קשרינו עם הבית, בימים הטרופים ההם, ימי המאורעות בארץ, נמשכו כרגיל; ההורים מודאגים היו מן השמועות הרבות על מאורעות הדמים שהגיעו אליהם על ידי העתונות, וכרגיל, — מרחוק, הדבר נראה להם יותר טראגי ומסוכן... וצער רב נשקף ממכתביהם; הרגענו אותם שאין מקום לדאגה, הכל יסתדר על מקומו בשלום, — בחורי ישראל עומדים על משמרתם להדוף כל צר ואויב...

מה מצערת המחשבה: הם דאגו לנו... ולא הרגישו כלל מה עומד מאחורי כתלם... הקדושים והטהורים האלו, שכל דאגותיהם היו רק טובת צאצאיהם הנמצאים הרחק בארץ־ישראל!...

הספקנו עוד לכתוב הביתה בשורה משמחת: ט״ו בשבט תרצ״ט, נולד לנו למזל טוב בננו ח ג י. הם שמחו מאוד על הידיעה וקיבלנו תיכף תשובה, בצירוף ברכות ואיחולים מכולם, במיוחד שלח לנו העילוי הקטן, אחי יהושע׳לע הי״ד, שיר בחרוזים עם המילים „מזל־טוב״ הנקראים בראש הברכה... שיר שביטא את אהבת המשפחה, אהבת ישראל וארץ־ישראל...

מקרה משעשע ומעניין קרה לחמתי בוורשה: היא לא ידעה לגמרי שבתה בירושלים עומדת ללדת; לא כתבנו להם על ההריון, כדי למנוע

מהם דאגות מיותרות, והנה באחד הימים לפני הלידה, קמה משנתה ומודיעה שחלמה, שעומדת ע"י מיטת בתה בירושלים, ממש בזמן לידת בנה... היא קמה מבוהלת, סיפרה חלומה לבני־ביתה. הם צחקו ממנה... מה, היית בשמים... קראו לה. והנה למחרת החלום קיבלו בביתם מיברק, שאכן אמת ויציב החלום...

הספקנו עוד להתקשר עם הבית כמה פעמים; השתדלנו לנחמם, להמתיק במעט את הגלולה עם הבשורות הרעות שהתחילו להגיע כבר מהשתוללות הנאצים בארצות כיבושיהם, — והקשר נפסק! — — המלחמה האיומה התחילה! — — —

•••

הריני מביא כאן חלק ממכתב אבי ז"ל אלינו, ממש לפני הפסקת הקשר וכן מכתבי האחרון ששלחתי הביתה וחזר, כי הקשר כבר נפסק...

לבני היקר ירחמיאל משה נ"י גרינבערג ולכלתי היקרה מרת פערילע תחי' ולנכדתי היקרה מרים'לע תחי'. — —

— — שלומנו טוב; יתן ה' שמכתבי ימצא אתכם בבריאות טובה! —

— — לפי בקשתכם, ניגשנו ישר וקבלנו הדרישות שלום מכם ע"י בן־העיר ש. פ. שהגיע מארץ־ישראל; שמחנו לאין שיעור מדרישת שלום זו. התעניינו על כל פרט ופרט מחייכם והוא סיפר לנו הכל בפרוטרוט, שהכל בסדר אצלכם על צד הטוב ביותר.. תודתנו העמוקה לכם בעד המתנה, ה„מפה לחלות שבת", ששלחתם לנו, — המתנה יפה מאוד והיא יקרה לנו מאוד, ועוד פעם תודה רבה מעומק לבנו, ואיחולים רבים לכם שתחיו באושר כל החיים ונשמע מכם תמיד רק בשורות טובות... — —

שמחתנו מהדרישות שלום כאילו דיברנו אתכם ממש; הוא סיפר לנו רבות וטובות עליכם, ועוד שאתם מבקרים אותם לפעמים בשבתות ואוכלים ביחד פשטידא... („קוגעל" בלע"ז...) וילדיו מבקרים אצלכם... בעיקר, שמחתנו היתה ללא גבול, שהשי"ת יתן רק שיהיה שקט בארץ ישראל... השמועות מהארץ מדאיגות אותנו מאוד־מאוד — —

— — אמת, דאגנו קצת שכבר הרבה זמן לא כתבתם כלום על הילדה, והנה, ר' שלמה הרגיע אותנו באמרו, שלאחרונה ביקרתם אצלו עם הילדה והיא בריאה ושלמה... — —

כעת, כלתנו היקרה פערילע! ממך קבלנו דרישת שלום מיוחדת במינה לטובה, שאת בת ישראל צנועה, וזה שימח אותנו מאוד; יתן ה' שתמיד תלכי בדרך זאת... כמו שכתוב: „בדרך שאדם רוצה לילך מוליכין אותו"... היינו, השי"ת עוזר לאדם בדרכו שבחר לו ללכת... ואנו מתפללים לאל עליון שנזכה מכם ל„נחת" יהודי...

לשנה החדשה אנו מאחלים לכם כתיבה וחתימה טובה וכל טוב! — —

כולנו דורשים בשלומכם הטוב, האחים והאחיות, במיוחד האמא מלאת געגועים אחרי הדרישת שלום שקיבלה מכם... — —
אביכם המקווה לשמוע כל־טוב מכם ולהתראות בקרוב
שמחה בונם גריינבערג

כבוד הורי היקרים!

— — פלא בעיני שזה זמן רב לא קבלנו מכם שום ידיעה, — הרי לא „בין הזמנים" עכשיו שאבא טרוד מדי... — אבל כנראה המצב המעורפל אצלכם בפולין — הפך את כל השנה לבין הזמנים... אבל דוקא מפני זה, הורים יקרים, חושב אני צריכים לשמור על הקשר המכתבים אם אין באפשרותנו להיות יחד בזמנים טרופים אלה...

— — אין אנו יודעים כלל לפני מה אנו עומדים; הפיוט של „ועל המדינות בו ייאמר"... שאנו אומרים בימים הנוראים, הוא היום בשימוש יומיומי; מי יודע מהיכן תיפתח הרעה?... אבל, אנו היהודים, מלומדי הנסיון, אסור לנו לאבד את התקווה שהחזיקה אותנו בגלות קרוב לאלפיים שנה, ועלינו לבקש ולהתפלל שהכל ייגמר טוב ליהודים...

ככה זה, הורי היקרים, עד כמה שרצוני להתאפק ולמנוע מלכתוב על המצב הטראגי של „העם הנבחר" הנמצא כעת,— כי יודע אני, שאינני מחדש לכם דבר והכל גלוי וידוע, — אבל אינני יכול לעבור לסדר היום ומנצל כל הזדמנות להביע את רגשי הזדעזעותי מהיחס השפל והרצחני של העולם הגדול אל העם היהודי... איום ונורא מצבו של עמנו! — פתאום אין בנמצא מקום בעולם הגדול, לקומץ הקטן של העם היהודי; כולם אינם מוכנים לקלוט את פליטי ישראל... רק הים! — —

— — נורא מייסר השי"ת את בניו, ואין היום אף אחד שיזעק את הזעקה הגדולה של משה רבינו במדבר, שפעלה להפסקת העונש לעם... הזעקה של „למה יאמרו הגויים?!"... העולם השפל, מלא החטא והפשע, רואה את סבלו של העם היהודי וחוגג את נצחונו הפראי על העם הזה... גלוי, לעיני השמש קורה כל זה, — — הרי אפילו במצרים, כשהשם רצה להעניש את בניו־בחיריו, עשה זאת, לפי המסורת, בזמן מכת „חושך", שהשונא לכל הפחות לא יראה ולא ישמח בנפול אויבו... אבל היום עולם הפוך ראינו... לעיני כל העולם קורה כל זאת... לעין כל נשרפים ונהרגים... גם בגלות הארוכה בת האלפיים, בימי ספרד, בימי ת"ח ות"ט ועוד ועוד — לא קרו דברים כאלה לעמנו מה שקורה בעולם „המודרני" והחוטא! — —

אתם בפולניה רק שומעים זאת; אצלנו בארץ־ישראל, זה מעשה של יום־יום, איך ילדי ישראל מכל העולם, רוצים לחזור הנה, לאדמת ארצנו שלנו — — חוזרים לחיק־אדמתם — — אמנם הרבה זמן רחוקים היו ממנה, אבל האדמה הזאת לא שכחה את בניה ומושיטה את ידה לחוזרים אליה, לבניה — יהודים חסרי־הבית מכל מדינה ומדינה, אבל יד „ידידותית" לכאורה, מונעת מהם מלחזור הנה... מונעת את „ושבו בנים לגבולם!"...

עומדים אלו ומבקשים בבכי ובתחנונים שיתנו להם להכנס, לכל הפחות, למות על האדמה הזאת... אבל גם לזאת לא מוכנים אלה להרשות, ומגרשים אותם חזרה לעמקי־הים, לעמקי־הגלות !...

נוגעת ללב היתה התמונה שנראתה לפני כמה ימים בחיפה, עת אניית־מעפילים, ששוטטה כבר חדשים על פני המים, הורשתה לבסוף לנחות, — איך כל מאות האנשים שהיו על סיפונה, השתטחו על האדמה ונשקוה... כנשק ילד את אמו שלא ראה אותה הרבה שנים... מאות עמדו ובכו מתוך התרגשות... מאות אלפי משפחות יהודיות רוצות לבוא, לבנות ולהחיות את השממה — ולא נותנים להם זאת... למדינה שהיתה תמיד יהודית ותהיה בע"ה סוף כל סוף יהודית... ובינתיים הסבל הגדול — עשרות אלפים נהרגים בגרמניה־אוסטריה ; עשרות אלפים, לדאבון לבנו, „מאבדים עצמם לדעת", באין אפשרות לסבול יותר... ועשרות אלפים משוטטים על אניות בלב־ים — בלי שיהיה מקום שירצו להכניסם... — עד מתי ? — רבש"ע, עד מתי ?...

— — הגיע הזמן שירחם ה' על בניו הנבחרים ! — גם אצלנו מאורעות הדמים נמשכים, בגלל הפוליטיקה המרושעת והבוגדנית של ממשלת בריטניה כלפי העם היהודי, שרוצה למסור את גורלנו לידי הערבים — כאן בארצנו...

— — כן ! ימים קשים עוברים על ישראל, קשים מאוד ואנו מקווים, ואנו מוכרחים לקוות, שהישועה קרובה לבוא, כי הרבה זמן אין בכוחו של העם לחכות... כי באו מים עד נפש... כי גם הקיום הרוחני של העם בסכנה גדולה, — נקווה שיקוים המאמר הידוע של „ור' עקיבא משחק !..."

מתי ש„שועלים", — אנשים „מתורבתים" לכאורה, — שורפים כבר אלפי בתי מדרשים וספרי תורות, — תקוותנו גדולה שגם תשובת ר' עקיבא לחבריו תתקיים, „ובמהרה ישבו זקנים וזקנות" וכו' בתוך ארץ ישראל שקטה ושלווה ושלום על ישראל כולה. — —

בנכם המצפה לישועת ישראל, ד"ש מאתנו לכל המשפחה

משה גריינברג

אב, תרצ"ח

אנו שוב בתל-אביב

קשה היה המעבר מירושלים לתל-אביב; הורגלנו כבר כעשר שנים לחיים השקטים הירושלמיים; חיי החברה הנעימים בתוך הבתים — והנה פתאום אנו עוברים לחיים אחרים, — תל-אביב עם החסרונות של חיי הכרך; אנשיה חיים יותר ברחוב... בתי הקפה השונים הנמצאים בעיר — מבקריהם יושבים בחוץ, ברחובות... עלינו זה עשה רושם משונה... כנראה מנהגי הכרכים הגדולים בעולם. אנו לא הושפענו כלל מהחיים האלה והמשכנו לחיות את חיינו כמו שהורגלנו בירושלים השקטה...

ממש כחודש לפני העברתנו מירושלים לתל-אביב, הושלמה בעזרת השם, השלישיה שלנו; ערב שמחת תורה תש"ד, לפני כניסת החג של שמחה ואורה — נולדה לנו בתנו הצעירה א ו ר ה; השמחה גדולה; אחותה „הגדולה" ואחיה „הקטן" שמחים באחותם החדשה שהביאה עמה אורה ושמחה בבית...

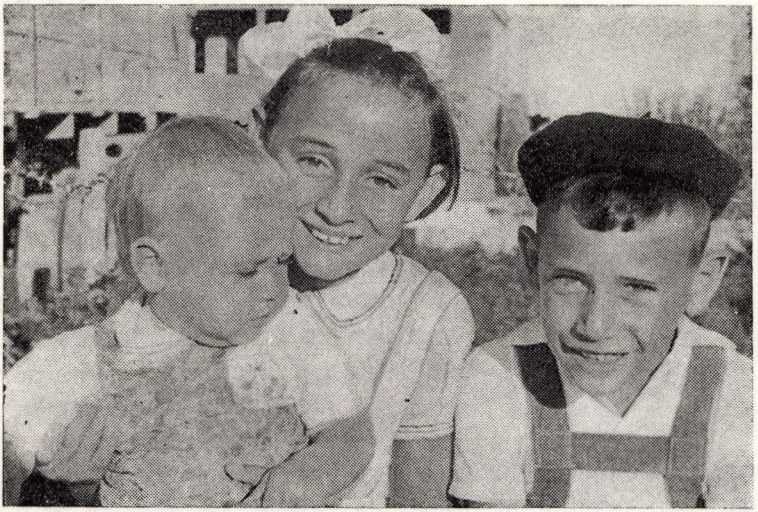
זכתה השלישיה שלנו שנולדה כולה בירושלים ועד היום מאושרים הם שילידי ירושלים הם... ומזכירים את זה בכל הזדמנות לטובה...

הצטערנו צער רב שהפעם כבר לא זכו הורינו שנבשר להם את הבשורה הזאת והשמחה היתה בחוג המשפחה המצומצם. ככה רצה הגורל!... לא ידעו ילדינו לעולם, מה זה סבא וסבתא ולא הרגישו לעולם חיבתם... זכורני, שבתנו הגדולה, בכל הזדמנות, התרעמה תמיד, למה אין לה סבא וסבתא כמו להרבה חברות שלה בגן או בבית הספר... לא יכולנו להסביר לה וזה דרש שנים עד שהבינה את פשר הדבר!... היום, כשילדיה שלה צמודים אלינו, הסבא והסבתא, — מבינה היא עוד יותר מה שחסר היה לה...

החיים עוברים בלי מאורעות מיוחדים; הילדים גדלים ומתפתחים יפה; בתל-אביב נסינו כמה פעמים את מזלנו בדירה אחרת; כך קרה שגרנו גם כמה שנים בחולון, הסמוכה לתל-אביב בדירה שהיתה כבר שלנו ממש, רכושנו הפרטי... שאיפת כל זוג צעיר בימים ההם... והדירה הכילה כבר אז שני חדרים ונוחיות — התקדמות גדולה ביחס להעבר... אבל הימים היו

ימי מאורעות הדמים, וכל יום נסיעות שלי מתל־אביב לחולון ובחזרה, בחזקת סכנה היה והעתונים הודיעו כל בוקר על נפגעים בדרכים... — החלטנו לכן שוב לארוז חפצינו ולעבור חזרה לגור לתל־אביב.

המנהג שמקובל היה אז ועודנו נמשך עד היום, — בלי לקבוע עמדה לטוב או לרע, — שכלם עשו מאמצים לרכוש „בית משותף" בבנין משותף



„השלישיה" שלנו — מרים, חגי ואורה, בשנת תש"ה—1945

של הרבה שכנים; גם אנו הלכנו לפי המנהג הזה ועשינו מאמצים רבים לרכישת „רכוש" כזה. בהלוואות ידידים לשנים רבות, רכשנו „בית משותף" ברחוב סוקולוב 69, מקום שגרנו בו למעלה מעשר שנים...

הימים ימי סוף המלחמה; מתחילים להגיע בשורות איוב על מה שקרה ליהודים באירופה, אבל — לא, אין מאמינים, אי אפשר להאמין... שאכן אמת הדברים הנוראים האלה! — — —

1945 — המלחמה נגמרת! ארצות־הברית, אנגליה וכל מדינות הברית חוגגות את הנצחון הגדול שלהם על היטלר!

לנו... — עם ישראל, חשכו עינינו... — נתגלה לנו עתה כל האסון, כל השואה האיומה, שקרתה באירופה ליהודיה; אכן, אמת ויציב הדבר!.. יהדות פולניה הושמדה כליל! שלושת מיליוני יהודיה הומתו בתאי־הגז..

א י כ ה ! — — —

הישוב הוכה בתדהמה! חורבן יהדות אירופה לא נתן מנוחה. היתכן, שעולם שלם, ידע על המלאכה השפלה הזאת ושתק?! — —

ואכן, ידע וידע! ולא עשה כלום למנוע את זה! — —

— רבש"ע! עד היכן מגיעה שנאת ישראל?!...

— —

החיים נמשכים הלאה; מה שקרה אין להשיב! — —

חיי המשפחה שלנו עושה את דרכה עם הכאב הגדול בלב... הילדים ממשיכים בבתי־ספר תיכוניים — ומתקדמים יפה. השנים רצות מהר... בתנו הבכורה כבר נמצאת בחברה ומבלה את חיי הנעורים שלה בארגון „בני עקיבא" ובנוער הדתי, שם היא מכירה את בחיר־ליבה, מנחם. הם חשבו ותיכננו עתיד משותף ואנו שמחנו מאוד על הדבר והתחלנו לדאוג ולהתאזר למימושו של הדבר הזה...

כמה מהר רצו השנים!... — —

מובן שהדבר הזה דרש מאתנו מאמצים כבירים, — סוף־סוף ממשכורתי הצנועה אי אפשר היה „להרים" את „המשא" הזה... למרות שזה משא נעים... התחלתי בימים אלה לעבוד משמרות כפולות, הרבה שעות בכל יום, ובנפרד התחלתי לחשוב בכיוון עבודה עצמאית... פעלתי רבות בכיוון זה, ועלי לציין כאן את עזרתי הרבה והנאמנה של אשתי, שסבלה רבות כדי לעזור לי להגיע למטרתי. אז יסדתי את „דפוס גרינברג", שקיים תודה לאל עד היום...

לא בנקל נוסד הדפוס; לאט־לאט, טיפין־טיפין. מקודם רכשתי מכונת לינוטיפ, שעבדתי עליה כמה שנים, והשתמשתי בהדפסת סידורי במקום אחר; אחר כך הוספנו גם מכונת הדפסה והדפוס היה שלם ומסודר...

במשך עשרות השנים של קיומו, הודפסו בו עשרות ספרים חשובים, ספרים תורניים וספרי מדע, במיוחד קשור הייתי עם „מוסד הרב קוק" בירושלים, שהדפסתי להם הרבה ספרים יסודיים באמונת ישראל וכן ספרים אחרים לשביעות רצונם המלאה...

מלא אני סיפוק רב, בראותי בהרבה בתים ספרים חשובים, יסודיים, שתופסים מקום מכובד בארון הספרים שלהם ולי יש חלק בעבודה זו...

שנה רודפת שנה... אנו מובילים את בתנו הבכורה מרים לחופה... מזל־טוב! — השמחה גדולה; זכינו ב"ה להשיא את בתנו בארץ־ישראל... אבל יחד עם זה הצטערנו צער רב, על שלא זכו הורינו ליום גדול זה... אנו מזכירים אותם ביום שמחתנו... כמו אבותינו, שנשבעו להעלות את ירושלים על ראש שמחתם... שבועה נשבענו להעלות את זכרם בכל ימי שמחה וחג...

בננו חגי התגייס לצבא! זכינו ובנינו משרת בצבא ישראל, כחיילי דוד בימי קדם... זכות גדולה מרגיש כאן כל בחור כשמגיע זמנו להתייצב ולשרת בצבא של מדינתו — מדינת ישראל... — התפללנו לשלומו כל הימים... כי הימים תמיד היו לא שקטים... גמר את שירותו בהצטיינות כמפקד טנקים, וגם הוא התחיל לתכנן עתידו הוא...

עברו כמה שנים ואנו משיאים את בננו עם בחירת לבו, מוסיה, במזל טוב!

עד כמה הזמן חלף מהר!... לחתונה של בנינו התייצבנו כבר כסבא וסבתא לנכדתנו הראשונה רונית, ה"רווח" שהביאה לנו בתנו הבכורה מרים.

כמה שנים גם חתני וגם בני עבדו אתי ביחד בדפוס, אבל במשך הזמן נפרדו דרכנו, וכל אחד חיפש את עתידו בנפרד... עם הזמן עזב הבן גם את מקצוע הדפוס ועבר לנסות את מזלו במסחר...

והנה גם בתנו הצעירה אורה, הגיעה לפרקה; חברים מחברים שונים מבקשים את ידה... אבל היא מחליטה קודם לשרת בצה"ל; היא עומדת בדיבורה ומשרתת כשנתיים אצל הצנחנים, כמקפלת מצנחים... גמרה את חובתה למדינה והנה גם היא נישאת לבחיר לבה יעקב ויוצאת לחיים העצמאיים שלה! — —

הימים ימי דאגה בארץ. שוב התקדרו השמים; שכנינו שוב מנסים את כוחם ויוצאים למלחמה נגדנו, במטרה לחסלנו... ומתקיימת המלחמה הנקראת „מלחמת סיני"... בחורינו, חיילי צה"ל — השיבו להם מלחמה שערה, ותוך כמה ימים הוכו שוק על ירך... והנחילו נצחון גדול לישראל...

מפלה ניצחת זו של שכנינו המנסים כל פעם את כוחם להשמידנו, לא למד אותם לקח ואחרי כמה שנים שוב ניסו את מזלם, בעידודה של מדינה גדולה, מעצמה שחרתה על דגלה שלום, שוויון ואחוות עמים...

במלחמה זו, הקרויה „מלחמת ששת הימים", שהתחוללה בשנת תשכ"ח, 1967, הנחילו בנינו את הנצחון הגדול של ההיסטוריה, — נכבשה בחזרה העיר העתיקה בירושלים ו„הכותל המערבי" שוחרר... (במקום זה חייב אני לציין בשמחה, אירוע משפחתי... חתננו הצעיר, יעקב, בעלה של בתנו אורה, השתתף אז בקרב האחרון על העיר העתיקה ושחרורה... ויצא בנס ממש מאחת ההרעשות הכבדות על אחד הבתים... ביום שחרורו בהגיעו הביתה בריא ושלם, — אשתו, בתנו אורה, הגישה לו „מתנה" חיה... לידת בנם בכורם ג י ל נ"י...) חבלי ארץ גדולים בדרום ובצפון עברו לידי היהודים; הרי הגולן, המקום שסיכן תמיד את המושבות למטה נכבש ושוחרר והוא בידי ישראל... יהודה ושומרון שוב בידינו... — — — יהודי העולם, לבם שמח וגאה על הנצחון הגדול של אחיהם בישראל, אבל עמי העולם לא עיכלו את זה ועד היום זוממים הם, איך להצר את צעדינו ולחסל את הנצחון הגדול של שחרור המולדת השלמה. — —

היום, ארבעים וארבע שנים אחרי בואנו ארצה, אנו מודים לאל עליון שזכינו, רעייתי ואני, להגיע עד הלום — מוקפים ילדים מסורים ונכדים אהובים ויקרים וברכתנו לצאצאינו ולצאצאי צאצאינו — ילידי ישראל המשוחררת — שיזכו לכל טוב והצלחה בחייהם, הם ובניהם ובנותיהם עד עולם! — — —

לבנו עם הורינו ומשפחתנו, שלא זכו לראות את הדור החדש שקם לתחיה במדינת ישראל! — — —

הטיפול בעליית קרובינו לארץ ישראל

כשאני מעלה בזכרוני דבר זה, דבר הטיפול בהבאת משפחת
רעייתי לארצנו — אני מתמלא צער והרגשת חדלון איום. מה שרק התחלנו לעשות ומה שרק רצינו לפעול — הדבר יצא לדאבון לבנו, בדיוק להיפך! אינני יכול להאשים אותנו באפס מעשה בכיוון זה; אדרבה, — מיום עלייתנו ממש, מיד כילכלנו את מחשבתנו לעשות הכל, לטפל בכל הדרכים כדי להביא לעלייתם של משפחת פרישטיק, את חמי, — הציוני הנלהב והחם, שביום פרידתו מאתנו ביום עלייתנו — כמעט לא רצה להיפרד מאתנו, כי אמר, הרי בקרוב מאוד אהיה עמכם יחד בירושלים... אהב את ארץ ישראל בלי גבול והשתוקק בכל לבו ונפשו לבוא, — אבל כל הדרכים נסגרו לפניו ולא זכה להגשים את חלומו...

בחדשים הראשונים להיותנו בירושלים, התעניינו במקומות המטפלים בעלייה והתחלנו מיד לפעול; כששמענו, שילדים יכולים לדרוש את הוריהם ולשלוח להם דרישה, בתנאי שההורים לא יפלו למעמסה על שכם הממשלה, פיצלנו מיד את הדבר הזה וביקשנו מהשלטון המקומי דרישה כזו וצירפתי מסמכים שאני עובד בשני מקומות... ומרוויח די לפרנס גם את הורי שלא יפלו למעמסה. ב"כ הממשלה באו לבדוק את הדבר... אימה נפלה על אחד ה„בעלי־בתים" של מקום העבודה, גמגם יותר מדי, ותשובתו השפיעה לשלילה... נסיתי במקום זה, כדי להציל נפש בישראל, לשחד את הפקיד במתנת־יד, והדבר הזה פעל בכיוון ההפוך... ולא חסר הרבה שאני אמצא את עצמי „תושב" בבית הסוהר...

בינתיים קבלנו מכתבים דחופים, בקשות ודרישות מחמי בפולניה, לטפל בעלייתו בהקדם... באחד ממכתביו הוא כותב: „רצוני להיות אפילו מטאטא־רחובות ורק להיות בארץ־ישראל"... אהבת ארץ־ישראל שלו היתה ללא־גבול! אבל מה יכולנו לעשות ולא עשינו בכדי להחיש פעולה זאת?... לא יכולנו לשנות את הגזרה, שנגזרה עליהם — לא לעלות ולהכלל בין שאר חקדושים — מיליוני יהודי פולין, שהושמדו על ידי הנאצים!...

זכורני, באחד הימים האלו, כמדומני היה זה שבת בבוקר, קיבלנו מיברק מפולניה; נתקפנו בבהלה, מי יודע איזו בשורה מביא לנו המיברק,

והנה אנו מוצאים כתוב בו: „נאַטיכמיאַסט דרישה!..." („שלחו בהקדם הדרישה"...). הרגיש היהודי הפיקח הזה את הסכנה; ראה מה שמתחולל ומה שעומד להתרחש ורצה להציל את עצמו ואת משפחתו, וחשב בתמימותו שבידנו הדבר... אנו רק צריכים לדרוש ומיד מקבלים... עשינו ועשינו הרבה, ובלי הצלחה! — —

נמצאים עמנו עשרות מכתבים מהשלטון המקומי, תשובות למכתבינו הרבים שנשלחו בכל הזמנים, בקשות ותחנונים, על אפשרות עלייתה של משפחה זו, אבל בכולם סירוב מוחלט...

קיימת היתה אפשרות אחרת, לדרוש יהודים בתור „רבנים", שבית־כנסת מקומי בירושלים או מקום אחר בארץ דורש אותו, דרך שהרבה יהודים ניצלו באמצעותה והובאו לארץ; זה נודע לי קצת מאוחר... עד היום לא ידוע לי ולא מובן, למה האיש, ר' אשר ניסן בלומנקרנץ, שחמי פעל רבות למענו, — שידע היטב על אפשרות זו ופעל לטובת כמה אנשים שיעלו בדרך זו, והוא הרי ידע יפה־יפה על מאמצינו, שאנחנו מטפלים בעליית ההורים, — ולא עזר לנו בכיוון זה וגם לא השיא לנו העצה הנכונה בדרך הנ"ל... מי יודע, אולי חשב שיהיה עליו למעמסה... לא אדע, וחבל מאוד! לימים נודע לי שבתל־אביב, חברי, ביניהם משפחת צחי, אכן העלו הוריהם בדרך זאת; כנראה בת"א, קל היה יותר דבר זה, ואנו, תושבי ירושלים היינו, וכל מעשינו ובקשותנו לא הוכתרו בהצלחה...

בשיחותינו עם מר בלומנקרנץ בשנים האחרונות, משתדל הוא לא לדבר על נושא זה... בטוחני, שיש לו נקיפת מצפון כלפי האיש שעזר לו לעלייתו הוא, והעוזר בעצמו נשאר שמה...

כדאי לציין במקום זה, שחמי בצעירותו, כששימש עדיין יו"ר „המזרחי" בעיירה ביאַלא־פודל', רצו לשלוח אותו אז לארץ ישראל, והוא מתוך אחריותו ומסירותו לארגונו ולחבריו במקום, ענה: „איך אני אשאיר את ,הגדיים' ואברח מהם..." טיפל ועזר להרבה בעיירה זו, והרבה מתושבי הארץ, בבני ברק ובמקומות אחרים, יוצאי ביאלא, — אומרים לנו בכל הזדמנות, שרק לו, לר' משה פרישטיק, אנו חייבים את עלייתנו לארץ...

ולימים, כשרצה כבר בכל לבו ונפשו להגשים חלומו ולהגיע לארץ, נסגרו שעריו בפניו, ולא זכה להגיע למחוז חפצו! כמשה הראשון בשעתו, הנהיג את העם, הכין אותם לעלייתם לארץ־ישראל, אבל רק יהושע בן נון הכניסם לארץ־ישראל והוא עצמו, משה, נשאר מעֵבר מזה...

כן, הרבה עזר לאחרים; פעל רבות לטובת הכלל באמונה וביושר; הזניח הרבה פעמים את מלאכתו, בידעו שהליכתו לאיזה מקום, תביא תועלת למשפחה עניה או עזרה לנצרך... מה שרק יכול היה, עזר לאחרים, אבל לו עצמו לא יכול היה לעזור! — — —



חמי ר' משה טוביה פרישטיק, הציוני הנלהב,
שלא זכה להגשים את חלומו...

מספרת אשתי על אִמה — חותנתי, האשה הנפלאה, שרה ברייגע ע"ה: אִמי צדקנית היתה, פעלה רבות למען משפחות עניות, בסתר ודאגה למלא את חסרונן. במיוחד נחרת בזכרוני דבר שלא אשכח זאת לעולם —

מנהגה בכל יום חמישי בימות החורף הקרים, עת עניי העיר של וורשה היהודית, היו מחזרים על פתחיהן של התושבים לבקש נדבות, ואמי ע"ה, למרות שחולנית היתה כל ימיה, עֲרה היתה כמעט כל ליל חמישי, הכינה תבשיל בתוך סיר ענק, לחלק למחרתו אוכל חם לעניים הבאים לבקש נדבות. בפעולה קדושה זו שיתפה גם אותי ואני בתור ילדה קטנה שמחתי שביכולתי לעזור לה לחלק מנות לחם ותבשיל חם לכל נצרך. — במקום פרוטות, — אמרה, — יותר טוב לחמם את גופם של אנשים אומללים אלה בימים הקרים. ועניי העיר הכירו כבר את המקום — שנכנסים רעבים ויוצאים שבעים...

וממשיכה עוד אשתי על אֵמה:

זכורני עוד איך אֵמי הצדקנית והצנועה התרחקה מאוד מכל שיחות בטלות של נשים, שסופן רכילות ולשון הרע; לא דיברה רעות על אף אדם ונמנעה גם לשמוע מאחרים דברים אלה. היא הסבירה לי: שלושה אנשים נענשים בעוון רכילות ולשון הרע: המסַפר, השומע וכן האיש שעליו סופר... וכששאלתיה, אמא, מה אשם השלישי שעליו סופר, והיא ענתה לי: תדעי, בתי, כי האיש בהתנהגותו, גורם שידברו עליו ולכן גם הוא נענש... ואכן, אֵמי, במעשיה ובהתנהגותה היתה מופת לכל מכיריה, כאֵם־יהודיה טובה, כאשת־חיל מסורה וכבת ישראל נאמנה...

יחד עם בעלה המסור, חמי ר' משה טוביה ז"ל, שאפה כל ימיה להתאחד עם ילדיה בארץ־ישראל ולא זכתה לכך...

אין לנו נקיפת מצפון בקשר לעלייתם של הורי בחלם; האבא, חסיד נלהב של הרבי מבלז היה, וכידוע חסידי בלז לא חלמו מעולם לבוא בעצמם לארץ ישראל, לפני ביאת המשיח... ובטוחני שגם לא היה בא אם היינו מטפלים בעלייתו, כי בלי רשות מהרבי לא היה עולה, וכידוע, הרבי מבלז ממעט היה ברשיונות כאלה...

סוף דבר, — אלו כאלו, אם הסיבה היתה בידי אדם או בידי שמים — משפחותינו בחלם ובוורשה נשארו שמה, בגולה, ובבוא היום המר ליהדות פולניה, הובלו לתאי־הגז או למיתות משונות אחרות, בתוך שאר קדושי ישראל, הי"ד. — — —

השואה — הכללית והפרטית

כשנפרדנו מההורים ומהמשפחה ביום עלייתנו לארץ ישראל בבית הנתיבות בוורשה, — יום השמחה והתרוממות הרוח בהגשמת חלומנו והתקוה של שנים — תקוות דורות על דורות לשיבת ציון, — ביום זה לא תיארנו כלל שזאת הפרידה האחרונה שלנו מהקרובים היקרים לנו כל כך... — פרידה אחרונה, כי הם יושמדו השמדה טוטאלית בעוד כמה שנים, יחד עם היהדות הפולנית כולה בשואה הגדולה שהתחוללה באירופה; שקיעת השמש ליהדות השורשית והנאמנה והרס כללי של העם שבנה במשך מאות שנים את ביתו באירופה הגולה; השמדת שליש מהעם היהודי הגיעה כחטף מיום עלייתו של האשמדאי הנאצי, היטלר ימ"ש לשלטון. מיום אבדן עצמאותנו לפני כאלפיים שנה — לא היתה שואה כזאת לעמנו רווי הסבל וגזירות רעות. שחיטות ועלילות דם ע"י שונאי ישראל, צמאי דם יהודי בכל דור ודור. בדורנו הגיעה השנאה ליהדות לשיא־השיאים; אם בכל המדינות שרצה האנטישמיות ופה ושם התבטאה השנאה בגזירות מגזירות שונות למיעוט היהודי בתוכה, הרי מאותו היום שהגיע לשלטון בגרמניה, הצבעי הקטן ממינכן ובפיו „פתרון סופי" — בחיסול פיסי פשוט, השמדה ורצח של כל הגזע היהודי, מיד מצא תומכים במדינתו, ועם שלם נהפך בין לילה, מעם תרבותי, מחונך בנימוסיו לסדר ומופת, — לעם רוצח שפל, משתתף בחיסול עם שלם במיתות משונות שבעולם, — בתוכם נער, זקן, טף ונשים, שחטאם היחיד שנולדו למשפחה יהודית... ופשעם היחיד ששייכים לגזע עתיק יומין — הגזע היהודי...

מי פילל ומי מילל לשבר כזה; העם היהודי למוד הסבל בכל דורות קיומו, בשעותיו השחורות בהיסטוריה שלו, לא תיאר חורבן כזה לגזע היהודי; היהודים תושבי המדינות באירופה, בזמן הזה, האמינו בעולם „המתקדם", זלזלו בסכנות העומדות לפניהם ובטחו ב„עולם הנאור": העולם לא יתן לו, — חשבו, — לצבעי הקטן הזה, לבצע זממו; גם בשנים הראשונות להגיעו לשלטון בגרמניה, כשהוא כבר החל לבצע את הגזירות הראשונות לפי תכניתו: לזרוק את היהודים ממשרותיהם בגרמניה, להנהיג „חרם" על חנויות יהודיות וכו', — עדיין לא האמינו, עדיין קיננה האמונה

התמימה בלב ההולכים למות, כי „העולם לא יתן"; „לא, אי אפשר להשמיד עם שלם", — ולכן גם לא הסיקו מסקנות מעשיות וקיוו ש„העולם" יעצור את מגפת ההשמדה... אבל „העולם הנאור", לא רק שלא עצר את המגפה, אלא הסכים בשתיקה ועזר בעקיפין ל„מבצע השמדת עם" על ידי הנאצים הארורים על אדמת פולין הארורה.

אמונתם של הקרבנות, אמונתם התמימה והמסוכנת שקיננה בלבם של ההולכים למות, גם בעמדם בשערי מחנות המוות, כלפי העולם; במחשבתם נצטייר להם המוסר ככוח שיעמוד בפני מזימת „הפתרון הסופי" הנאצי. אבל מוסר העולם החריש, ומלאך המוות עשה מלאכתו הנתעבה במרץ ובכשרון רב...

ששה מיליונים יהודים שילמו בחייהם את מחיר ההישענות על המצפון ועל המוסר הטבועה, כביכול, בנפש האדם. והלואי שהדבר הטראגי הזה יעורר את ישני העם מתרדמתם ויוציאו מסקנתם בהקדם, — אין עתיד לעם ישראל אלא בארצו — ארץ־ישראל!

אומה הרוצה לחיות, צריכה להיות מוכנה להגן על חייה, וזה אפשרי רק במדינתה היא. שום דבר אינו מפתה את הרוצחים יותר מחוסר־האונים של קרבנותיהם; ולהיפך, שום דבר אינו מרתיע אותם יותר מאשר ידיעתם שהם עומדים מול אנשים שגמור אתם לעמוד על נפשם ולגבות את מלוא המחיר תמורת חייהם. המוסר קיים רק בשביל החזק, ואוי לה לאומה שסומכת רק על המוסר להגנת עצמה נגד הרשעות והפשע בעולמנו ה„מודרני והמתקדם"...

היטלר התחיל לבצע את „פתרונו הסופי" טיפין־טיפין, — מנסה כל פעם לבחון תגובת העולם לפעולות ההשמדה; אבל העולם כמנהגו נוהג; ממשיך את חייו בשקט ובשלווה, — סוף־סוף מדובר רק ביהודים... ולא ידעו אז שגם גורלם בוא־יבוא! — — וכשראה שהעולם אדיש לחלוטין לגורל עמנו, הקים את מחנות־ההשמדה הידועים לשמצה, אושוויץ, מאידאנק ועוד והתחיל לאט־לאט במלאכתו הבזויה — השמדה טוטאלית של העם היהודי ואין פוצה פה! — —

במלחמת העולם השניה, כשבנות הברית לחמו על קיומן נגד הצורר הנאצי ומלחמת ההשמדה באחינו היהודים, התנהלה בכל תקפה והכבשנים במחנות פעלו בכל המרץ ומאות אלפי יהודים נשרפו חיים יום־יום, במשך עשרים וארבע שעות — כשהתנדבו טייסים יהודים מצבאות ארה"ב

ובריטניה — להפציץ את הכבשנים האלו; להפריע במקצת את מלאכת האשמדאי, — סירבו מדינות ארה"ב ובריטניה להרשותם לעשות זאת; לא הירשו לאחינו, הטייסים היהודים, שרצו בנפשם להציל את האפשר להציל, כי בתוך־תוכם, פנימה — מרוצים היו שמלאכתם הבזויה נעשית על ידי אחרים... ואנו שילמנו את המחיר הגדול והנורא — ששה מיליון יהודים, בתוכם ילדים וטף, הועלו על המוקד, בעולם שעוד לא היה לפניו כה תרבותי ומתקדם...

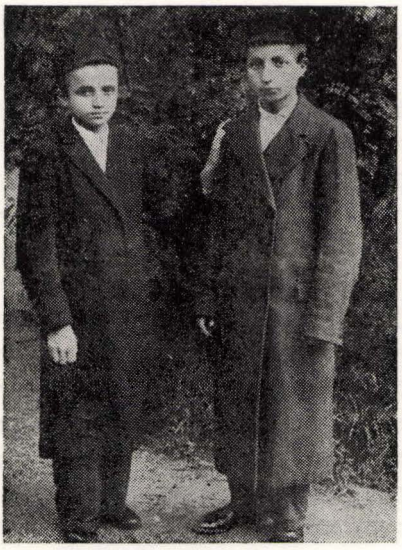
תכנית ההשמדה בוצעה על פי „סדר מופתי", „סדר" גרמני ידוע... — בכל עיר ועיר נשלחו היהודים למחנות, לכאורה, ל„מחנות־העבודה"; שנים עבדו בהכנות של ערי־מחנות אלה, עם פסי־רכבת ובתי נתיבות למקומות אלה. סוף־סוף מדובר בהכנה להשמדה של מיליונים רבים... — קילומטרים נמשכו ערי־התופת האלה ואף מטוס אחד לא הגיע למקומות אלה להפציץ ולהפריע, ולו במעט, למעשה ההשמדה האלו...

וככה הושמדו ונרצחו יהודי פולין, יהדות המושרשת בתוך פולין כאלף שנה — עיירה ועיירה ויהודיה התמימים הובלו כצאן לטבח... גם יהודי עירנו חלם — גורלה היה כגורל כל העיירות בגולת פולין. כעשרים אלף יהודים תמימים גרו בעיר זאת לפני המלחמה, יהודים שהיו מושרשים במקום זה מאות בשנים והנה בשלש „אקציות" נפרדות נאספו יהודיה לשם שליחתם למקום בלתי־נודע... ה„אקציה" האחרונה התקיימה כמה ימים אחרי חג השבועות בשנת תש"ב (1942), האלפים האחרונים שנשארו בעיר, הובלו ליערות סאָביבאָר, ושם נרצחו עד האחרון שבהם. מעטים מאוד הצליחו להימלט ולמצוא מחסה בעיר או בסביבה; יחידים שנשארו פה ושם והסתתרו, — גם הם, בסופו של דבר, נורו או נטבחו ע"י הנאצים או פשוט על־ידי השכנים הפולנים, שבסיפוק רב מילאו את תאוות־הרצח של היהודים שלהם...

גורל משפחתי ובאיזה אופן מצאו את מותם ובאיזה „אקציה" משלושת ה„אקציות" מצאו את עצמם, — לא ידוע לי. סיפורים שונים ומשונים הילכו בין יוצאי עירנו במסיבות מותם של כמה מבני העיר; ככה גם סופר לי על ידי ניצול שואה, מר סובל, בקשר לגורל אבי ואמי, אבל עד היום לא ידוע כמה אמת בסיפור זה...

סיפר לי מר סובול הנ"ל, שבאחד הימים, כשהוכרז על־ידי הודעות מיוחדות בעיר שהיהודים יתאספו באיזור החנויות („רינעק" בלע"ז) ומשם

יישלחו למחנות העבודה וכדומה. הסתתרו הרבה יהודים ולא הופיעו ל„כנס" הזה, ביניהם היו הורי ועוד כמה יהודים שהתחבאו בעליית הגג שעל ביתם. אחרי חיפושים רבים, או „מסירה" ע"י מישהו על דבר מקום מחבואם, נמצאו המסתתרים. לפי סיפורו, הדליקו הנאצים את הבית מלמטה ולא נתנו לאף אחד להימלט מתוך הבית הזה וככה נשרפו חיים כל אלה שמצאו בו מפלט...



שני אחי, שלום ויהושע ז"ל הי"ד
כתלמידי ישיבת חב"ד בוורשה בשנת תרצ"ח

כאמור, הדבר לא נבדק. אבל אם גם לא נשרפו במקום הזה, הרי מצאו את מותם הטראגי באופן אחר ולא נשאר מהמשפחה רק ניצול אחד...

שני אחי, שלום ויהושע, שבתחלת המלחמה נמצאו בישיבות שונות מחוץ לביתם, והיה באפשרותם להציל עצמם באיזה אופן שהוא, כמו שעשו רבים אחרים וניצלו ונמצאים אתנו בארץ; אבל שני הקדושים האלה, התמימים האלה, לא חשבו בכיוון זה — והמשיכו ישר, בפרוס האסון, את דרכם, כנראה, חזרה לחלם, למשפחתם, להיות קרובים לאבא־אמא, ושם, כנראה, חוסלו עם כל ילדי ישראל בעיר. — —

על אלה אני בוכיה! שני האחים התמימים והישרים. הגדול שלום, שלתמימותו ויושרו לא היה גבול והיותר קטן, יהושע'לע, שחכמתו וגאוניותו ידועים היו ברבים; כולם אמרו עליו שעילוי זה יהיה פעם גדול בישראל. בהיותו רק בן עשר, שלח לנו לארץ־ישראל, שיר גדול בחרוזים, ברכת מזל־טוב להולדתו של בננו חגי נ"י. דבר זה היה עבודה נפלאה בעברית, — והנה על כל אלה הונף הגרזן. — — —

אחרי המלחמה, חיפשתי בכל הוועדות הבינלאומיות לחיפוש קרובים איזה שמץ של ניצול ממשפחתי, מאחי בישיבה. מווילנה קבלתי מכתב, ששני האחים שהו מעט זמן בווילנה וחזרו אחר כך לחלם...

האחים האומללים האלה, כנראה, ניסו להציל את עצמם ונסעו ממקום למקום לחפש מקלט, אבל האסון רדף אותם והשיגם...

כאמור, לא ידוע לי איפה היו בימים האחרונים שלהם! — —

שלחתי מכתבים לקרובי בארה"ב, אולי הם שמעו משהו על מישהו מהקרובים, אבל גם הם כמוני, לא ידעו לספר כלום על הסוף המר של המשפחה; הרצתי גם מודעות בכמה עתוני חו"ל במדורי: „מי מכיר, מי יודע..." אולי בכל זאת נשאר מישהו... אולי מישהו שמע על שמות אלה... אבל עד היום הזה לא קבלתי שום סימן או אות, וגורל משפחתי כגורל כל יהודי חלם, וגורלם כגורל יהדות פולניה כולה...

עד יומנו האחרון על האדמה לא נשכח את משפחתי הטובה; בכל מסיבת משפחה או שמחה, זכור נזכירם את הקדושים והטהורים האלה. שנגדעו על ידי טמאי־אדם בתוך שאר קדושי ישראל...

ה' ינקם דמם!

אחרי הנצחון של בנות-הברית על גרמניה הנאצית — התגלתה

לעיני כל העולם הטראגדיה הגדולה של העם היהודי; שליש מהעם הושמד! יהדות פולניה חוסלה בתאי־הגאז בערי פולין הארורים באושוויץ, מידאַנק ועוד וברוב ארצות אירופה הכבושות — היהודים היו הקרבנות העיקריים...

הישוב היהודי בארץ ישראל הוכה בהלם!... הוא יצא באופן ספונטני בקריאות, בזעקות ובהפגנות לשלטון המנדטורי לפתוח מיד את שערי הארץ לפליטים האומללים, השבורים והרצוצים שנשארו לפליטה... אבל אנגליה בשלה — שום דבר לא השפיע עליה... גם לא השואה... וכעת, כמו אז, לפני המבול — סגרה שערי הארץ... הישוב רעש וגעש; יום־יום מאות ואלפי אנשים הפגינו לעליה חופשית; קרו התנגשויות רבות עם האנגלים... המחתרות התחילו שוב בפעילותן והפעם ביתר עוז וגבורה; מלחמתן היתה יותר נגד אנגליה, שגם עתה אטמה את לבה לפני פליטי השואה, מאשר נגד הערבים, שאינם אלא שליחים „מסורים" של השלטון — לרצח, שוד וגרימת אי־סדר בחיים הנורמליים.

היהודים בראותם שעומדים הם לפני קיר אטום, ואנגליה אינה משנה את עמדתה המרושעת, — התחילו לארגן עליות „בלתי־ליגליות", באניות רעועות שנרכשו במדינות אירופה על ידי כל המפלגות השונות בארץ; כמעט יום־יום נודע בחדשות הבוקר על אניות מעפילים — עולים „בלתי־ליגליים" שהגיעו לחופי הארץ ונתפסו על ידי משמר החוף הבריטי...

אנגליה התחילה לנהל מלחמה טוטאַלית נגד עליה זו וגייסה כל אניותיה המלחמתיות, שלחמו רק לפני זמן קצר נגד האויב הנאצי, „ללחום" נגד האומללים האלה... העולים הראו גבורה עילאית בהתנגדותם לחיילים הבריטים שעשו את המלאכה הבזויה הזאת; לא פעם ראינו איך חיילים, נפשה קצה בתפקיד המכוער והבזוי שהטילו עליהם... אבל הם היו חיילים ועליהם הוטל למלא את הפקודה מגבוה...

לפעמים גרם המאבק הזה בין המעפילים לחיילי בריטניה לקרבנות בין העולים... העולים־הפליטים, התנגדו עד כלות כוחם — להחזיר אותם ללב ים ורגמו את החיילים בבקבוקים וקופסאות שימורים... — ואלה ענו

להם בכדורים חיים... לשיא חוסר־הבושה הגיעה הממשלה המנדטורית כשהופיעה בחופי הארץ האניה „יציאת אירופה" („אקסודוס" בלע"ז) ועל סיפונה היו כמה אלפים עולים־מעפילים, — והשלטונות החליטו להחזירם ל... גרמניה!

עד היום הזה נהגה הממשלה לגרש את המעפילים ללב ים ולתת להם לנחות באי השכן — קפריסין, ושיכנו אותם בתוך מחנות־אהלים שהקימו לשם זה ובמשך הזמן היו משחררים חלקים מהפליטים האלה, אבל הפעם הזאת, הרשעות של השלטון המקומי עברה על גדותיה...

הדבר עורר את חמתו של הישוב ובהרבה ארצות העולם, יהודים ושאינם יהודים, ביחוד בארצות הברית, יצאו במחאות חריפות נגד התנהגות משפילה זאת... התנהל קרב בין החיילים להמעפילים שלא השלימו עם הגזירה, ושוב כמה מעפילים מצאו כאן את מותם, כאן בחופי חיפה... בעמדם כבר בשערי ארץ ישראל...

המאבק בין תושביה היהודים של הארץ לשלטון המנדטורי הפך להיות מאבק גלוי וממושך; היהודים, אחרי האסון באירופה, לא ראו יותר שום אפשרות של וויתור ופשרה ולחמו בחירוף־נפש בעד פתיחת הארץ לאחיהם הפליטים... הבריטים מצידם, הביאו תגבורת צבאית לארץ ללחום נגד ההתנגדות של הישוב...

המחתרות מצידן גרמו אבידות קשות לאנשי השלטון — מבצריהם בערים הגדולות פוצצו, וחיי האנגלים לא היו יותר בטוחים...

המאבק עבר את גבול המדינה. מדינות רבות, במיוחד ארה"ב, תקפו בחריפות את אנגליה בגלל יחסה המרושע כלפי המעפילים — הפליטים. אנגליה החליטה אז להעביר את הבעיה להחלטת האו"ם... וכאן התחילה מפלתו של השלטון המנדטורי... השואה עוד היתה טריה בזכרון; רק אתמול... ומדינות רבות עוד הרגישו במעט את אשמתן על האסון הגדול שקרה לעמנו ורצו במעט „לשלם", לפצות את העם המושפל והנדכא הזה... ואכן, נשלחה ועדת חקירה מטעם האו"ם לארץ ישראל והם החליטו להמליץ על חלוקת הארץ וייסוד מדינת יהודים על חלקה המיושב ביהודים...

האו"ם קיבלה את המלצת הוועדה ו„מזרח" ו„מערב" התאחדו הפעם להחליט על המדינה היהודית שתקום; חלק מתוך נקיפת מצפון, וחלק מתוך חשבון פוליטי קר — לעזור, בעקיפין, לדחיקתה של אנגליה מחלק זה של העולם... ואכן, ארצות הברית ורוסיה גם יחד היו בין התומכים הראשונים להקמת המדינה היהודית...

ההחלטה באו״ם על תקומת המדינה היהודית נתקבלה בהתלהבות בכל ערי הארץ ומושבותיה; יום של ריקודים ושירה עבר על הישוב, — הגה, סוף־סוף שערי הארץ ייפתחו לעולים מכל העולם... מאידך, השמחה מהולה היתה בצער רב; ראשית לפי החלטה זו, חלקים גדולים מן הארץ המובטחת נקרעים מאתנו ונמסרים לזרים... אבל עוד יותר היה הכאב, שתקומת המדינה מתבצעת על קברי קדושינו... — — כמה גדול הצער שבכדי להגיע להתגשמות החזון הציוני, היה מקודם על העם היהודי לעבור את השואה האיומה שבכל הדורות! — השמדת ששה מיליוני יהודים! — — ולמחרת יום השמחה על החלטת האו״ם פתחו הכנופיות הערביות בהתקפות על הישוב היהודי בכל מקום ובכל דרכי התחבורה.

ה׳ אייר תש״ח — 15 במאי 1948 — הוכרז על הקמת מדינה ישראל!...

האנגלים עזבו את הארץ... אולי בתקוה שיבקשום לחזור... אבל הישוב התארגן במהירות להדוף כל התקפה מכל צד שהוא. הערבים, המקומיים והמדינות השכנות, לא השלימו עם ההחלטה הזאת ויצאו למלחמת חרמה נגד המדינה שרק יצאה לאור העולם...

בני נוער יהודי מכל העולם התנדבו ובאו לעזרת הישוב הקטן המותקף מכל עבר; ידע היטב הישוב היהודי שאנו עומדים במלחמה של „להיות או לחדול!״; להתקיים או לעבור, חלילה, מן העולם... השואה הגדולה שרק עכשיו עברנו, לימדה וחישלה את הישוב, שאין ברירה, אין פשרות... אין דרך חזרה!... ולחמו כאריות מול שבע מדינות וניצחום! — — —

אלפי בחורים יהודים מסרו את נפשם במלחמה זו, ביניהם הרבה מחוץ־לארץ, — למען הבטחת מקום מקלט ליהודים; למען פתיחת שערי הארץ לפליטים, לכל יהודי באשר הוא שם; למען קיום והגשמת התקוה בת האלפיים, והיא תקומת מלכות ישראל מחדש, למעננו ולמען הדורות הבאים אחרינו! — —

מדינת ישראל קמה לתחיה! שערי הארץ נפתחו לרווחה! במשך כמה שנים מיום תקומתה, והארץ התמלאה עולים, — חוזרים הביתה לחיק מולדתם החדשה־הישנה; מכל ארצות התבל; ממזרח וממערב, מתימן ומסין הרחוקה... כולם הרגישו שבא היום לחזור הביתה... ומישוב של 700 אלף בזמן הכרזת המדינה, — עברנו את שלושת המיליונים כ״י בשנת תשל״ח...

בעליה חדשה זו הגיעו גם שני אחיה של אשתי — שלמה ופנחס — שניהם ניצולי השואה; הראשון הצליח להגיע ארצה ב„עליה ב״ (הבלתי־ליגלית) עוד לפני המבול... על האניה הרעועה הידועה לשמצה „פאריטה״, שהסתובבה חדשים על פני המים בלי אוכל, עד שלבסוף הורשתה להגיע לחוף מבטחים... והשני עבר בדרכו שבעה מדורי גיהנום — דרך רוסיה וסיביר... עד הגיעו למקום מקלטו. אכן, הרגישו על בשרם את המאמר: ארץ־ישראל נקנית ביסורין...

שניהם הקימו משפחות בארץ ורואים נחת מצאצאיהם ומעשי־ידיהם...



האחים שלמה ופנחס פרישטיק — ניצולי השואה

הערבים לא השלימו ועדיין אינם משלימים עם הקמת המדינה; שתי עשרות של מדינות ערביות גדולות בשטח כגודל יבשת אירופה — אינן מספיקות להן, וגם את השטח הקטן הזה, השייך ליהודים הן רוצות לבלוע, ובמשך כל כמה שנים המדינות מצפון ומדרום, סוריה ומצרים וחוסיין הקטן באמצע, — מתנפלות על המדינה ולוחמות מלחמת חרמה... במשך שלושים השנה של קיום המדינה עברנו כבר כמה מלחמות קשות, — אבל בכולן הפינו אותם בסופן וידנו תמיד היתה על העליונה...

החלטתנו נחושה לעשות הכל למען פריחתה של מדינת ישראל; למען מקלט בטוח לשארית ישראל — שעוד פעם לא תקרה שואה כזאת לעם היהודי! — —

חבל, חבל, שקדושינו לא זכו לראות את מדינת ישראל בפריחתה, ואנו, יתומי השואה, נשמור על צוואתם, לשמור היטב על מדינתנו ולדאוג שתהיה חזקה ומגן לעם היהודי! — —

תחי מדינת ישראל לעולם!

חלק שני

זכרון השואה

מ ב ו א

נפל בגורלי כמה פעמים, במשך מספר שנים, להרצות בימי־הזכרון לקדושי העיר חלם, עיר מולדתי, לפני פליטי וניצולי השואה, שהצליחו להגיע למחוז חפצם, — למדינת ישראל. אחרי הרצאותי נתבקשתי על ידי כמה מידידי, יוצאי העיר הנ"ל, להשאיר את נאומי בכתובים ולפרסמם בבוא הזמן.

עברתי על חלק מהרצאותי ומצאתי שחלק מהם, הנושאים עליהם דברתי, אקטואליותם פגה ואין טעם לפרסמם, אבל מאידך, ישנם דברים, שכאז כן היום, עוד לא נס ליחם, ויש ענין רב לפרסם אותם. הנושאים שעליהם דיברתי, ולעולם לא יתיישנו, כגון: בניית הארץ המחודשת; העליה מארצות הרווחה; פתיחת שערי רוסיה לעולים יהודים הרוצים להתאחד עם אחיהם כאן; ענין ההתבוללות ונשואי התערובת; יחסו של העולם הלא יהודי ליהודים ולמדינת ישראל ועוד...

במשך השנים התפרסמו גם כמה מאמרים שלי על העיר ח ל ם בעתונות האידית בארץ, וכן ב„ספר יזכור" על העיר, שהופיע ב־1954 בדרום־אפריקה ומצאתי לנכון לפרסמם בקובץ זה, בעיקר את המאמר „על חסידי בלז בחלם", שנכתב במיוחד לזכר אבי ז"ל, חסיד בלז נלהב – כנר זכרון לו ולחסידי העיר כולם.

לא היה מנוס מחזרה מסויימת על הדברים שנאמרו כבר פה או שם... כי ההרצאות התקיימו בשנים נפרדות, והנושאים נשארו תמיד כמעט אותם נושאים, ממילא לא היה מנוס מפגם זה. במקום שרק אפשר היה דלגתי על דברים, בתנאי שלא יפגום הדבר בהמשכיות הענין.

הדברים נאמרו בשפת אידיש, השפה שהקדושים השתמשו בה עד דרכם האחרונה... ובמיוחד, שמבין הניצולים והפליטים, נמצאו הרבה עולים חדשים, שרק שפה זו היתה מובנת להם. התרגום לעברית נעשה על ידי.

מ. ג.

ת פ י ל ה...

שנה-שנה, אחרי חג השבועות, —
אנו, יתומי העיר חלם מתאספים ביחד.
להזכיר קדושינו, אבות ואמהות —
שפתיל חייהם נקטף ביד רוצחת...

פעם היתה לנו עיר לתפארת ולגאון, —
יהודים טובים ותמימים — דורות על דורות.
היום, מה גדול שברנו, — מה גדול האסון,
חלם העיר נהפכה לבית קברות! — —

ילדים וזקנים — אבות ובנים, —
נדחקים, מסתדרים — ללכת בתור!
ללווייתם שלהם — בשיירה צועדים...
מובילים אותם לטבח — ליערות סאביבאר! — —

אבינו היקר, אלי בשמים!
למה זה, למה? אמור לנו סוף-סוף —
במה ע ש ו הרוצח, השופך דמנו כמים —
יקר לך יותר מבניו של י ע ק ב?...

אין לנו היום מ ש ה, — הרועה הנאמן,
שיעצור הגזרה בימי עברה וזעם —
„למה יאמרו הגוים"? — לפניך טען,
והמגפה נעצרה — וניצל העם!...

האם לך יותר טוב ו„ניחא"...
לשלוח לעקידה את בניך, — ישראל!
ודוקא את השלום והמנוחה —
הנחלת לנכדיו של ישמעאל?! — —

אנו מתחילים חיים חדשים, — אנו היתומים!
במדינת ישראל שקמה לתחיה לעינינו.
אלי, אלי, — מהיום תן ברכתך לנו, הבנים —
וכבימי דוד ושלמה — חדש ימינו! — —

העיר חלם — תקומתה וחורבנה

עברו כבר 16 שנה מיום שנתיתמנו מקרובינו ויקירינו, — הורינו, אחים ואחיות. 16 שנה עברו מהטרגדיה היהודית הגדולה — והכאב עודנו כה גדול, כה טרי — ואין מנחם...

חלם, עיר מולדתנו, העיר שגרמה לכולם שיעלו חיוך נעים על פניהם, כשרק הזכירו את שמה... לנו, יוצאי העיר הזאת, היא מזכירה את מקום הולדתנו, מקום חינוכנו, מקום בו ירשנו לראשונה את החינוך לאהבת אדם ואהבת ישראל; היא מזכירה לנו את העושר הרוחני הגדול שהיה לנו, ואיך כל זה הלך לאבדון...

חלם, העיר עם עברה המפואר, מן היחידות והוותיקות שבערי פולין היהודית — מספרת לנו היסטוריה של הרבה דורות, של מאות בשנים של חיים יהודיים ויצירה יהודית בה. מסמכים היסטוריים מראים על למעלה מ־700 שנה שהתקיימה בה קהילה יהודית, ועל בית העלמין העירוני בחלם שלדאבוננו הרב, לא נשאר ממנו זכר, כי גם על המתים יצאה חמתם, ומאות המצבות נעקרו ממקומן ושימשו למדרכות בעיר וע"י ה„גאַרקע"... אפשר היה למצוא מצבות ששנת ר"ב (1442) היו חצובות בהן. בבית הקברות הנ"ל נמצא גם קברו של ר' אליהו בעל־שם, שמפורסם היה בגדולתו, וסיפורי אגדות על ניסים לאין ספור התהלכו מסביב לאישיותו.

שרשרת ארוכה של רבנים מפורסמים, ששימשו ברבנות בעיר זו, אנו מוצאים בהיסטוריה הארוכה של עיר חשובה זו. בין היתר אנו מוצאים את פרשני התלמוד, המהרש"א, בעל „מרכבת המשנה" ואחרים, דבר המראה שחשיבות רבה היתה לכסא־הרבנות בחלם...

גם בית הכנסת המקומי מפורסם היה ביפיו ובעתיקתו — וידוע היה מן הוותיקים בפולין שגילו התקרב לאלף... אגדות שונות התהלכו עליו, במיוחד סיפור המעשה עם קבר חתן־וכלה, שנחצב בתוך הקירות שבבית־הכנסת, אחרי שנהרגו על קדוש השם בימי הפרעות והגזרות של ת"ח ות"ט...

גם בדורות האחרונים, כשרוח ההשכלה והקידמה נשבה סביב העולם, השפיע הדבר בצורה מורחבת גם על העיר חלם, והיא יכולה לרשום בגאוה

שבניה נמצאו בקו הראשון בכל המאורעות ובכל ענפי החיים שהביאו להתקדמות זו, אם זו פוליטית או כללית. אנו מוצאים אישים, סופרים ידועי שם ואמנים ששמם יצא לתהלה בעולם, כמו האחים מילנר, מאַנשיין, הנדל ואחרים, שהם ילידי העיר חלם; מנהיגים פוליטיים, חברי הסיים הפולני, כמו ד"ר שיפער, שהיה שליח נאמן של הציבור בחלם והסביבה, ולחם בהקרבה להגנת האינטרסים של יהודי המקום, ולאחרונה, — כמדומני, שזה נחרת בזכרונם של כל יהודי העולם ולאו דוקא יוצאי חלם, — המקרה הטראגי עם הקדוש ארטור זיגלבוים, ששנים חי ופעל בתוך העיר למען עמלי העיר, ובשנות המלחמה שימש ציר בסיים הפולני הגולה, כבא־כוח היהדות הגולה הנדרסת, — שהקריב את חייו על־יד הפרלמנט האנגלי, כמחאה על היחס האיום והזלזול של האנושות כולו בסבל היהודי... וחשב על ידי מותו לעורר את מצפון העולם, להרעיד את לבות הגויים לשואה המתקיימת לעיניהם ואין תגובה...

לפני המלחמה האחרונה הורגשו אצל תושבי העיר חיים מלאי ענין בחברה ובמוסדותיה. אמנם מבחינה כלכלית מצבה לא היה מרומם; עיר זו רוב תושביה שייכים היו למעמד הבינוני והפועלים, רחוק, רחוק מאוד מעשירות חמרית, אבל עשירה היתה מבחינה רוחנית, והצטיינה מאוד בפעולות ברוכות למען הכלל והפרט. החיים היהודיים הורגשו יותר בבתי הכנסת, באגודות הציוניות ובמועדוני הפועלים שתמיד מלאים היו חברים ואוהדים, החל מאגודות ציוניות למיניהן, שכולן פעלו למען ארץ ישראל ועד לחברי ה„בונד" ו„הקומוניזם", שלחמו בחרוף נפש נגד פעולות הציונים למיניהן... אני מציין, בשמחה, שכמה מהניצולים, האנטי־ציונים, נמצאים אתנו במדינה...

עושר רוחני מיוחד הורגש בחיים התרבותיים בעיר. שני עתונים ביידיש, הופיעו כל שבוע באופן קבוע בחלם, וזה מלבד הרבה ספריות שהתקיימו בכל חלקי העיר לנוער הצמא לדעת ושוקד להרחבת ידיעותיו הכלליות. במיוחד ברוכות היו הפעולות השונות של עשרות אגודות סוציאליות ששימשו לקהל הרחב, החל מ„לינות הצדק", „מלביש ערומים", קופות גמ"ח, „הכנסת כלה" ועוד ועוד, אלו פעולות שעזרו לכולם, לעני ולעשיר. תושבי העיר הזאת לא הצטיינו בעושר חמרי, אבל גדול היה עושרם הרוחנית והם שמחו בחלקם...

ואחרון אחרון — מאד השפיעו והורגשו היטב בעיר, החיים הדתיים. חלם היתה עיר של תורה וחכמה. קיימת היתה בעיר ישיבה גדולה, ששימשה

לחינוך הנוער הדתי במקום ובסביבתו. בית המדרש הגדול ובית הכנסת הנ"ל מלאים היו מתפללים בחול כבימי שבת, חג ומועד. עשרות „שטיבלעך" (בתי־חסידים) התקיימו בעיר, לאלפי חסידים שגרו במקום וכל „רבי" היו לו מאות חסידיו־תומכיו; גם „נטורי קרתא" שלנו, מצאו את מקומם במקום זה, ואלו היו חסידי „בלז", שגם הם לחמו בעקשנות חסידית נגד הציונות והציונים. יהודים תמימים ויקרים, שהלכו עם „הרבי" עד הסוף, היהודים התמימים האלו ניצבים לנגד עיני באהבת זולתם, במסירות נפשם, שגם חיי החולין שלהם שבת היה, קודש... כמה השתדלו להיות „בסדר" בין אדם לחבירו, ועוד יותר בין אדם למקום... הבינו היטב וקיימו בגופם את הפסוק הגדול והחשוב של „ואהבת לרעך כמוך"... ואנו, הנוער דאז, ש„התקלקלנו" ועשינו את פעולותינו הציוניות בהסתר ובהחבא — הותקפנו על ידם בעד מעשינו אלה, — המעשים, היינו העבודה הציונית שהודות לה, אנו נמצאים כאן, כאזרחים חפשיים במדינתנו, — מדינת ישראל.

כמה טראגית אחרית הדבר, כמה מהר כל זה נגמר... עברו כבר 16 שנה מיום שהנאצים־הרוצחים עשו הכל כדי שלא יישאר זכר מהעיר היפה ההיסטורית — חלם. כל מה שרק קשור היה ביהודים — נשרף, נהרס עד חרמה. האלפים האחרונים שנשארו בעיר אחרי ה„אקציות" למיניהן, מצאו את מותם הטראגי בדרכים האבלות של יערות סאביבאר... גם בית־הכנסת הנ"ל, נשרף כליל על ידי הנאצים בצורה סאדיסטית, וכשאשה אחת בשם לאַקס, רצתה בזמן השריפה להציל ספר תורה מלהבות האש, תפסוה הרוצחים וזרקוה חיים לתוך הלהבות שעלו השמימה מבית הכנסת הנשרף...

לאחר פעולה זו, נצטוו היהודים לאסוף את האבנים, ליישר את המגרש, כאלו שום דבר לא היה קיים במקום קדוש זה... בפעולה זו נאספו גם שרידי העצמות החרוכות של הקדושה, הגב' לאַקס...

לאט־לאט, בשיטה, ב„סדר" גרמני — קרעו ושסעו את גופה התמים של יהדות העיר, לא בפעם אחת ולא בפעולה פזיזה, כדי שלא לעורר התנגדות... וכשראו שאין תגובה, העולם אדיש, הרגישו שדם יהודיה הפקר והתחילו... משנת 1939 התחילו לקרוע קרעים קרעים מיהדות תמימה זו. פעם „רק" 2000 הוגלו. — זה היה בדצמבר 1939, בעת „מאַרש"־המוות הראשון, להרובישוב־סאַקאַל; בשניה — יותר... הנשארים התנחמו: מי יודע, אולי, אולי זה לא מכוון אליהם... עד שהגיע הסוף המר, היום האיום והנורא,

בימי נובמבר 1942, היום בו הובילו את הנשארים, השבורים והרצוצים, ל„מארש״-המוות האחרון, ליערות סאַביבאר, שמהם לא חזרו...

כדאי לציין כאן, שגם בעירנו נמצאו לוחמים פרטיזנים, שלחמו נגד החיה הנאצית ביערות הסביבה, ביניהם, בער גינגאלד, זיסע כאץ, מלך ראַזענבערג ועוד עשרות אחרים, שנפלו כגיבורים למען כבוד העם. — —

זהו הסך־הכל הטראגי מהעיר הגדולה והידועה — חלם. ביום ראשון זה, יום הזכרון ה־16 לקדושינו ויקירינו, כשאנו היתומים וניצולי השואה החיים בישראל, מתאספים לזכר יקירינו, שהושמדו בימים האפלים ההם בשנות החורבן השלישי.

(הופיע ב„היינטיקע נייעס״, עתון ביידיש שהופיע בתל־אביב, ביום 1.6.1958)

ליום הזכרון ה-24 לקדושי העיר חלם

ידידי היקרים, אחיות ואחים, יתומי השואה מעירנו חלם והסביבה, אחרי האסון היהודי הגדול בעולם כולו!

שוב חלפה שנה!

שוב אנו מתאספים בימי הרת עולם אלו, בימים שהורינו וקרובינו הובלו כצאן לטבח בדרכם האחרונה והומתו בצורה ברוטאלית בכל מיני מיתות משונות; **שוב אנו מתאספים, אנו, הנשארים והניצולים** היחידים מיהדות חלם הנהדרת, — להגיד את ה ק ד י ש המסורתי ובהזדמנות לזעוק ולקרוא לעמי העולם את הקריאה הנואשת, — לעשות הכל, כדי שמאורעות טראגיים כאלו של השמדת־עם לא יישנו ולא יימצא מקומם בעולמנו זה.

מעניין, הכאבים הנפשיים שלנו לא התרפאו בכלום עם הזמן; במשך שנות דור זה שעברו עלינו מהיום המר הזה, אדרבה, — כל שנה שעוברת, הכאב גדול יותר, מכאיב יותר; משנה לשנה אנו מרגישים יותר ויותר את הצער והעלבון וחיל ורעדה יאחזונו כשאנו מעלים בזכרוננו את יסורי־התופת, שעברו על אלפי בני עירנו חלם, ביניהם אלפי ילדים, שנספו אחרי עינויים קשים בתאי־המוות למיניהם...

ונשאלת השאלה: למה?

למה הכאב גדל ואינו ניתן להירפא?

ידידי היקרים! הסיבה העיקרית היא, שאין אנו רואים שום סימני חרטה בעמי העולם למה שקרה לעמנו! השנים האחרונות לימדו אותנו, שהעולם, העולם כולו, לא למד כלום ולא רוצה ללמוד ממה שקרה לעם היהודי בשנות המאה האחרונה... הסבל היהודי, השמדת העם היהודי — אינה „סיבה" מספקת לדאגה, ואינו גורם לעולם כולו צער בכלל... וקריאותינו וזעקותינו: הצילו, הם בבחינת קול קורא במדבר!...

בהרבה מדינות בעולם ובמיוחד בגרמניה של היום, שמשום מה קוראים לה „גרמניה האחרת", שורצים שוב רוצחי הורינו וקרובינו; אלפי מנהיגי ס.ס. לשעבר מתהלכים חפשי במדינה זו ואפילו תופסים מקומות

חשובים בפקידות הגבוהה של המדינה „הדמוקרטית" לכאורה, ואם קורה כבר שמושיבים כמה מהם על ספסל הנאשמים, — הרי זה רק כלפי חוץ וכל המשפט שמתנהל נגדם, הוא משחק, — לסנוור את העינים של דורשי הצדק למיניהם, ולדאבוננו, רוצחים אמיתיים, אנשי ס.ס. יוצאים „זכאי"... כי סוף־סוף הרגו ר ק י ה ו ד י ם ...

והעולם התרבותי שותק!

כשזרחה השמש במזרח שלנו, כשאחרי השואה האיומה של החלק האַרי והמושרש ביהדות — זרחה שוב השמש לעמנו וקרה הנס של תקומת מדינת ישראל, חשבנו לתומנו, שמצפון העולם התעורר; חשבנו בתמימותנו, שמזרח ומערב יתאחדו ויעשו הכל לפצות במעט את העם על הפשע של הדור, לעשות שהמדינה הקטנטונת של יתומי השואה תפרח ותתפתח.

אבל גם פה, לדאבוננו, התאכזבנו מרה!

נראה, מה המצב לאמיתו? מזרח ומערב מתחרים ביניהם, מי ישלח יותר נשק, כלי משחית למיניהם, לאויבינו בנפש, המדינות הערביות למיניהן.

גרמניה, זאת הקרויה „גרמניה האחרת" של היום, יכולה לרשום „לזכותה", שמדעניה, מדעני גרמניה של אז, מומחי ההמצאות של הרס וחורבן, עוזרים היום, בפועל ממש, לשכנינו־אויבינו, שמצהירים תמיד, השכם וערב, על מטרתם „הקדושה": לחסל ולהשמיד את מדינת ישראל...

ארצות הברית, מבצר הדמוקרטיה בימינו, עושה הכל כדי למצוא חן בעיני האויב מספר אחד שלנו — נאַצר, למרות שמפעם לפעם הוא יורק לה בפרצופה ופוזל לעבר השני, לעבר יריביה הנצחיים של ארה"ב... וכמה זה מכאיב ה„פלירט" הגלוי שמנהלת המדינה, שכל ימות השנה מדברת גבוהה־גבוהה על „שלום" ורק „שלום", ולמעשה מתחברת עם אויבינו בנפש, שונאינו הגדולים, המדינות השכנות המקיפות אותנו מכל הצדדים...

כן, ידידי, אין פלא שכאב השואה הוא עוד כה גדול, כה טרי ובלתי ניתן להירפא. — העולם לא למד כלום! העולם אינו מראה שום סימני חרטה; שום סימני דאגה כלפי החטא הגדול שחטא כלפי עם ישראל...

אינני רוצה לקטרג על יהודים, ובמיוחד בלילה זו, עת אנחנו מתייחדים עם נשמות קדושינו, אבל בלי משים, יוצאת הקריאה והעזקה מתוך לבי:

ואנחנו היהודים, האם אנחנו בעצמנו, למדנו מהעבר?!

עוד לא עבר ד ו ר אחד ממאורעות השואה, כשהרוצחים הנאצים הפכו את כולנו ליתומים ושבורים, ותראו, ידידי, את ה„אהבה" הבוערת,

לבושתנו ולחרפתנו, ביניגו ובין הגרמנים: יהודים נוהרים בהמון לגרמניה; גרמנים באים לישראל; סוחרים אתם, מנהלים עיסקות כאילו לא קרה דבר... הכבישים במדינה מלאים „פולקסווגנים" ואחרים, תוצרת המדינה הרוצחת... עד כדי כך נסתאבנו ונסתחררנו לכלימתנו הגדולה, שכמה בחורי ישראל רצו גם להינשא ל„פרוילינס" הגרמניות... דבר, שזה גם בגדר האפשרות, שהורי ה„כלה" — היו הרוצחים של משפחת ה„חתן"...

איום ונורא! עד כמה ירדנו לתהום!
איפה הכבוד העצמי? איפה הכבוד היהודי?

כן, גם עלינו לעשות חשבון־נפש; התרחקנו יותר מדי מהמוסר היהודי, מהחיים היהודיים, הטהורים והיפים. הערב, כשאנו מזכירים את קדושינו, הקדושים הטהורים, עלינו לעשות ולהשתדל שהכבוד היהודי יהיה יקר אצלנו, פליטי וניצולי השואה; שאנחנו נדע לשמור על הדבר הקדוש הזה, על כבוד העם הזה, שידענו כל כך לשמור בגלות מדורי דורות. זה היה ודאי גם הרצון האחרון של יקירינו הקדושים...

כעת ידידי היקרים, כמה מילים על העיר שלנו על מה שהיה ומה שאיבדנו *. — — —

יקירי, פליטי השואה אחרי השריפה העולמית הגדולה — רוצה אני לסיים דברי במילים שאמר סופר יהודי ידוע מווילנה בדרכו האחרונה לאושוויץ. ברגעים האחרונים שלו, כשרוצחיו הובילו אותו לתאי־הגאז, הוא זעק אליהם בהתרגשות:

„אותי לעולם לא תוכלו לחסל —
כי יש לי בן בארץ ישראל!" — — —

יקירי וידידי, אנו היורשים, היתומים של אלו שהושמדו בתאי הגז, מכריזים וזועקים כלפי העולם כולו:

אנו, יתומי השואה בישראל, נעשה הכל,
שדבר כזה, לא יחזור לעולם! — —

* דלגתי במכוון על חלק זה של ההרצאה, כדי לא לחזור כאן על רוב הדברים הנאמרים כבר במאמרי הקודם ואין טעם לכתבם כאן בשנית.

המוח היהודי והכוח הישראלי יאחז בכל האמצעים ששוב טראגדיה כזו לא תישנה ולא תחזור! המוח והכוח היהודי יקצץ את הכנפים של כל אויב, בלי הבדל מאיזה צד שיבוא, שינסה להרוס את ביתנו החדש, מדינת ישראל, בית שהוקם לפליטי השואה וניצוליה אחרי האסון הגדול באירופה ובעזרת השם אני מקוה שלא יהיה יותר חורבן של הבית השלישי הנבנה בימינו, הבית שהוא גם האבא והאמא שלנו! — —

אנו, הילדים של הנרצחים והנשמדים, שזכינו לחיות כאן בישראל, נשמור היטב את הצוואה שלהם ונמלא את חובתנו כלפי הקדושים, — לבנות ולחזק את מדינתנו, להגן עליה בפני כל צר ואויב. זה יהיה ה„קדיש" הגדול לזכרם של קדושינו וגם תקוה לעתיד טוב יותר לבנינו ולדורות אחרינו לנצח נצחים!

(מתוך הרצאה ביום הזכרון ה־24 לקדושי חלם באולם בית החלוצות, תל־אביב, תשכ"ז—1967)

ליום הזכרון ה-25 לקדושי העיר חלם

ידידי היקרים בני עירנו!

בימים אלה אנו מתכנסים לזכר שני מאורעות גדולים שאירעו במשך שנות דור אחד, — שני מאורעות, שלשניהם היתה מטרה אחת — מטרת שונאי ישראל מדורי דורות — להשמיד, להרוג... — לחסל את העם היהודי, ושני מאורעות האלה גרמו להשפעה עצומה על כל מהלך חייו של עמנו למוד־הסבל...

לפני 25 שנה היה זה המאורע הראשון בדורנו, עת קם הנאציזם עם היטלר ימ"ש בראש וחיסלו באכזריות את פאר היהדות האירופאית. היטלר תכנן את הפשע לעיני העולם כולו, והצליח, לדאבון לבנו, לבצע את הפשע של הדור — רצח־עם, והיום אנו מתכנסים להזכיר את הקדושים האלה, — היום יום השנה לחיסולה של היהדות היפה, — כבר חצי יובל מהשחיטה הנוראה של דורנו. — —

ובימים האלה גם — יום הזכרון השני של דורנו אנו. עברה שנה מששת הימים הגדולים שלנו, או כפי שנקראת „מלחמת ששת הימים", מה שקרה בחלק עולם זה, המזרח התיכון, עת קמו שכנינו הערבים, עם אותו הרעיון של מוריהם הרוחניים, התלמידים הטובים של היטלר, סטאלין ודומיהם, שקמו לפני 25 שנה... — להשמיד, להרוג, לכלות ולחסל את שארית הפליטה, את מדינת ישראל, שקמה אחרי הטראגדיה הנוראה, או כפי שהם בעצמם הכריזו בקולי קולות: „לזרוק את היהודים לים"... — והפעם ידידי היקרים, תכנית השיטנה שלהם — לא הצליחה, ואנו בע"ה ובמסירות נפשם של חיילינו בצה"ל, הילדים־הגבורים שלנו, — „קלקלנו" להם את תכניתם השטנית ההרסנית ואנו נחלנו את הנצחון הגדול שבהיסטוריה...

אנו אומרים בליל־הסדר, ב„הגדה של פסח" את הפיסקה הידועה: „בכל דור ודור עומדים עלינו לכלותנו"... כל דור ושונאי ישראל שלו, שעינם צרה בעם ישראל ומחפשים דרכים איך להצר את דרכו, איך להפריע את מהלך חיינו; איך להביא לרצח, להשמדה וכו'. דורנו אנו, ידידי היקרים, הרגיש דבר זה על בשרו ממש, לדאבוננו, יותר מפעם אחת. — —

וכשאנו מנסים ללמוד את מאורעות דורנו אנו מגיעים למסקנה מוחשית אחת: המאורע השני, מאורעות השנה האחרונה אצלנו בישראל, הגבורה העילאית של ילדינו־חיילינו צה"ל, זאת היתה תגובה טבעית, הפועל־יוצא, של המאורעות הגדולים, שהתחילו אז, לפני חצי יובל שנים; זאת היתה התוצאה, ההחלטה והשבועה אחרי חשבון־הנפש של עמנו לרגל הטרגדיה האיומה:

עוד פעם טרגדיה כזאת לא תהיה לעולם!

לפני כ־2500 שנה עמדו אבות־אבותינו על נהרות בבל, אחרי חורבן ירושלים, ונשבעו בימינם, לאמר: „אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני!" — גם הנכדים של גבורי־מכבי דאז, נשבעו היום: לא לתת להחריב את המדינה, שקמה לפליטה, לניצולי השואה, שהוקמה על קברות אבותיהם ואמותיהם, הקדושים והטהורים...

לא יהיה יותר חורבן הבית השלישי המוקם עתה מחדש...

ננסה לפרט את המאורעות שקרו לעם היהודי בדור האחרון ונראה את התוצאות והלקחים שלמדנו מהם.

עברו עשרים וחמש שנים מאז הטרגדיה העולמית הגדולה ובמיוחד הטרגדיה היהודית, כשהאשמדאי של דורנו חיסל בצורה אכזרית שליש מעמנו, את אבותינו ואמותינו, אחים ואחיות, בתוכם למעלה ממיליון ילדים יהודיים... — — כן, 25 שנה! חצי יובל כבר עבר, וכרגיל, עלינו החובה, אנו, היתומים ופליטי השואה, לעשות את חשבון־נפשנו, ולראות מה למדנו מהעבר השחור כלפי העתיד; כי לפני הכל, האזכרות שאנו עורכים שנה־שנה, מיועדים לנשארים בחיים, לילדיהם וקרוביהם של הקדושים, כל אלו צריכים לעשות את ה„מאזן" שלהם, את חשבון הנפש; מה ציווּ עלינו הקדושים בדרכם האחרונה? מה היתה הצוואה שלהם? מה צריך להיות מהלך־מחשבתנו לעתיד אחרי הטרגדיה העולמית; איך עלינו, בתור יהודים, להסתכל על כל העולם הלא־יהודי שמסביבנו? והעיקר, מה למדנו אנחנו מהעבר הטרגי שקרה לעמנו בדור זה?

ידידי היקרים, דבר אחד למדנו במשך הדור הזה, יותר מתמיד, שכל העולם, אני מדגיש: **כל העולם הלא־יהודי כולו**, מימין ומשמאל, ממזרח וממערב, — כולם שונאים את היהודי ומחפשים רק את האפשרות להצר את צעדיו, להיפטר ממנו ולהרע לו. הכלל התלמודי: „בידוע שעשו שונא ליעקב", התאמת בדורנו בצורה טרגית אצל כל עמי העולם, אם אצל עם

אחד השנאה גלויה לעין כל, והשניה מסתירה זאת במקצת... אבל כלל „בדוק" הוא — היהודי תמיד השעיר לעזאזל, הקרבן! — —

למרות שמאורעות שנה האחרונה ידועים לכל, כוונתי לגל האנטישמיות החדש שעלה בהרבה מדינות ואינני מגלה חדשות לציבור הרחב, אבל מרגיש אני חובה להזכיר זאת בליל האזכרה לקדושינו וקרובינו, 25 שנה אחרי השואה והחורבן.

נתחיל בפולין, הזכורה לנו כל־כך ולאו־דוקא לטובה... כשהתפרצו בחדשים האחרונים שביתות סטודנטים במקום, — דבר „רגיל" בימינו, סטו־דנטים דרשו יותר חופש, יותר זכויות, תיכף קם ה„ויצעקו" — „היהודים אשמים!", „זאת היא עבודה יהודית!" למרות, ידידי היקרים, שלדאבוננו, בקושי תוכלו למצוא יהודים שם לרפואה... ולמחרת כבר התחילו עם הפעו־לות הידועות לשמצה: הורידו ממקומותיהם את המנהיגים היהודים האחרונים (אנשי מפלגה טהורים...) שעוד נשארו לפליטה; פוטרו וגורשו אחרוני הפרופסורים מעמדותיהם הגבוהות באוניברסיטאות: „יהודים אתם!..." „ציונים!" בדיוק כדוגמת היטלר ב־1932 בגרמניה! וכשאנו מזכירים את המקרה הנ"ל, כדאי להדגיש, כי לאמיתו של דבר, העם הפולני, מחובתו היה דורות על דורות להסתיר פניו מבושה... שהרי השואה האיומה הזאת התבצעה רק על האדמה הארורה שלו...

נכון, אף מדינה באירופה לא הצטיינה ב„אהבת ישראל", — אבל תאי־הגז של אושוויץ ומיידנק ועוד, רק על אדמת פולין נבנו ועל אדמתה חוסלו והושמדו מיליוני היהודים וגם לא־יהודים. כמדומני שראוי היה כי העם הזה יחשוב על חרטה, על הרגשת אשמה כלפינו וכלפי העולם, כי, לדאבון לבנו, מה עוד נשאר שם משלושת המיליונים וחצי של היהדות הפולנית המפוארת... והנה גם עכשיו: „היהודים אשמים!" ומאידך, מכריזים בקולי קולות: אנו לא אנטישמיים; אנו לא שונאי יהודים אנחנו! ומאיימים על היהודים היחידים, הנבהלים והנפחדים, שעוד נשארו במדינה הארורה הזאת, שאל יעיזו לתמוך באחיהם בישראל; להתרחק מהם ולהשמיץ פעולות הישראלים, שלא נתנו שיתקיים כאן, במדינתנו, מה שהתקיים, בעזרתם הם של הפולנים, בתאי־הגזים... ולבסוף הטענה המרושעת, המש־מיצה והמעליבה: „היהודים הולכים בדרך הנאצים!..." תראו רבותי, לאיזו דרגה שפלה הגיע העם הפולני...

כאלה פני מדינות רבות בעולמנו, יקירי. האם עלי לספר לכם איך בין לילה, צרפת הגדולה והדמוקרטית הפכה את עורה, פניה ודעותיה

כלפינו היהודים, כלפי ישראל המדינה? אנו שומעים נאומים של נציגי צרפת באו"ם, שנותנים מרץ והעזה לרוצחי אל-פתח להמשיך בדרכם הבזויה; הערבים כבר אינם צריכים באי-כוח באו"ם; הצרפתים והרוסים עושים את מלאכתם יותר טוב!...

הזכרתי כאן בנשימה אחת גם את רוסיה, אבל ראויה היא רוסיה, שנתעכב עליה בפני עצמה:

ברוסיה חיים היום כשנים וחצי מיליון יהודים. הרבה עמים אחרים החיים ברוסיה, שמספרם הרבה פחות ממספר היהודים שם, יש להם רשות לחנך את ילדיהם ברוחם, בשפתם, בתרבותם; עתונים מופיעים בכל השפות, רק שפת היידיש אסורה, בבחינת בל ייראה ובל יימצא! ילדים יהודים אין להם רשות להתחנך ברוח היהודית; ליהודים אסורה הופעת עתונים ביידיש ולא כל-שכן, „חס-ושלום" בעברית...; התרבות היהודית היפה והעשירה, — נעלמה מן האופק, בחלק זה של העולם, בצורה טרגית; התנ"ך שלנו — ספר „ריאקציוני"; גדל כבר הדור השלישי שהתרבות היהודית העתיקה, מסורת דורות, זרה לו לחלוטין. הנאצים עשו זאת בגופם: השמידו את הגוף היהודי במשך כמה שנים, ותלמידיהם, — או, כפי שאומרים, רבותיהם, — עשו ועושים זאת באופן רוחני במשך כמה דורות, אבל המטרה אחידה לשניהם: למחוק את התרבות היהודית, להשפיל ולדכא את הרוח היהודי...

ומה נשמע בתוך המדינות ה„ידידותיות"? המדינות שרוב מנינו של עמנו חיים בהן בחרות, ולכאורה נהנים מכל הזכויות, מה יחסם לנו? האם המדינה הגדולה, ארצות הברית של אמריקה, לא עשתה הסכמי-סחר גדולים של העברת נשק, כלי משחית למדינות הערביות, לשכנינו-שונאינו? האם הם אינם יודעים נגד מי מיועד נשק קטלני זה?... האם אמריקה אינה שולחת טנקים ואווירונים לשכננו הקרוב, האויב — ירדן? מה בטחונם שזה לא מכוון נגדנו? ומעניינת דרכו של יד הגורל: באותו היום שטנקים ומטוסים של ארה"ב פורקו בנמל רבת-עמון, בירדן, באותו היום ממש, יד רצחנית, אזרח של אותה המדינה, ירדן, ירתה לצערנו, וגם פגעה, באחד הבנים היקרים והאמיצים של ארה"ב — אחיו של נשיאה הגדול, קנדי! — —

אולי מקרה זה יסיר המַסווה מעל עיניה למחשבת-יתר על מעשיה?...

ומי יודע, אולי גם המקרה הטראַגי הזה, ינוצל ע"י שונאי ישראל למיניהם — כחומר הסתה דוקא נגד היהודים... אמנם, הרוצח הוא ערבי

טהור, אבל אשמים ברצח הזה היהודים... ישראל... זהו ה„הגיון" של חלק מהעתונים הצרפתיים (לה מונד)...

ואני ממשיך הלאה. עוד לא התיבשה הדיו של הוויכוח האחרון באו"ם אודות הבירה הנצחית שלנו — ירושלים, העיר שבמשך ההיסטוריה ארוכת השנים — ת מ י ד מיושבת היתה יהודים, גם אחרי החורבנות שבעבר, מלבד זמן קצר מאד בימי הצלבנים במאה ה־12 ו־19 השנים האחרונות, כשהעיר העתיקה נכבשה והוחזקה ע"י המלוכה הירדנית, מלוכה, שביסודה קיימת רק בזכות הממשלה הבריטית שיצרה אותה אחרי מלחמת העולם הראשונה מתוך כדאיות פוליטית...

תשע־עשרה שנה של שלטון זידוני; של שלטון הרסני לגבי כל דבר שהיה יקר וקדוש ליהודים; 19 שנה של חורבן ושריפת כל המקומות הקדושים, כל בתי הכנסת העתיקים, בתוכה „החורבה", בית־הכנסת הקרוי בשם זה, ע"ש ר' יהודה החסיד, שהיה פארה של העיר העתיקה, נהרס ונחרב עד היסוד, עד לאבן האחרונה; מסלילת כבישים על הר הזיתים הקדוש מזה אלפי שנים; 19 שנה לא דרכה רגל יהודי על יד „הכותל המערבי", למרות החלטה מפורשת של האו"ם, — שהדרך לכותל ח י י ב ת להיות חופשית... המקומות הקדושים סגורים היו לפני היהודים. חוסיין זלזל והתייחס בבוז לכל ההחלטות האלו, ו־19 שנה האו"ם שתק! לא קבע עמדה בנידון, כי סוף־סוף מדובר כאן רק באי־צדק כלפי היהודים!...

כאן אנו מגיעים למאורע השני הגדול והכביר, שעבר עלינו בשנה האחרונה, כוונתי ל„מלחמת ששת הימים", שנגמרה בנצחון גדול לישראל.

והנה, היום, כשילדינו גבורי צה"ל, כבשו ושיחררו מחדש את העיר העתיקה, עירנו הקדושה ירושלים בין החומות, ונתנו רשות, חפשית לגמרי, לכל הדתות בעולם לבוא לכאן ולעשות כרצונם, — האם ראיתם פתאום את „ריקוד השדים" של כל „מחפשי הצדק" למיניהם בעולם מסביב לשחרור זה של ירושלים ע"י היהודים; את ה„ויצעקו" שהקימו כולם: „היתכן, יהודים יחזיקו בירושלים?!" — מזרח ומערב, ארצות ההון וארצות הקומוניזם, נוצרים ובודיסטים, אפיקורסים ומאמינים, אויבים וגם „ידידים" — כולם עשו יד אחת! — פתאום כ ו ל ם מדברים בשפה אחת: כולם, נגד שלטון יהודי על ירושלים! — —

זהו בערך, ידידי היקרים, בקיצור, הסך־הכל, ה„מאזן", כשאנחנו מסתכלים על האומות השולטות היום בעולמנו — ביחסן אלינו כיהודים, ביחסן למדינת ישראל; מדברים יפה, גבוהה־גבוהה על דמוקרטיה, שוויון וצדק סוציאלי — זה אמור לכל אדם, לכל עמי העולם; לכל עמי העולם הזכות לחיות, אבל לנו, היהודים, מי אומר שגם אנו בני אדם?...

כן, אנו היהודים, האמנו באנושות, אבל שילמנו ביוקר, ביוקר רב בעד אמונתנו העיוורת באומות השונות בעולם הלא־יהודי; האמַנו, בתום לבנו, שלא יתנו להשמיד עם, שכל חטאם ופשעם היא שנולדו יהודים; בשום אופן אי אפשר היה להאמין שמנהיגי העולם דאז, בימי השואה, שידעו בבירור מה מתחולל בתאי־הגז למיניהם, שלא יעצרו המגפה של השטן העולמי ימ"ש; פשוט, קשה היה להאמין בזאת... כמדומני, שבין הסיבות שההתקומומיות בגיטאות שפרצו רק בימים האחרונים ממש, ברגעים האחרונים... היתה גם התקוה והאמונה שלהם בעולם... — האמינו עוד: אולי סוף־סוף, יתעורר העולם... אולי יתעורר המצפון בעולם הלא יהודי כלפינו ותעצור המגפה וייאמר למלאך־המוות: די! הם יכלו בקלות לעשות זאת! אבל... לא, לא רצו לעשות זאת! השמדת העם היהודי, שריפת למעלה ממיליון ילדים יהודים... מעט מאוד הפריעה לשלוות נפשם החפשית... וקרה הדבר האיום מכל שיכול לקרות: — והעם היהודי שילם את מחיר־הדמים בעד האמונה התמימה והעיוורת...

ונשאלת השאלה: מהי תשובתנו לעולם אכזר זה? אחרי נסיוננו המר בדור אחרון זה, האם אנו התנהגנו ועודנו מתנהגים כ ע ם הרוצה להישאר ולהתקיים כ ע ם? האם אנו שומרים על הצוואה של קדושינו?

תשובה ברורה לשאלה זו אין באפשרותי לתת. אין ביכולתי לומר שכל העם מתנהג כעם הרוצה בחיים; כעם שהרגיש על בשרו את שחיטת המליונים, שגם אלו שנשארו — שבורים, פצועים וחולים המה...

רק אחוז קטן, לדאבוננו, הגיע להחלטה הנכונה — לא לסמוך יותר על יושר העולם הלא־יהודי; אינם רוצים יותר שאחרים יהיו ה„דואגים" שלנו — אנו בעצמנו נקח את גורלנו בידינו. די! עד כאן! — — —

מדינת ישראל, המדינה שקמה מיד אחרי השואה, שפתחה את שעריה לשארית הפליטה; מדינה קטנטונת זו, שאויביה, הגלויים והנסתרים, רצו לעשות פ ה מה שהיטלר ועוזריו עשו ש ם; הערבים, שכנינו, שרצו ל ג מ ו ר כאן מה שעמי־אירופה התרבותיים והמלומדים ה ת ח י ל ו

שם; אז קמו כאריות ניני־מכבי דאז, חיילי־צה"ל, במדינה קטנה זו והכריזו: עד כאן!

יותר לא תעשו אתנו מה שלכם חפץ!

אנו לקחנו את גורלנו בידינו אנו!

אומות שונות, לכאורה „ידידים", בעולם כולו, יעצו לנו עצות „ידיד־תיות" — לוותר כלשהו, פה ושם; לא להתנגד לרוצחים, שמכריזים בגלוי את רצונם: „להשמיד את ישראל!" ומאידך גיסא, „ידידים" אלו כבר הכינו לעצמם „הספדים", להספיד אותנו אחרי המפלה, חלילה... כה בטוחים היו במפלתנו... והיום כל העולם מביט עלינו בפליאה ובהערכה! בהיסטוריה העולמית של המלחמות הרבות עוד לא קרה דבר כזה, שבמשך ששה ימים בלבד, מדינה קטנה תשבור את הכוח המלחמתי הגדול והענק של שש מדינות ערביות גדולות, שבעקיפין קבלו גם עזרה ממעצמות גדולות...

זו היתה התוצאה של הכוח והמוח היהודי, שהחליט לסמוך על עצמו בלבד ולקחת את גורלו בידו שלו. ונעזרנו באמונה הגדולה המושרשת עמוק בלב כל יהודי, שנצח ישראל לא ישקר!

לכן זכינו לנס הגדול של ימינו!

מאידך כואב לבנו, כשאנו רואים, שחלק גדול מעמנו עדיין לא הגיע להחלטה נכונה זו, ומוסרים את כשרונותיהם וידיעותיהם לאומות זרות, ושונאי העם היהודי! מלומדים גדולים, מדענים מפורסמים בכל המקצועות, מוסרים את מוחותיהם ברוכי־הידע לכולם, רק לא לעצמם, לעם היהודי!

למה לא ינסו מעט כל אלה היהודים, „מטיבי־עולם", הדואגים „לעולם" יותר טוב, — ללמוד מעט היסטוריה ולהיווכח מה היה סופם של כל אלה היהודים, דורשי הטוב לעולם; היוצרים, המהפכנים, שפעלו בשביל כל העולם רק לא לעצמם, — מה עלה בגורלם, ואיך הם גמרו את חייהם?...

הרשימה ארוכה מאוד...

מה עוד צריך לקרות, שיחליטו סוף־סוף לשנות את דעותיהם?...

עד מתי ה„יעקובוביצ'ים" וה„כץ־סוחי'ס" למיניהם יעבדו וישרתו את אלילי־הנכר, ולא את אלוהיהם שלהם, את עמם שלהם? — — אולי, עתה, כאשר נזרקו בגסות כל־כך ממקומותיהם הנכבדים והגבולות, ששירתו במסירות ללא־גבול, אולי עתה יחשבו את מעשיהם וימצאו דרכים לשרת את עצמם, את אחיהם, את העם היהודי? — —

שערי ישראל פתוחים לפניהם תמיד!

כעת ברצוני לזרוק שאלה, אולי לא נעימה:

במקומות שהיהודי חי טוב, לכאורה, כוונתי בארצות המערב השונות, האם הוא בטוח שלא יבוא פעם יום ויצטרך לקחת מקלו בידו ולחפש מקום מקלט בשבילו או בשביל ילדיו? האם זה לא יכול לקרות פעם שיקום שוב אחד, לא משנה מה יהיה צבעו, לבן או שחור, ימשוך המונים, ויעשו פוגרומים ביהודים?... הלא קרה כדבר הזה בהיסטוריה... ואני מנסה להמשיך בכיוון: ננית, טוב ויפה שם בארצות האלו; מצבם של היהודים מצוין, „אלרייט!" ואינם מודאגים ואינם רוצים לחשוב על המחר, אבל, יקירי וידידי, טראגדיות ההתבוללות הקיימות שם, אוכלות אותנו ככל פה!... נשואי־התערובת, שלפי המספרים הסטטיסטיים האחרונים מגיעים בכמה מדינות לכמעט 40 אחוז! — — — בלי מלחמות, בלי פוגרומים! אבות ואמהות רואים בצער, איך ילדיהם מתרחקים מהם ואין אונים! מתרחקים מעמם, מתרחקים מהתרבות היהודית. ואיך אומרים? צחוק הגורל: אנו נפגשים באנטישמיים מהגרועים ביותר, שלוחמים את מלחמתם נגד היהודים, בעקשנות ללא רתיעה, שסביהם וסבתותיהם יהודים היו!...

זהו הסך־הכל הטראגי מהרצון „להיות ככל הגוים בית ישראל"; „להתקדם" עם העולם... מהרצון ל ה ע ש י ר את רכושו, ו ל ה ק ט י ן את רוחו היהודי; ל ז כ ו ת באהדת עמי העולם, על ידי התבוללות ורפורמה, אבל מאידך ל א ב ד את הבנים והבנות, עתידו של העם... לאבד אותם לתרבות היהודית, לעם היהודי!... נכון, אין תאי־גזים בארצות אלו ל ג ו ף היהודי, אבל לדאבוננו, מורעלות ה נ ש מ ו ת, הרוח, הרוח היהודי! החיים היהודיים לאט־לאט נשחקים ונעלמים לצמיתות! — —

מה תשובתנו לכל זה?

ידידי היקרים! קיימת רק דרך אחת! הדרך בה התחלנו כאן בארץ־ישראל! ליהודי שרוצה בחיים יהודיים לעצמו ולדורות שיבואו אחריו — אחת היא הדרך: בנייתה ושגשוגה של מדינת ישראל! זו היתה גם הצוואה של קדושינו, ואת הצוואה הזאת עלינו למלא כרצונם! אם חפצי־חיים אנו, אם ברצוננו ששואה כזאת לא תחזור — זוהי הדרך ואין זולתה! יש להצטער, שאחרי מאורעות כאלה בדורנו, עדיין עלינו לעשות תעמולה לעלייה לארץ ישראל; עוד רבים אינם מבינים, שבנפשם ובנפש עתיד האומה מדובר כאן.

המולדת, מדינת ישראל, — מתגעגעת לבניה, משוועת למאות האלפים שיבואו בהקדם, אבל לצערנו — העלייה, טיפין־טיפין, מגיעה...

כמה מתאימים לכאן הדברים שאמר רמטכ"ל־הנצחון, רב אלוף רבין:

פעם היה עם שחיפש מולדת —
היום יש מולדת, שמחפשת עם! — — —

מצערת במיוחד העובדה המוזרה שנהפכנו פתאום לקצרי־זכרון, ושכחנו כל־כך מהר מה שהעם הארור, עולל לעמנו... כמדומני, לדורי דורות היה על העם הגרמני לשאת את „אות־קין" על מצחו; את הכתם הנצחי, שלא יישכח פעלם הרצחני לעולם, והנה, להיפך, גם בבחירות האחרונות אצלם, אנו רואים שבהרבה מקומות מראות התוצאות שהגרמנים של היום, רחוקים מהרהורי חרטה על פשעי אבותיהם... המפלגה הנאצית שוב מרימה ראש; תלייני הס. ס. מסתובבים חפשי באין מפריע, בלי מורא ופחד בערי גרמניה, לכן נשאלת השאלה: האם קדושינו, בימים הכי גרועים שלהם, יכלו לחשוב לרגע, שיהודים יחזרו לגור שם?... לסחור עם רוצחי משפחתם?...

במקום לזכור ולשמור על הציווי העתיק: „זכור את אשר עשה לך עמלק!", מאבדים את כבודם העצמי ומשמיצים את הכבוד הלאומי!...

אבות־אבותינו, אחר גלות ספרד — התנהגו לגמרי אחרת, ועד היום, הרבה מאות בשנים אחרי האינקוויזיציה הספרדית וגזירותיה, שלא הגיעה לאחוז הקטן של השמדת העם בדורנו — לא חזרו יהודים מאות בשנים לספרד! חרם הוכרז עליה והיהודים שמרו על החרם ועל כבודם עד הזמן האחרון ממש!

לכן, מצער מאוד, שכה מהר שכחנו... הרי עוד המתים מונחים לפנינו... הרי עוד אלפי הפליטים הנשארים, שבורים ורצוצים המה לכל חייהם... מה המהירות הזאת לסליחה לעם זה ולארץ זאת... חבל שלא למדנו אפילו מגלות ספרד... ועל כן, חלק גדול של עמנו עדיין חייב לעשות את חשבון־הנפש שלו, בימים הגדולים שעוברים עתה על עמנו!...

מי שדעתו צלולה עליו וחושב, רואה בעליל שאנו עומדים לפני מאורעות כבירים לעתידו של עם ישראל; הוא רואה את התחלת הימים הגדולים שהובטחו בשעתם לנביאינו שיתגשמו באחרית הימים!...

אנו עומדים ב„אתחלתא דגאולה" ובעזרת השם הבנין השלישי שאנו מקימים כעת בישראל יהיה בנין לעדי עד, לנו ולבנינו לדורי דורות!

(מתוך הרצאה ביום הזכרון ה־25 לקדושי חלם באולם בית החלוצות, תל־אביב, תשכ"ח—1968)

ליום הזכרון ה-26 לקדושי העיר חלם

ידידינו יוצאי חלם היקרים!

ברית־דמים כרתה עירנו חלם עם עמנו וארצנו, ברית שתתקיים לנצח. יחד עם ששת המיליונים היהודים שנרצחו באופן כה אכזרי על־ידי הנאצים הטמאים ימ"ש, בזמן שלטונם המרושע באירופה, נספו גם קדושי עירנו וכל היקר לנו ממשפחתנו. זכרונם מכנס אותנו שנה־שנה לאספות־האזכרה השנתיות, שמחזקים ומקדשים את ברית־הדמים עם עמנו.

שוב חלפה שנה!

עברו כבר 26 שנה מהיום המר ההוא, מהיום בו נתיתמנו מאבותינו ומאמותינו, אחים ואחיות. 26 שנה עברו כבר מהטרגדיה האיומה הגדולה של עם ישראל, עת קמה „המדינה התרבותית" גרמניה, בהסכמה שבשתיקה של כמעט כל עמי העולם, והשמידה בצורה כה אכזרית למעלה משליש מעמנו הנרדף, בתוכם יקירינו וקרובינו, לא חסו גם על טף ויונק... ולמעלה ממיליון ילדים יהודים אומללים הובאו לטבח! — — —

כרגיל, כמו בכל שנה, אנסה לעשות גם השנה, ביום זכרון זה, מעין מאזן, סך־הכל מהמאורעות האחרונים בעולם ובעמנו ולראות מה למד העולם הנאור; איך התייחס העולם החפשי, כביכול, לקרבנות, להפליטים, שנותרו אחרי השואה, ובהזדמנות זו לראות איך אנחנו היתומים שנשארנו, ובכלל כל העם היהודי בתפוצות, מתנהגים אחרי המאורעות האיומים של דורנו, והאם למדנו לקח מהשואה האיומה שעברה על עמנו, והאם מהלך חיינו, עכשיו הוא כשל עם הרוצה בהמשך קיומו, בקיום נצחי!

כי לפני הכל, יקירי, בזמן שאנו מתייחדים עם זכרם של ששת המיליונים הקדושים, הרי המטרה איננה רק לזכור ולחלק להם כבוד, אלא ההתייחדות, לפני הכל, דורשת מאתנו לעשות את חשבון־הנפש היסודי שלנו; להפיק את הלקח האמיתי אחרי השחיטה הגדולה של עמנו, כדי שאנחנו והדורות אחרינו, נזכור, נלמד ונעשה הכל כדי למנוע הישנות פשע איום זה, — פשע של השמדת עם!

יקירי וידידי!

נתחיל מהמאורעות האחרונים שעברו באזור שלנו. רק השנה האחרונה לימדה אותנו די והותר על היחס של כל עמי העולם ליהודים בכלל ולישראל בפרט, וכשאני אומר עמי העולם, אני מדגיש כל עמי העולם, מזרח ומערב, בזה לדאבוננו מאוחדים הם! למדנו על עורנו, שקיים אצלם מושג צדק השייך לכל עמי העולם ו„צדק" מיוחד בשביל יהודים...

נראה מה קרה: לפני שנתיים קם העולם הערבי לנסות בשלישית להשמיד את שארית הפליטה, המדינה הצעירה, ישראל, שקמה אחרי החורבן הגדול של יהדות אירופה, וכפי שהם עצמם הכריזו בפני כל עם ועדה: „את היהודים מישראל לזרוק הימה!... — לגמור פה במזרח, מה שהיטלר התחיל במערב, באירופה. וכשבעזרת השם, קרה הנס הגדול, וילדינו הגבורים הביאו לנו במלחמת ששת הימים את הנצחון הגדול על אויבינו — תיראו איך העולם רועש וגועש? אינם יכולים לעכל זאת! היתכן? העולם מימין ומשמאל משיאים לנו עצות; מזרח ומערב מטיפים לנו מוסר; האומות הגדולות מחפשים דרכים איך לצמצם או לחסל את הנצחון שלנו על אלה, שהכריזו יום־יום ושעה־שעה על מטרתם, חסול מדינת ישראל!

ונשאלת השאלה:

איפה היו כל מטיפי המוסר האלו בזמן שהובילו את הורינו וקרובינו בתאי־הגז במיידאנק ואושווינצ'ים? — — —

לכמה לא שמעו אז את קולם בזמן ששת מליוני אחינו הומתו בצורה כה אכזרית במשרפות טרבלנקה וגיאיות הריגה אחרים?!

הכח הקדוש בוואטיקאן, המטיף לאחווה ואהבה, הרגיש מאוד לכל מעשי עוול, — מוחה נגד כל חטא ופשע בעולמנו, וגם אותנו זיכה במחאה חריפה בזמן שחיילינו, במסירות נפש עילאית, לא לגרום חלילה לקרבנות בנפש — השמידו מטוסים בבירות כעונש נגד חדירת חבלנים, שכל כוונתם הרס וחורבן, הקול הזה של אחווה ואהבה — בזמן שמלאך המוות פעל ללא רחם ביהדות האירופאית — א י ל ם היה בימים החשוכים ההם! — —

ומלפני שנתיים, כשעמדנו, חלילה, לפני חסול כללי, איפה היו ארבעת המעצמות הגדולות האלו? למה לא השתדלו א ז למנוע את המלחמה? ובקלות יכלו לעשות זאת! עכשיו, אחרי הנצחון הגדול, שעלה לנו לדאבוננו כל־כך הרבה קרבנות, קדושים וגבורים, מייעצים לנו מה לעשות: לוותר פה קצת ושמה קצת, ולעמוד מחר או לכל היותר אחרי כמה שנים, שוב לפני מלחמה חדשה?

זה הוא, כאמור, הישר והצדק של כל העמים כלפינו היהודים; רק מאתנו דורשים צדק; היהודים בעיניהם עם יוצא מהכלל, מה שמותר לכל העמים, לנו, היהודים, זה אסור, איסור מוחלט!

מההיסטוריה אנו למדים: הרבה עמים גירשו מאדמתם אלפים, אפילו מיליוני אנשים, אבל זה לא גרם להתהוות בעיה, — בעיית פליטים; עשו זאת רוסיה, פולניה וצ'כוסלובקיה; טורקיה גירשה מאדמתה למעלה ממיליון יוונים; אל"ר רק באחרונה גירשה מיליון צרפתים ועוד ועוד, אבל אף אחד לא הזיל דמעה על גורלם המר של הפליטים האלה; אבל כשהמדובר בנו, ביהודים, במדינת ישראל, אז מיד נהפכים הערבים, שעזבו מרצונם הטוב את בתיהם, לפליטים מסכנים, ודורשים מאתנו שנחזירם לבתיהם; רגש הרחמנות גדל מאוד דווקא על אלו ה„מסכנים" שרצו שלוש פעמים להטביענו בים... קוראים לנו עקשנים, ואין רוצים להבין את עמדתנו: אנחנו שקוראים השכם־וערב כי פנינו לשלום, שלום לנו ולשכנינו ולכל האזור — השפה הזאת לא מובנת... אבל אלה שצועקים יום יום מלחמה, חורבן, הרס, להשמיד את עם ישראל, את מדינת ישראל, — שפה זו, לצערנו, מובנת לעמי העולם!...

ונמשיך גם קצת הלאה:

מנהג העולם, כשמדינות מנהלות מלחמה, — המנצחת בקרב, היא גם המעמידה כמובן, תנאי שלום; ביחס אלינו, עולם הפוך, אנחנו המנצחים, מבקשים מהמנוצחים שיואילו בטובם לעשות עמנו שלום! — — כאמור, צדק לכל העמים ו„צדק" משונה בשבילנו, היהודים!

מדינות אחרות המפסידות בקרב, מתאמצות בעצמן לשקם מחדש מה שנהרס; לרפא את פצעיהן. כאן דורשים שעלינו לעשות זאת. נתאר לנו, לו, חלילה, אנחנו היינו המנוצחים, אז היה קם היטלר חדש שמושבו במצרים והיה הורס ומשחית ולא משאיר זכר מישראל, ואף אחד לא היה פוצה פיו כדי להציל את היהודים!

יש לנו נסיון מר מאוד בדברים אלה; צעקות ומחאות בעולם כולו, בזמן שאנשים נהרגים בווייטנאם, או שני אפריקאים מוצאים להורג ברודזיה, אבל כשמלאך־המוות הגרמני, היטלר ימ"ש, קטל מיליוני יהודים, למי זה היה איכפת ומי מחה נגד הפשע הזה? — —

לכן, כשאנו רואים את הפעילות הרבה של ארבע־המעצמות לעשות שלום באזורנו, כביכול, מטיפות לנו מוסר ונותנות עצות, נשאלה השאלה:

האם יש למדינות האלו זכות להטיף לנו מוסר?

האם אנו, היתומים אחרי השואה הגדולה, יכולים ללמוד צדק מ„צדיקי עולם" אלה?

וכמה צדקה בדבריה ראש הממשלה לשעבר, גב' גולדה מאיר, שהדגישה בצער רב בהתיחסה לנושא זה: „במיוחד כשמאות גבורינו הנופלים ומאות פצועינו, הם כולם מהכדורים שמספקת בשפע לאויבינו הערבים, אחת מארבע המעצמות הגדולות!" — —

נכון, אנו נמצאים עוד במלחמה עם שכנינו הערבים; אבל האם ר ק עם הערבים אנחנו במלחמה? לדאבוננו, זהו המשך המלחמה בת האלפים שנה של העם היהודי עם כל העולם הנוצרי והמוסלמי כאחת! הנה, העולם פתאום רואה כאן איך עם ישראל חוזר למולדתו, חוזר לציון ולירושלים וזה נוגד את כל התיאוריה של הנצרות; זה בניגוד לשנאה שמלאה לבם נגד היהודים והיהדות והאיבה שהטיפו דורות על דורות. לכן, הם משתדלים לעשות הכל בכדי להפריע לנו, להכניע אותנו, לשים לאַל מה שאנו בונים ויוצרים, — ועושים זאת אויבינו הגלויים וגם „ידידינו" הטובים, כביכול!

אבל, הפעם, לקח העם היהודי את גורלו בידיו הוא!

מספיק ידי היינו העם שמסר את כל כשרונותיו בכל המקצועות לעמים אחרים וקבל תגמול — פוגרומים, שחיטות, עינויים ועלבונות; מספיק ידי היינו ה„שעיר לעזאזל" בשביל כל העולם; מספיק ידי עבדנו כל מיני עבודות זרות, שהיו עטופים, כביכול, בעטיפת משי של אידיאלים שונים!

האם קיים עוד עם אחד בעולם שכל כך הרבה סבל כמו העם היהודי? פוגרומים, אוטו־דה־פה, סבל ועינויים בכל דור ודור; כל דור חדש עולה בשנאת ישראל על קודמיו; זו היתה התשובה העולמית לנו, היהודים, שעזרנו לעולם להתקדם בצעדי ענק כאלה; זו התשובה בעד האיינשטיינים למיניהם, שהעם היהודי העניק לאנושות! — —

כעת, העם היהודי החליט: **די!** אנו בעצמנו נחליט על גורלנו ואין ולא תהיה לאף אחד מעמי העולם רשות מוסרית להתערב ולהפריע לנו בדרישותנו הצודקות, דרישות מינימליות: **לחיות בשלום וזכות ההגנה העצמית בארצנו ישראל.**

נכון, שהשלום עדיין לא נראה באופק, אבל בדבר אחד אנו יכולים להיות סמוכים ובטוחים, שהנוער שלנו, שגדל וצמח במדינת ישראל, יעשה הכל שהשלום בוא יבוא, בשבילנו ובשביל הדורות הבאים, שעוד פעם לא יקרה כדבר מה שקרה בדור הקודם בגיהנום הנאצי.

אסור לנו לשכוח לרגע שבמלחמה העולמית השניה לקחו חלק למעלה משני מיליון חיילים יהודים בצבא בנות הברית, ולדאבוננו נפלו כ־200 אלף חיילים יהודים בחזיתות השונות; איזה תשלום קבלנו מבנות הברית? מה התגמול שלנו מהמדינות המנצחות במלחמה? העולם, ה„ידידים" שלנו, כביכול, רוצים להשכיח דבר זה, אבל אנו, היהודים, אסור לנו לשכוח דבר זה לעולם! — —

לכן, כשהתלקחה לפני שנתיים מלחמת ששת הימים, השפיע הדבר עמוקות על נפשותיהם של בנינו ובנותינו; הם הרגישו כעין קשר פנימי והמשך טבעי למלחמה ולשואה שבה איבדנו שליש מהעם — ששה מיליון יהודים; המשך טבעי להתקוממויות של המעטים בגיטאות ובמחנות־המוות. לכן, חרתו ילדינו־חיילינו על הטנקים של צבא הגנה לישראל המילים: „כאן לא יהיה אושוויצ'ים!" וגבורתם העילאית — זהו הבטחון להמשך קיומנו כעם בארצנו שלנו!

זה למעלה מכוח אנוש, לספר ולהעריך גבורת ילדינו; ברור שגדול הכאב לכל קרבן שנופל, בתוכם גם ילדים של יוצאי עירנו חלם, ואין שום נחמה לקרוביהם, אבל כשאנחנו נזכרים בתמונות שראינו לאחרונה ביום השואה, איך הובילו את קרובינו ויקירינו ל„עקידה" — מותר לנו להיות גאים על ילדינו־גבורינו ולהיות בטוחים שדבר כזה, חלילה, לא יכול לקרות כאן בארצנו, וסופו של הנצחון, השלום, בוא יבוא, — הנצחון בשבילנו כאן בישראל ובשביל כל היהודים בתפוצות, מפני שהמלחמה שלנו כאן, איננה רק מלחמתנו, היהודים החיים כאן בישראל, אלא המלחמה של כל העם היהודי בעולם כולו; אנחנו רק החלוצים העוברים לפני המחנה. נצחוננו יהיה גם הנצחון של כולם, הנצחון של כל העם היהודי!

לכן, אל לנו להישען על אף אחת ממדינות העולם ולצפות לעזרתן; אבל יחד עם זה, איננו רוצים להיות תלמידיהן בהלכות צדק ויושר ולשמוע להטפת המוסר שלהם! — —

כעת ידידי היקרים, בואו ונעשה חשבוננו אנו; נעשה את חשבון־הנפש שלנו, של העם היהודי ונראה אם אנחנו, היהודים יכולים להגיד בפה מלא ובמצפון טהור: „ידינו לא שפכו את הדם הזה!"

לדאבוננו הרב, גם עלינו, על הדור שלנו, רובץ חטא גדול שחטאנו כלפי הקרבנות של השואה האיומה; והחטא, לאו דוקא במה שקרה בזמן החורבן, אלא, ובמיוחד, מה שקרה קודם, בשנים הקודמות, למיידאַנק ואושוויץ:

האם שמענו לאזהרות התכופות של כמה ממנהיגי היהודים בגולה שהזהירו וביקשו: „עזבו את הארץ האומללה!" האם אנחנו בעצמנו לא התנהגנו בבוז לכל אלה שהרגישו והזהירו על ענגים שחורים המכסים את שמי יהדות פולין; לא רצינו לשמוע לקריאת המנהיגים, שהפצירו בנו כנביאינו הקדמונים, בקריאת: „יהודים, עלו לארץ ישראל!" — לכן שלמנו את המחיר האיום! — —

ואחר־כך, כשהטרגדיה היתה כבר בעיצומה, כשהאשמדאי כבר עמד באמצע מלאכתו, מלאכת כליה והשמדה, האם היהודים עשו אז די כדי למנוע זאת או, לכל הפחות, להקטין את הקצב של מלאך־המוות הגרמני? מדוע לא לחצנו די על ממשלת ארה"ב שלפחות יפציצו את המשרפות; האמריקנים אז התנגדו, מפני שלדעתם, חבל היה על הפצצות...

האמנו בתמימות בעמי העולם, הרבה מאוד האמנו, חשבנו אולי... אולי בכל זאת יתעורר המצפון האנושי, אבל מחיר יקר, יקר מאוד שלמנו בעד האמונה העיוורת והתמימה בעמי העולם! — —

ועכשיו, — אחרי השריפה הגדולה, — האין אזנינו אטומות לשמוע קריאת הנביאים של זמננו, שרק מדינת ישראל חזקה — היא הדרך היחידה למנוע הישנות שואה כזו לעם ישראל!

היום, 26 שנה עברו כבר מאז, וכמדומני, שרק אחוז קטן מעמנו הוציא את המסקנות המובנות והרצויות והחליטו שגורלם וגורל בניהם הוא — לחיות אתנו בישראל! אבל חלק די ניכר רוצה לשכוח, או עושה את עצמו שוכח מה שהעם „התרבותי", גרמניה, בעזרת משרתיה מבין העם הפולני, עולל לעמנו! בו בזמן שעוד אלפי רוצחים מסתובבים חופשי בגרמניה „הדמוקרטית" של היום; וכמה מבישה ומעליבה הסיבה המגוחכת שאי אפשר להעמיד חלק מהם לדין, מפני שאינם בקו הבריאות...

יקירי! מה עוד צריך לקרות, כדי שעם ישראל סוף־סוף יזדעזע, יעשה את חשבון־נפשו ויוציא את המסקנות?!

קול דמי קדושינו זועקים אלינו מן האדמה: זכרו ואל תשכחו את אשר עולל לנו העמלק המודרני! — —

ומעניין מאוד, שדווקא עמנו עתיק היומין, בעלת ההיסטוריה העתיקה והעשירה, הסובלת ממחלת השכחה, דוקא היא לומדת כל־כך מעט מתולדות עמי העולם. ההיסטוריה לימדה ושיננה לנו שבשום פנים ואופן, עם ישראל אין לו זכות קיום בשום ארץ מארצות העולם ורק ארץ־ישראל היא מקומה. עובדה זו ידועה מהרבה מקרים בתולדות עמנו, אני אגע רק בכמה:

1. היהדות הצרפתית. היהדות שעוד לפני 1000 שנה הוציאה מתוכה אישים גדולים, גאונים בתורת היהדות ובחכמת ישראל, בתוכם הפרשן הגדול של התנ"ך והתלמוד, שקם לנו מאז קיומנו כעם — רש"י, שנולד בצרפת לפני למעלה מ־900 שנה. מה נשאר היום מהיהדות המושרשת והיפה הזאת — יהדות צרפת? לדאבוננו, התבוללות! שמד! עד כדי כך שגם שונא ישראל הגדול של צרפת, יד ימינו של דה־גול, שר החוץ של צרפת היום, מישל דברה, הוא הנכד המומר של הרב הצרפתי החשוב הרב דברה, מחבר הרבה ספרים תורניים... זוהי אחת התוצאות של חיי היהודים בגלות הפזורה, שסופם של צאצאי היהודים האלה, לקנטר וללחום בחירוף־נפש נגד מקורם־מולידם: העם היהודי. איך מקונן הנביא: „מהרסיד ומחריביך ממך יצאו!..."

2. פולין. המדינה, שלפי המסופר בהיסטוריה, גם בה אנו מוצאים יהודים שחיו מלפני 1000 שנה, ולפי האגדה — גם השם פולין, בא מיהודים נודדים, שחיפשו מחסה לגור ובהגיעם לחבל ארץ זו, אמרו: פה־לין, זאת אומרת פה נלון, והם נשארו שם למעלה מאלף שנה... למעלה מ־1000 שנה יצרו ועזרו לקדם את המדינה הזאת בכל המובנים; אישים גדולים וחשובים הוציאה מתוכה יהדות זו; גאונים וחכמים, אנשי מדע ואמנות: יהדות פולין, האם זו מילתא זוטרתא?! — אלף שנה של יצירה ופעלתנות אינטנסיבית; אלף שנה של חיים יהודיים שורשיים; מאות אלפי ספרים מספרים לנו על החיים היפים של יהדות זו; לנגד עינינו עומדת עוד התמונה של יהדות פוריה זו עם החיים הרוחניים שלה.

מה נשאר לנו מהיהדות היפה הזאת?

בית עלמין גדול! — — —

וגם ל„בית־העלמין" ממש אין נותנים מנוחה! לפי הידיעות האחרונות, עוקרים את המצבות בכל הערים והעיירות וחורשים את האדמה, שלא ישאר, „חלילה", זכר ליהדות זו...

וכעת ידידי ויקירי: מילים מספר על היהודים בארצות החופשיות.

כמה מעציבה עובדת החיים העשירים, כביכול, אצל אחינו היהודים בארצות הברית ובארצות חפשיות אחרות. נכון, מצבם הכללי, אמנם לרוב משביע רצון, אבל... ופה מתחילה הטרגדיה: היהודים עסוקים שם מעל לראש בחיים היום־יומיים, ואין להם פנאי אפילו למחשבה רצינית, לראות, איך ענפים, ענפים נגדעים מהגזע העתיק, — האילן היהודי! —

עדים אנחנו לטרגדיות יומיות שקורות במשפחות טובות, משפחות מושרשות ביהדות, איך הבנים והבנות נעקרים חוליות חוליות מהגוף היהודי עתיק היומין! — — ההתבוללות ונשואי־התערובת שהגיעו שמה לאחוז מבהיל, גוזלים שנה־שנה הרבה אלפים בנים טובים מעם ישראל; בלי מלחמה, הולכים לאיבוד לעמנו, ונטמעים בין עמים אחרים, אלפי ילדים יהודיים, שאחרי דור, הם הלוחמים העיקריים, לדאבוננו, נגד צור מחצבתם, נגד הוריהם, נגד עמם וארצם, אם כבר בתור „נוצרים" חדשים, או באיצטלא של אידיאות כוזבות המופיעות חדשות לבקרים ובסופן מכזיבות...

ובמיוחד, אחרי שראינו, לצערנו, בזמן האחרון, איך אדם אחד ויחיד, דה־גול, יכול היה לשנות ולהפוך מדיניות טובה של עם שלם, צרפת, למדיניות הרסנית כלפינו, למדיניות של שנאה לישראל ואהדה לזורעי ההרס והחורבן, וליהפך לפה למחבלני „אל־פתח", מי יבטיחני, שלא יכול, חלילה, מחר לקום בחלק ההוא של העולם, „פירער" חדש, וינהל תעמולה נגד היהודים ויעודד הרס וחורבן ופוגרומים על יהודים שמה. ואנו, למודי נסיון אנחנו, ויודעים שלאלו המציעים „סחורה" זו במהרה נמצאים קונים...

זהו הסך־הכל הטראגי של חיי היהודים בארצות הרווחה כביכול!

כמה דמעות כבר נשפכו ודברים נאמרו על יהדות הדממה, בת כשלושת מיליון האסורים ברוסיה הסובייטית; כשלשה מיליון יהודים המנותקים מהעם כולו; כפויים לא לחנך ילדיהם ברוח יהודית; בלי עתון וספר יהודי! התרבות היהודית היפה והעשירה, — גזרת כליה, כליה טוטאלית, נגזרה עליה בחלק זה של העולם: הנאצים חיסלו את הגוף היהודי והסובייטים מחסלים את נשמת היהודי, אבל מטרתם אחת: למחוק את התרבות היהודית; להכניע את הרוח של עם ישראל סבא!

ושוב נשאלת השאלה: האם הקרבנות של ששה מיליונים עדיין לא הספיקו? האם בגיא ההריגה של מיידאנק ואושבינצ'ים לא נשרפו מספיק יהודים, שכעת, למעלה מחצי יובל שנים אחרי המאורעות הטראגיים, יצטרך עוד סטודנט יהודי להצית את עצמו בריגה, כמחאה נגד היחס של השלטונות

הסובייטים כנגד היהודים... כמו לפני דור, כשהקדוש בן עירנו, ארטור זיגלבוים, מנהיג יהדות פולין דאז, עשה זאת בעמדו לפני הפרלמנט בלונדון, כשאיבד את עצמו לדעת, כמחאה נגד העולם החופשי שמתיחס באדישות לרצח העם היהודי, כך עשה זאת הפעם הסטודנט אליהו ריפס, כמחאה נגד החנקת רצון אחינו ברוסיה להתחבר אתנו; לבנות יחד את המדינה שלנו, שהיא מפלט־הצלה אחרון לעם ישראל!

ומעניינות דרכי אחינו היהודים שם, שעושים הכל, ומנסים כל מיני דרכים להבקיע את קיר הברזל המפרידה בינם לבינינו. קראנו לאחרונה מכתב ששיגר מהנדס יהודי אחד למנהיג רוסיה, ברז'ניב, ובו הוא כותב: „אני יהודי, רוצה אני לחיות במדינת היהודים. זוהי זכותי, כמו שהאוקראיני חי באוקראינה; הרוסי ברוסיה והיווני ביוון". וכשהבטיחו לו למלא בקשתו, ובא לסדר את העניינים לעליה, נאסר בעוון השמצת רוסיה הסובייטית. והוא ממשיך במכתב: „האם זוהי השמצה שבמדינה שחיים בה כל כך הרבה עמים, לכולם יש אפשרות לחנך ילדיהם כרצונם, רק להעם היהודי נמנע מלחנך את ילדיו לפי רוחו, בבית־ספר יהודי; האם זו השמצה שלשלשה מיליון יהודים אין עתון יהודי, ספר יהודי. והוא גומר מכתבו בתקווה ובמשאלה: „אם רק אחיה ואזכה ואשוחרר ממאסרי, אלך לארץ ישראל, אפילו אם אצטרך ללכת ברגל!"

ככה, ידידי, ספורים טראגיים לאין ספור מחיי אחינו בארצות הגולה. מצד אחד — יהודי המזרח, המשתוקקים לבוא אלינו ואינם יכולים, ומעבר השני — אלה היכולים לבוא ואינם רוצים לשמוע את צו השעה, קריאת הנביא של ההיסטוריה!... הרשימה ארוכה מאוד!

מהי תשובתנו לכל זה?

איך צריך להיות מהלך מחשבתנו ודרך חיינו אחרי הנסיון המר שעבר עלינו בדור האחרון?

יקירי! תשובה אחת, ורק אחת, קיימת. התשובה שקדושינו הכריזו ורשמו בדמם כשהובילום בדרכם האחרונה והיא: א ר ץ - י ש ר א ל!

הדרך שאנו התחלנו פה במדינת ישראל! אין ולא תהיה שום רפואה לכל המחלות — נפשיות וגופניות — של העם היהודי בגלות הפזורה, מלבד אריץ־ישראל חזקה!

אם רוצים אנחנו למנוע הישנות הטרגדיה של השואה, — זאת ורק זאת התשובה הנכונה!

זאת היתה צוואת קדושינו ואת הצוואה הזאת עלינו לשמור היטב בשבילנו ובשביל הדורות הבאים!

עלינו להמשיך ולקרוא בכל הזדמנות לאותה המדינה המטיפה לנו מוסר ודורשת מאתנו צדק ויושר: „שלח את עמי!" תני את האפשרות לאחינו האומללים שברשותך להתאחד אתנו, לחיות עמנו חיים יהודים מלאים וטהורים ולבנות ביחד מדינה תרבותית חזקה, המדינה שהינה קרן־האור היחידה לכל היהודים בכל העולם.

המדינה היהודית מבקשת מאת בניה בכל תפוצות הגולה:

בואו הביתה!... כאן מקומכם! כאן עתידכם! מספיק ודי בניתם בשביל זרים. כעת הגיע הזמן שתבנו לעצמכם מלכות ישראל השלישית, ההולכת וקמה בימינו במדינת ישראל, ואנו מקווים שבעזרת השם, יתקיים הבנין לעדי עד, לנצח נצחים! — — —

ולבסוף, הרשו לי לספר לכם מעשה שקרה לפני כמאתיים שנה בעיירה הקטנה מזריטש שבפולניה. מספרים, בזמן שהמגיד הרבי ר' דובער ממזריטש, תלמידו של הבעל־שם־טוב, עדיין היה ילד בן שש, פרצה שריפה גדולה בעיירה והרבה בתים עלו באש, בתוכם, גם בית הוריו של בעריל הקטן. הילד רואה באחת הפינות את אביו עומד ובוכה בכי־תמרורים. ניגש הוא אל אביו ושואלו: „אבא, האם אין לך בטחון ברבונו של עולם שיחזיר לך כל מה שנאבד בשריפה?" מספרים, שאביו ענה לו: „לא, ילדי, לא רק בגלל השריפה אני בוכה; אני בוכה בעיקר בגלל ,ספר היוחסין' שלי, שגמשך עד דוד המלך, שהיה מוסתר בבית, וכעת כל זה הלך עם השריפה!" הסיפור נגמר, שהילד הרגיע את אביו במילים: „אבא, אל תבכה, אני מבטיחך, כשאגדל, יתחיל ,ספר יוחסין' חדש, ממני..."

ידידי היקרים! בשריפה הגדולה שפרצה לפני 26 שנה נשרף גם „ספר היוחסין" של עם ישראל: היהדות הפולנית! פאר היהדות, יסוד היסודות של עם ישראל; היהדות האמיתית שהיתה מושרשת בכל יהודי ויהודי בפולניה; לא היתה זו יהדות מתבוללת; לא היו יהודים למחצה ולרביע — לא „יהודי יום כיפור!" עמוק עמוק היתה האמונה מושרשת בחיי היהודים ככלל וכפרט. וכשאנחנו נזכרים ביהודי עירנו חלם: היהודים שם אולי עניים היו בחייהם היום־יומיים, אבל עד כמה עשירים בחיי הרוח, נחונים במדות נעלות וטובות. מה שאמור לגבי עירנו חלם,

ככה זה בכל עיר ועיירה שבמדינה האומללה הזאת, פולין. אמונה אמיתית וחיים תרבותיים יפים, כמו שנאמר: „תורה וגדולה במקום אחד!"

על „ספר היוחסין" הזה שנשרף בשריפה הגדולה, יחד עם ששת המיליונים, על זה אנו בוכים. ואנו חייבים לענות אותה התשובה שענה בערילע לאביו:

נעשה הכל ש„ספר היוחסין" יתחיל מחדש אתנו!...

כשאנו בונים מחדש ארצנו, ישראל — היא צריכה לקום לא רק כעוד מדינה חדשה הקמה בעולם, „ככל הגוים בית ישראל", אלא מדינה של צדק ויושר, שתהיה ממש „אור לגויים"; מדינה עם אמונה וצדק יהודי יסודי; לא לבייש את ההיסטוריה העתיקה שלנו, שעוד לפני אלפי שנים, יצאה בקריאה: „כי מציון תצא תורה"; מירושלים יצאה הקריאה לראשונה לצדק ויושר, ושנהיה שוב „עם סגולה" — העם של תורה וחכמה; שוב להיות „ספר היוחסין" של עם ישראל שנשרף בגיא ההריגה!

אנו מקווים שבעזרת השם יבוא בקרוב הזמן שכל עמי העולם יכירו בדרישותינו הצודקות והאנושיות ושוב לא יישפך דם יהודי בישראל ועם ישראל ישכון לבטח בארצו, אנחנו והדורות אחרינו לנצח!

(נאום ביום הזכרון ה־26 לקדושי חלם והסביבה שהתקיים ביום ב', ט"ז סיון תשכ"ט (2.6.69), בבית החלוצות, ת"א)

ליום הזכרון השלושים לקדושי העיר חלם

ידידי בני העיר היקרים!

שוב חלפה שנה!

שוב חלפה־עברה שנה קשה, לעמנו בארץ ובעולם כולו. שנה של כמעט מלחמה, עת שכנינו מסביב לארצנו אינם רוצים להשלים עם קיומנו ורוצים לעשות הכל כדי להכחידנו ח"ו, למחוק אותנו מעל פני האדמה ולהשלים את מלאכת ההשמדה שהתחיל בה האשמדאי הגרמני. —

והעולם כמנהגו נוהג!

האנטישמיות שוב הרימה ראש כמעט בכל ארצות העולם. וצחוק הגורל: דוקא באיצטלא של לוחמי חופש, כביכול, ודעות מתקדמות, לוחמים נגד עמנו, הרוצה להיות חפשי בארצו שלו, ולא להיות יותר הקרבן, השעיר לעזאזל של העולם כולו.

לפני חודש ימים חגגו בעולם חצי יובל שנים לנצחון על המפלצת הנאצית, על גרמניה ההיטלרית, — אבל האם גם אנו, העם היהודי, יכולים בלב שלם להשתתף בחגיגות אלה? נכון, המלחמה הסתיימה אמנם. החיה הנאצית נעלמה מן העולם, אבל לדאבוננו, החידק הנאצי, נשאר ונקלט היטב ונדבקו ממנו חלק גדול של העולם החפשי! — —

למעלה משלושים שנה עברו והכאב עדיין גדול, טרי, אין מנחם! ובכלל, האם יש נחמה לאסון כזה; דורות רבים יעברו עד שנוכל רק במעט להעריך את האבידה הגדולה של עמנו! — —

אם עמים אחרים עושים את מאזנם וחשבונם על מה א ב ד ו במלחמה האחרונה, על אחת כמה וכמה אנו היהודים, עושים את הסך־הכל, מ ה נ ש א ר לנו אחרי הטרגדיה הזאת? כתר העם היהודי, יהודי פולין, שכולו היה קודש, מושרש ביהדות היסודית והאמיתית זה כאלף שנה — נכרת ונשמד! — —

„זכור את אשר עשה לך עמלק!" כל דור ועמלק שלו; לדור שלנו נפל בגורלו עמלק שעלה ברשעתו על כל העמלקים שקמו ליהודים בכל הדורות!

אם בשנים הראשונות, תיכף אחרי השואה האיומה, עוד העיק עליהם המצפון; עוד הרגישו בעולם, פה ושם, רגש אחריות כלפי הפשע המחריד של אומות העולם כלפי עמנו הנרצח ורצו לתקן במעט־מזעיר את החטא בעזרה לשארית הפליטה, בהבנה כלפי המדינה שקמה על קברות ששת המיליונים היהודים, — הנה עתה, רק אחרי חצי יובל שנים מאז, אנו שוב שומעים בעולם את הזמירות הישנות הידועות לשמצה: היהודים אשמים בכל! ומגנים אותנו על שאנחנו מעיזים להתנגד לנסיון לרצוח אותנו! —

ובמיוחד גדול הכאב, שמדינה עולמית, אשר חרתה על דגלה צדק ואחוות עמים, ופיה מלא תמיד הכרזות של שלום ויושר — דוקא היא הפכה להיות הלוחמת העיקרית במדינתנו הצעירה העומדת על נפשה ממש, למרות שהיא יודעת לבטח שכל מאוויינו ותקוותינו הן רק שלום, — כי שבענו די ויותר מלחמות ודם, למרות שהיא יודעת זאת היטב, אינה נרתעת אפילו לכנותינו בשם „נאצים", עת חיילינו לוחמים עם טרוריסטים־חבלנים, רוצחי נשים וטף ומניחי פצצות בשווקים וברחובות; לאט לאט הפכה תעמולת הזוועה של העם הזה לשנאה עיוורת לעם היהודי ולגזע היהודי, עד כדי כך שעתון רוסי אחד יצא לאחרונה ב„תגלית מדעית" חדשה, שבכלל לא קיים כבר היום עם יהודי, העם העברי הקדום נטמע בקרב העמים. — —

כן, רבותי, „עם הספר", שנתן לעולם את התנ"ך ועד היום הוא מחלוצי התרבות בעולם, — לא קיים כבר לפי דעתם!...

איוואַן איוואַנאָוויץ, — הוא היום הסמל של תרבות בעולם! — —

היום יום הזכרון לקדושינו — הורינו, אחינו וקרובינו, שנפלו בידי המרצחים הטמאים ועוזריהם. בימים אלה הובילו את קדושי חלם בדרכם האחרונה, ביערות סאָביבאָר, ואנו, בניהם וקרוביהם נתאספנו כאן להזכירם, להגיד „קדיש", וללמוד לקח מהשואה האיומה כלפי עתידה של שארית הפליטה.

לצערנו, בימי זכרון רבים „העשירה" אותנו ההיסטוריה הארוכה שלנו. ימי זכרון רבים מאוד, לזכר קדושי היהדות שבכל דור ודור — החל מימי האֵבל הלאומי על חורבן ביתנו, — דרך כל המאורעות והגזירות, שריפות האינקוויזיציה בספרד וגזירות ת"ח ות"ט של חמלניצקי ואחרים — עד הדור האחרון שלנו, דור השואה, הטרגדיה של עם היהודי, עת איבדנו שליש מעמנו, במשרפות ותאי הגאזים, שמימי דור המבול לא היתה שואה כזאת!...

והנה כמעט צמוד ליום השואה, יום הזכרון לקדושינו, — יש לנו יום זכרון נוסף, יום הזכרון של מלחמת העצמאות שלנו! — קרובים מאוד הימים הללו, רק חודש אחד מבדיל בין שניהם, אבל מרחק עולמי מפריד בין שניהם!

היום האחרון הזה מזכיר לנו, ש„משהו" זז במהלך־מחשבתו של העם היהודי; שנשבע העם הזה לא לתת לחזור על שואת מאידאנק! — —

באושוויץ אפשר היה לרצוח יהודים בלא מורא ופחד, מפני שהיהודים לא יכלו להתגונן, לעמוד בפרץ. הם מחו, צעקו, פנו אל מצפון העולם וחיפשו ביניהם את הצדק... — אבל לא יותר! — ולאו דוקא אושוויצ'ים. דורות לפני מאידאנק וסאָביבאָר, לפני הרצח ההיטלרי של גרמניה הנאצית. כל הפוגרומים והרציחות שבכל הזמנים והארצות, עת דם יהודי ה פ ק ר היה תמיד, כי ידעו הרוצחים למיניהם: אין פחד לרצוח יהודים! היהודים לא ישיבו מלחמה שערה! הפקר הוא לכל רוצח ופושע, אם זה רוצח ממש, התאב דם יהודי או רוצח בשם אידיאל, לכאורה, היינו הך! וככה רצחו, שרפו בכל הדורות את היהודים, זה היה גורלנו! קלה היתה מלאכת ההשמדה, כי היהודים מפוזרים היו, ללא ארץ, ללא מדינה שתגן עליהם!

עד שהגיע היום הגדול, יום הקמת מדינת ישראל, שקמה על קברות קרובינו וקדושינו ואמרו למלאכי המוות השונים: ד י! מספיק היינו טרף וקרבנות לכל הרוצחים למיניהם. — מדינת ישראל נתנה בטחון ומגן לעם היהודי; מהיום הזה העם היהודי הוא לא רק הנרצח, אלא משיב מלחמה שערה; יודע להתגונן ולנקום ברוצחים הטמאים הקמים בכל דור עלינו. — אבל, לצערנו, העולם הגדול קשה לו להשלים עם זאת!...

והנה שוב התקדרו השמים מעלינו! — —

שכנינו המכריזים השכם והערב על רצונם להשמידנו; לחסל את שארית הפליטה, מקבלים לצערנו עזרה ממדינה עולמית לממש תכניתם. והעולם, ובמיוחד המדינה שיכולה לספל את תכניתם השטנית והרצחנית של צמאי־דם יהודי אלו, — שותקת!

כאז כן היום!

אדישות העולם, אז, לפני 30 שנה, הביאה לשואה הגדולה!

כל אחד, ככלל וכפרט, חשבו אז — המלחמה אינה מכוונת אלינו! — הורגים רק יהודים! ושתק אז „העולם הנאור" עד שהשריפה אחזה גם בביתם והביאה להרס הגדול בעולם כולו, כולל השואה לעמנו...

האם היום אין אנו עומדים, חס ושלום, במהדורה חדשה של שואה? — אצלנו לא מלחמת וויטנאם או קמבודיה, אלא פשוט מלחמת קיום ממש! — לא מלחמה על שלטון, — הימין או השמאל, לא מלחמה על שטחים וגבולות, אלא פשוט — מלחמה להיות או לחדול! — חלילה.

האם גם היום, העולם הגדול יתנהג כמו אז? יעבור לסדר היום, ישאר אדיש, כי הרי רק ביהודים מדובר? — —

ידעו נא מנהיגי מדינות העולם:
שנת אלף תשע מאות ושבעים איננה אלף תשע מאות וארבעים!!!
היום קיומת מדינת ישראל!
זכרו מנהיגי עולם: ישראל איננה מיידאנק! — — —

לא יהיה שלום בעולם, אם לא יתנו לעם היהודי לחיות את חייו בשקט בארצו; אתם לא תוכלו לחיות את חייכם במנוחה אם אנו נהיה הקרבן של כל המרצחים למיניהם!

אתם לא תשארו לפליטה, אחרי שתפקירו, לכאורה, את הכבש...

הנוער שלנו כאן יודע על כל הסכנות האורבות לנו, — אבל דבר אחד אינו יודע מהו — הדבר הנקרא: פ ח ד!

הנוער שלנו הגדל בארץ, שצמח מתוך אוירה חפשית, יסכל כל נסיון מכל צד שהוא, לחזור על הפשע של אומות העולם נגד עמנו בדור שלנו!

כל מחפשי הצדק למיניהם, הג'נטלמנים מארמון הזכוכית, רחוקים מאוד מהצדק שבפיהם; אנו לא נוכל לשמוע גינויים ואזהרות מאלה שלא איכפת להם שנהרגים אב ובתו בדרכם לבית־ספר, או עוצמים עיניהם מלראות את האוטובוס המופצץ עם ילדי אביבים, בני כתות א, ב ו־ג הנוסעים עם מוריהם לבית־הספר; לא נוכל לעבור לסדר היום ולחכות ולסמוך עליהם שהם יסדרו לנו את הענינים! מגנים אותנו אנשי „הצדק" העולמי, ומתי לא גינו אותנו? בכל הדורות והזמנים גינו אותנו על רצוננו לחיות! — —

הם היו רוצים שאנו נהיה תמיד במצב שיצטרכו לרחם עלינו...

העם היהודי נתן תשובתו: ד י! מספיק רחמתם עלינו כל הדורות ומרוב רחמים כמעט שחסלתם אותנו; ומרוב רחמים איבדנו שליש מעמנו בדור האחרון; מרוב רחמים אנו מבכים כאן הערב את קדושינו!... — — עינויים וגינויים אנו מקבלים במשך כל ההיסטוריה שלנו, בעד „החוצפה" שלנו, בעד הרצון הפשוט כל כך — לחיות כיהודי!

חדשים על חדשים, מפציצים כפרים שלווים; שנים על שנים שילדינו בכפרים ובקבוצים על יד הגבול ישנים במקלטים, אבל דבר זה אינו מפריע את שלוותם האולימפית. רק כשיהודי מתגונן נגד המרצחים והמחבלים, נגד רוצחי הילדים ומניחי מוקשים בסופרמרקטים, כשיהודי מעניש ומזהיר את הרוצחים, רק אז הם יוצאים מכליהם — דורשי הצדק והיושר!...

לא ולא, מנהיגי עולם השקר! — לא אתם תהיו המורים שלנו לצדק!

הרשו לי כמה מלים כלפי פנים, כלפי עצמנו אנו — היהודים, שארית הפליטה:

אמר פעם היסטוריון גדול בירושלים: „ההיסטוריה מלמדת אותנו, שאין לומדים כלום מההיסטוריה!..."

כמה מתאימים דברים אלה לעמנו, שעדיין אינו רוצה ללמוד מהעבר, מההיסטוריה שלו עצמו!

חשבנו לתומנו, — אחרי כל מה שעבר בדור האחרון של עמנו, אחרי שאיבדנו את כל הטוב והיקר שלנו במשרפות שנועדו לחסל את הגזע היהודי, יסיק העם היהודי סוף־סוף מסקנות ויחדל מלעבוד „עבודות זרות" שונות למיניהן, אידיאלים זרים, שמשרתים את הכל, רק לא את העם היהודי, — חשבנו לתומנו, שכל העם ידע כבר שקיים רק פתרון אחד ויחיד לבעיית היהודים, והיא ארץ ישראל חזקה בשכילנו ובשכיל הדורות הבאים, — אבל לצערנו, גם פה נחלנו אכזבה עמוקה! — —

האם ברגעים האחרונים והקשים של קדושינו יכלו הם לתאר לעצמם רגע אחד, שיהיו יהודים שלא ירצו לבוא לארץ ישראל, שיהיו יהודים שיעדיפו עדיין לשבת בין גויים, או עוד יותר גרוע, שיהיו יהודים, שתחת שמות מפוצצים של „קידמה", „מצפן" או „שמאל חדש", ילחמו נגד מדינת ישראל, נגד המקום היחיד שנותן בטחון לעם הנרדף? — —

תמיד, בכל ההיסטוריה הארוכה שלנו, ידענו „יהודים" מזוכיסטים, שלחמו נגד עצמם, נגד עמם־הם, נגד ארצם, — אבל לא תארנו לנו, שבזמן שחרב חדה מונחת על צווארינו, בזמן שצעירנו עומדים בתעלה ומגינים בחירוף־נפש על גבולנו נגד המרצחים הרוצים להשמידנו; בזמן שנופלים קרבנות יקרים של חיילינו, עוד יהיו יהודים כאלה בתוכנו ממש, שיחפשו פתרונות שהם נגד עמם־הם, נגד עתיד ילדיהם־הם, או שיפגינו בשורה אחת עם מרצחי ה„פתח", המכריזים בגלוי מה רצונם לעולל למדינת ישראל? —

האם אויבינו המתנכלים לנו, שואלים לכרטיס־חבר, להשתייכות מפלגתית, אם אתה חבר „מצפן" או אחר? — מספיק להם שאתה יהודי בכדי לשנוא אותך ולרצות לחסל אותך! — —

יהודים! אחרי השואה הזאת, יהודים יעשו זאת?!

בשום פנים ואופן, לא אבין זאת!

מה לא עשו, ומה לא חפשו במשך הדורות, ובאיזה נסיונות לא ניסו לפתור את הבעיה הכאובה — בעית היהודים?

כל פתרון, כל אידיאה שניסו — חלפו־עברו מן העולם!

לכן, ביום שאנו אומרים „קדיש" אחרי קדושינו, ייאמר בגלוי:

כל אלה הלוחמים נגד הציונות והמדינה — עוזרים בעקיפין לפתרון של שואה חדשה, חלילה, שעלולה לבוא על העם היהודי! לפתרון של תאי גזים! כי אין ולא יכול להיות פתרון אחר לבעייתנו, זולת מדינה חזקה חופשית, שיהודי יוכל לחיות את חייו שלו, ולא להיות תלוי בחסדי אחרים!

מה לא עשו במשך ההיסטוריה הארוכה בכדי למצוא חן בעיני הגויים, כל מיני „עבודות זרות" למיניהן עבדו; כל תנועה חדשה — היהודים תמיד עמדו בראשה, אם זה סוציאליזם, קומוניזם או כל „איזם" אחר, והסוף ידוע:

„הכושי עשה את שלו, הכושי יכול ללכת!"

ולא סתם ל ל כ ת, אלא פשוט — מחסלים אותו! — —

האנטישמיות לא התחסלה ע"י הקמת המדינות הסוציאליסטיות, אדרבה, עדים אנו, שמשם מקבלים „החוגים המתקדמים" למיניהם את ההשראה לשנאת ישראל, וספרות מלאת שנאה, ארס ושקרים המרעילה את נפש ההמון.

האמנו במצפון העולם, הסתמכנו על שווי זכויות, רצינו להאמין בתרבות המתקדמת, שיהודים רבים כל־כך תרמו לה, להכרזות החופש לכל עם ועם, אבל כל זה לא מנע את השואה הגדולה לעמנו!

לו רצו, יכלו בקלות למנוע זאת ולעצור את המגפה האיומה, אבל לא רצו לעשות זאת, כי רק יהודים רצחו! — ואנו שלמנו את המחיר היקר!...

האם אפשר להאמין שיהודים ישכחו את כל זאת?

אנו שנצטווינו „זכור את אשר עשה לך עמלק!" — נשכח כל כך מהר מה שעשו לנו העמלקים האחרונים באירופה? — —

עד מתי לא יבינו יהודים סוף־סוף, שאת מרצם וכשרונם עליהם לתת לעצמם, לעמם, לעתידם ולעתיד בניהם ולא לאלה המבקשים את נפשם...

האם היהודים האחרונים שגורשו בחרפה מפולניה הארורה, — האם להתגורר בשבדיה כפליטים אומללים, טוב להם מלחיות כבנים השבים הביתה לחיק מולדתם?...

אכן, במחלה קשה חולים יהודים אלה! — —

חולמים על שחרור עמים, ובעצמם נשארים עבדים!

מה עוד צריך לקרות שיפקחו את עיניהם של יהודים אומללים אלה?

אבל לא רק פתרון פיסי הוא המדינה לעם היהודי, — לא פחות מזה פותרת היא גם את הבעיה הרוחנית: המשכת הקיום של היהדות בכלל.

לדאבוננו יודעים אנו שלפני הקמת המדינה, חלק גדול של היהדות החפשית, במדינות החפשיות בעולם, — ההתבוללות טרפה מהיהדות חלקים שלמים מהעם. הקמת המדינה, אמנם, עצרה במקצת את המגפה, והיהודים בעולם הרימו במעט את הראש ואינם מתביישים עוד ביהדות, אדרבה — פה ושם מצאו לנכון אפילו להתגאות בשייכות לעם הגבורים — היהודים. אבל עדיין שומעים אנו שמגפת ההתבוללות משתוללת; מכת נשואי־התערובת אוכלת אותנו בכל מדינה ומדינה. ההורים, גם אלה הרחוקים מלהיות דתיים, רואים בעצב ובצער, איך ילדיהם מתרחקים מהם, מיהדותם ואחר כך מעמם בכלל, בלי לדבר כבר על החיים עצמם, על הפחד הגופני המתמיד הקיים ועל איבוד צלם אנוש בחברה הכללית המודרנית, לכאורה...

מעניין כאן לספר על משפחה נוצרית שהחליטה להגר משווייץ ולבוא להשתקע אצלנו והם גרים בירושלים.

אומר ראש המשפחה: „באנו בגלל הילדים; העולים היהודים באים הנה להציל יהדותם של הילדים, מן ההתבוללות; אנו באנו לכאן כדי להציל את אנושותם!" — —

וממשיך אותו גוי: „לוּ נעלמה, ח"ו, ישראל, היה כבה אור העולם! והעולם היה חוזר לתוהו ובוהו!" — —

כן, רבותי, זוג לא יהודי, אמנם חריג, מבין זאת, אבל הרבה יהודים, לדאבוננו, עדיין מפקירים חיי נצח, חיי עתידם, ועתיד בניהם, בכדי לזכות בחיי שעה מפוקפקים מאוד!

ונוצר מצב: — אלה שיכולים לבוא — אינם רוצים, ואלה שרוצים לבוא — אינם יכולים! — —

וכאן אני בא לגעת במעט בבעיית יהודי רוסיה — יהדות הדממה! דוקא פה יש לציין בשמחה רבה, אנו רואים זיק תקוה, שצריך להרנין כל לב יהודי בישראל ובתפוצות!

הידיעות המגיעות מחלק סגור זה של העולם — מרגינות. ואכן, יש ויש תקוה. לפי הפתגם: „לא אלמן ישראל!"

זה חמשים שנה ששלושה מיליון יהודים אינם מקבלים חינוך יהודי, לא עתון יהודי ולא ספר יהודי; לא בית ספר ולא בית כנסת; כל מה שקשור היה עם יהדות ותרבותה, מדינת ישראל וציונות בכלל, בחזקת סכנה היה! בחינת „בל יראה ובל ימצא!" וכל הממרה את פיהם — גורלו ידוע...

והנה פתאום אנו שומעים על צעירים יהודים גבורים, ילידי רוסיה, שקבלו חינוך רוסי — רחוקים מהיהדות, התחילו צועקים:

הם רוצים הביתה!... והבית שהם מתכוונים אליו — היא מדינת ישראל!

יהודים אלה, שנולדו שם, קיבלו חינוך קומוניסטי טהור, — התחילו מרגישים עצמם זרים ברוסיה... וצועקים: לשנה הבאה בירושלים!...

ולא רק מדברים, אלא עושים פעולות ממש, הפגנות בתוך רוסיה, דבר שכרוך בסכנת נפשות; שולחים מכתבים למנהיגי עולם לאפשר להם להתאחד עם אחיהם במדינת ישראל, ובשביתות רעב ע"י האו"ם עם כרזות: „שלח את עמי!" בידי קאזקוב שלנו, שמצהיר שלא ישקוט עד שייפתחו שערי המדינה הזאת ליהודים הרוצים לצאת לישראל! ויום יום אנו שומעים על צעירים אחרים, דוקא צעירים, שידיעתם ביהדות קלושה מאוד, שכמעט התיאשנו מהם, דוקא הם, התעוררו לתחיה ולמלחמה לעליה לישראל! לא הזקנים, שכותבים „מכתבי־אנוסים" נגד המדינה, אלא דוקא הקזאקובים הצעירים ואחרים הם הכוח הלוחם, עומדים בגבורה בפני שופטים, מחפשי „הצדק" הרוסיים.

כדאי בהזדמנות זו, לספר על משפט מעניין שהתקיים לפני כמה חדשים בווילנה הכבושה, עת נשפטו שבעה צעירים, חמשה יהודים ושתי צעירות לא־יהודיות. הם הועמדו לדין בעוון „פעילות ציונית". החומר „המסוכן" שנמצא אצלם, היה ספר דקדוק של השפה העברית ומפת ארץ־ישראל!... מעניין, אף עורך־דין מקומי לא רצה לקבל על עצמו את הגנת הצעירים. בקושי הצליחו קרוביהם להשיג עו"ד לא יהודי במוסקבה, שהסכים להגיע לווילנה ולהגן על „הפושעים". בזמן המשפט, קם אחד הנאשמים ובנאום נרגש, טען שאין הוא נאבק נגד ברית־המועצות והקומוניזם, אך רצונו עז

להישאר יהודי, לשם כך הוא לומד שפת עמו ותולדותיו ורוצה לחיות בארצו ההיסטורית, — זכות המגיעה לו, גם לפי החוקה הרוסית...

והידיעה מספרת הלאה, שהסניגור ממוסקבה החריש במשך כל מהלך המשפט. לבסוף, כאשר שאל אותו השופט, אם ברצונו לומר דבר מה להגנת הנאשמים, קם ממקומו והכריז:

„תפקידי להגן על פושעים, אך אני רואה שלפני עומדים גבורים... הנאשמים במשפט זה, הם גבורים לאומיים, משום כך אין הם זקוקים לסניגור כמוני, המתעסק בפלילים!" — —

כן, רבותי, אשרי העם שאלה הם בניו! נקוה שבוא יבוא היום במהרה שבנים אלה יחזרו הביתה... וישתתפו בבניית הארץ, אתנו יחד! — —

ידידי היקרים! אנו חיים בתקופה גדולה והיסטורית לעמנו היהודי. ביום זה שנתאספנו כאן להגיד „קדיש" על קרובינו, בימים אלה אנו רואים נסים ממש הקורים לעינינו יום־יום במדינת ישראל ובעם ישראל! נקוה ונתפלל שלא יישפך יותר דם יהודי, כי מספיק ודי שילם העם היהודי בהיסטוריה שלו בדמים... והעולם כולו, סוף־סוף, יבוא לידי ההחלטה הצודקת, שגם ליהודי, שתרם ותורם כל כך להתפתחות העולם, — שגם הוא יוכל לחיות את חייו בשקט ובשלום בארצו־הוא, ארץ ציון וירושלים! ולא נדע יותר חורבן ודם! ונקוה בעזרת השם, שהבנין השלישי שאנו מקימים כאן בארצנו לנו ולבנינו אחרינו — יתקיים לעד ולנצח!

(מתוך הרצאה ביום הזכרון ה־30 לקדושי חלם והסביבה באולם „בית החלוצות", סיון תש"ל — 1970, תל־אביב)

ליום הזכרון ה-33 לקדושי העיר חלם

ידידנו יוצאי חלם היקרים!

ישראל חוגגת עתה חצי יובל לתקומתה, המדינה שבזרועות פתוחות מקבלת את בניה החוזרים לחיקה מכל קצות התבל...

אנו נמצאים עוד תחת הרושם העז שעשה עלינו מצעד צה"ל הגדול, סמל הגבורה והכוח של המדינה הצעירה; הלב התמלא גאוה ושמחה כשהרמנו את עינינו לשמים מחכולים, שמלא היה עם ה„ציפורים" הקטנים, ה„מיראז'ים" למיניהם... בתוך תוכי נתקפתי בכאב עמוק, כשעלה הרעיון במחשבתי: כדי להגיע לכל זה, כנראה, צריכה היתה מקודם לעבור הטרגדיה הגדולה של העם; מדינת ישראל קמה על קברי ששת מיליוני הקדושים...

באותו זמן, כשלבנו מלא היה שמחה והתרגשות, עת ראינו את המכבים הצעירים של דורנו — חיילי צה"ל, צועדים בסך, ברחובות הבירה, חשבנו לעצמנו: שמחה זו, לא בגלל שאנו כל־כך אוהדי הכח והמיליטריזם, אלא שאנו שמחים שיש כח יהודי שיגן על עם ישראל ומדינת ישראל... והמשכתי בתמימותי את המחשבה: לוּ אז היה לנו רק חלקיק קטן מהכוח הזה... לוּ אז היתה לנו מדינה, גם קטנה, שתגן על אזרחיה... — אולי... לא היינו עומדים כאן ומבכים את הקדושים...

כן, שמחה מהולה בצער! — — —

אבל גם עכשיו אין שונאינו אומרים די!

אם בהתחלה, מיד אחר החורבן, עוד הרגישו העמים השונים מעט את אחריותם לטבח הגדול של דורנו, היום רק שלשים ושלש שנה מאז, משתוללת שוב השנאה לעמנו בכל ארצות התבל, במיוחד נגד המדינה שלנו ואינם רוצים להשלים עם הרעיון שגם ליהודים זכות קיום והגנה כמו לכל עם אחר בעולם.

גם מדינות „ידידותיות" לכאורה, גילו את פרצופיהן בגלוי; את התירותיהן נגד המדינה שלנו וההתרפסות המבישה כלפי המדינות השכנות שלנו, הרוצות להשמידנו; שוב גילה העולם את „צדקו" ו„יושרו" —

אנו רואים שבעולם של ימינו, חביות נפט אחדות עולות בחשיבותן על נהרות הדם היהודי הרבים...

אנו שומעים שוב על התפרצויות אנטישמיות; רוצחים נאציים חיים באין מפריע בהרבה מדינות; וכשקמו כמה בחורים יהודים לנקום את נקמת הדם היהודי וניסו לתקוף רוצח כזה שחי באמריקה, שעל מצפונו למעלה מ־50,000 יהודי יוגוסלביה, והמתקיפים מצאו מקלט אצלנו, — אינה מתביישת כלל ממשלת ארה"ב לדרוש מאתנו להחזיר לה את התוקפים־„הרוצחים", כדי לשפטם... את היהודים רוצים לשפוט, אבל הרוצח הנאצי מתהלך שוב חפשי... והמקרה המעציב עם הדיפלומט הגרמני ששירת אצלנו למעלה מ־4 שנים, ובעזבו את המדינה — פירסם ספר, בו הוא מתקיף את מדינת ישראל כעושקת הערבים ומכנה אותה: המדינה הנאצית...

יקירי, אלה רק „פרחים קטנים" ממאורעות העולם בו אנו חיים, כלפי היהודי, ועלינו להשלים לחיות בתוך עולם זה — עולם צבוע ואכזר; עולם, שרואה איך מדינה, לבנון שכנתנו, נחרבת; עשרת אלפים נוצרים נהרגים על ידי האחים־הערבים שלהם, אבל כל העולם הנוצרי ממלא פיו מים ושותק; אבל אין הוא שותק לגמרי וזועק עד לב השמים כשערבי נפגע ע"י חייל צה"ל, בזמן שחייו של החייל היו בסכנה והיה חייב להגן על עצמו...

אלה פני העולם ועלינו לדעת זאת ולהסיק את המסקנות.

לפעמים נדמה לנו כי שכחנו מוקדם מדי את הקורות אותנו; שאנחנו מוקדם מדי הסרנו מעלינו את בגדי האֵבל... אנו נצטווינו פעמיים: „זכור את אשר עשה לך עמלק" ובשנית „לא תשכח!" לא לשכוח לעולם מעשי העמלקי, ולדאבוננו אנו, — נתקפנו בחיינו במחלת השיכחה!

ידידי, ברצוני כעת לגעת בבעיה החוזרת הרבה בחדשות ואפילו עד לטלוויזיה הגיעה, כוונתי לבעיית הירידה מן הארץ...

אין ברצוני לקטרג, חלילה, על עם ישראל, אבל לפעמים הזעקה עולה מעצמה מן הלב:

האם אנו עם נורמלי?

האם אנו ממלאים את החובה כלפי הקדושים?

האם אנו שומרים את הצוואה של הוריגו?

האם זה בכלל דבר שניתן להסביר, שאחרי שלושים שנה אחרי השחיטה הגדולה, כשיש אפשרות לחיות במדינה יהודית, מדינה עצמאית, יקומו

יהודים ויעזבו את הארץ?... לא חשוב לאיזה מקום ולאיזה גלות! — אבל המעציב ביותר — גם לגרמניה? — — —

האם בימים הכי קשים בחייהם תיארו לעצמם קדושינו שקרוביהם יחזרו לארץ של רוצחיהם־הם?... — אנשים שבכיסיהם עודם מחזיקים את התמונות של יקיריהם, הוריהם הנרצחים, — אנשים אלה יחזרו לאדמה הטמאה, — יאבדו כדי כך את כבודם, כבוד עמם ובחוסר בושה ילכו למצוא „הצלחה" אצל הרוצחים?...

סיפורים שונים מהלכים על טיפוסים כאלה שאיבדו מזמן את כבודם וברצוני לספר רק כמה מהם ואתם תשפטו:

1. זוג עולים מרוסיה, שהגיעו לאחרונה ארצה. הוא יהודי, היא אינה יהודיה. כרגיל — כל התחלות קשות... כל עולה עובר קשיים בזמן הראשון לעלייתו, חבלי קליטה... ה ו א, היהודי, התייאש מהר והתחיל בפעולות לרדת מן הארץ ולנסוע לקנדה, אבל ה י א, הלא־יהודיה, התעקשה ואמרה לו: לעולם לא! היא איננה נוסעת מכאן; כאן מקומה!...

2. מקרה טיפוסי שני: זוג זקנים שחיו הרבה שנים בארץ, חשקה נפש בנם לנסוע לגרמניה, לעשות „עסקים" והוא השתקע שם. אחרי שנים, ההורים נפטרו כאן בארץ, והבן „המסור", ביקש מקרוביו כאן להעביר אליו את גופותיהם כדי לקבור אותם בגרמניה! כן, כך דרש: מישראל לגרמניה!...

רבותי וידידי, שפטו אתם...

מה עוד צריך לקרות שחלק מהיהודים יחדלו להיות קצרי־ראיה ולראות רק את ה י ו ם הזה, רק חיי־שעה, לחפש את „עגל־הזהב" ולא לראות ולחשוב על עתיד בניהם והדורות אחריהם; בושה אחזתני כשקראתי לאחרונה שמאות יהודים, יוצאי רוסיה ומדינות אחרות הפגינו ברחובות רומא, איטליה — שייפתחו לפניהם שערי א מ ר י ק ה, אחרי שכמה דורות תלושים היו מהתרבות היהודית וניתנה האפשרות להתחיל חייהם מחדש בישראל החפשית, — עושים הפגנות ברומא כדי להרשות כניסתם לאמריקה! — שוב לגלות אחרת! — — —

ויהדות אמריקאית זו, גולה גדולה זו שחיים בה כששת מיליוני יהודים, האם ידוע לכם שכמחצית מיהדות זו, מספר שלמעלה מכל תושביה היהודים בישראל יחד, תלושים לגמרי מחיים יהודיים, מתרבות יהודית... הולכים לאיבוד ב„מיתת־נשיקה" לעמנו... ונשאלת השאלה הכאובה:

האם שם המקום לשארית הפליטה?

האם לא עלינו מוטלת החובה לעצור ולחשוב: האם לזה התפללנו?... האם על יהדות זו חשבו הקדושים ברגעים האחרונים לחייהם? שבעוד כמה דורות, יקום „מנהיג" אחר, באיצטלא של לאומנות... ויזכיר לכל אלה את מוצאם, את הסבא והסבתא שלהם... לא, אין ברצוני להיות, חלילה, נביא רואה שחורות, אבל בעולמנו הרי הכל אפשרי, והנסיון מוכיח! — —

נכון, קיימים צללים בחיינו בישראל, יש דברים הטעונים תיקון אצלנו במדינה ועלינו לעשות זאת, ואנו מקווים שייעשה הכל במשך הזמן, אבל לא לזרוק את ה„גט" למולדת... מעולם לא זרקה אֵם את ילדה, גם אם הוא התנהג לא לפי רצונה, כי סוף־סוף ילדה ש ל ה הוא...

בידינו הדבר שהמדינה תשגשג ותהווה כוח משיכה לכל בניו של עם עתיק ומפוזר זה.

מאידך, יש לציין בשמחה את ההתעוררות הכללית של היהדות העולמית בכל אתר ואתר לעזרת מדינתנו־מדינתם; את האחריות המשותפת שמרגישים היהודים בכל מקום כלפי המדינה שקמה לפליטי השואה וגם להם עצמם... למרות היותם אזרחי מדינה אחרת אי־שם בעולם...

אנו רואים בגאוה את ההתעוררות ללא־גבול של צעירים יהודים ברוסיה, שלוחמים ללא־רתיעה לעלייתם ארצה; הדור שכמעט אבוד היה בשבילנו, כמו לאחר יאוש, ללא חינוך יהודי ותרבות יהודית, פתאום התעורר, הרגיש שזר הוא ברוסיה ורוצה הביתה... לעלות לארץ־ישראל...

אנו רואים לעינינו את הקרב ההיסטורי, הבלתי־שווה, בין דוד לגלית. הדוד'ל הצעיר של ימינו, לוחם נגד הדוב הרוסי... „נשפט" ונזרק לבתי־הסוהר, בגלל ה„חטא" הגדול שלו — רצונו לחיות אתנו ולהישאר יהודי, ואנו מקווים, שגם היום, כמו אז, ידם של ה„דויד'ים" הצעירים ברוסיה תהיה בסופו של הקרב, על העליונה!...

כי הטרגדיה היהודית, השואה הגדולה, פקחה את עיניהם של בני הדור הצעיר, ורואים הם שאין פתרון אחר לעם היהודי זולת ארץ ישראל חזקה!

ונקוה בעז"ה שנזכה עוד בימינו לשלום המיוחל למדינת ישראל!

(מתוך הרצאה ביום הזכרון ה־33 לקדושי חלם באולם „בית החלוצות" ת"א, תשל"ג—1973)

ליום הזכרון ה-35 לקדושי העיר חלם

ידידינו יוצאי חלם היקרים!

עומדים אנחנו בחודש סיון, אחרי החדשים ניסן ואייר, שני החדשים שאירעו בהם מאורעות כבירים בדור האחרון לעם היהודי, — ניסן, חודש השואה והגבורה, שבכ"ז בו אנו מתייחדים עם הקדושים, בתוכם קדושי עירנו חלם וניסן הוא גם חודש הגבורה, של מרד גיטו ורשה, ולאחריו בא חודש אייר, חודש של תקומת מדינת ישראל, התחדשות מלכות ישראל אחרי קרוב לאלפיים שנות גלות והיום אנו חוגגים 28 שנה לתקומת המדינה, כמנין כ ח...

הנה כי כן: ניסן ואייר צמודים הם... אֲבל ושמחה באים ביחד...

בתלמוד מסופרת אגדה נפלאה: אב ובן תעו במדבר זמן ארוך ולא ראו שום אות של ישוב לפניהם. לפתע שאל הבן בדאגה את אביו: „אבא, מה יהיה הסימן שאנו קרובים לישוב?" ואביו ענה לו: „בני, כשנפגוש בדרכנו בית קברות, זה יהיה האות שאנו מתקרבים לישוב!..."

כמה סמלית היא לנו אגדה נפלאה זו... גם דורנו, דור התועה במדבר הגדול, במשך דורות, הגיע לישוב — הגיע למדינת ישראל, אבל, לצערנו, היה בדרכו לעבור בית קברות גדול; בית קברות של ששה מיליונים יהודים; בית קברות של מיליון ילדים...

עברו כבר שלושים וחמש שנה לאסון הגדול שקרה בדורנו לעמנו, — השואה והחורבן של יהדות אירופה ובתוכם בני עירנו חלם, וכמנהגנו בכל שנה, אנו מתאספים להגיד את „הקדיש" המסורתי, ובהזדמנות זו לעשות את חשבון־נפשנו, מה שעבר עמנו בשנה שחלפה ולנסות להסיק מסקנות...

עברה עלינו שנה קשה, שנה גורלית לעם היהודי!

היינו עדים בשנה אחרונה, שמדינות שחרתו על דגליהן סיסמאות של צדק, שוויון ויושר סוציאלי — עזרו, בפועל ממש, לשכנינו מדרום ומצפון, למצרים וסוריה, לצאת נגדנו במלחמת חרמה גורלית, — מלחמת השמדה, — כוונתי למלחמה הטראגית של יום הכיפורים!

המלחמה, שמטרתה היתה אחת: השמדת מדינת ישראל! לגמור כאן את פעולת האשמדאי הנאצי, שהתחיל לפני 35 שנה נגד היהדות האירופאית; וכידוע יקירי, הימים הראשונים של המלחמה — ימים קריטיים היו; עמדנו במצבים קשים ומסוכנים עם אבידות רבות... אבל תודה לאל, בנינו עמדו בגבורה ובגופם ממש הצליחו לגרש לבסוף את הפולשים מארצנו והנחילו לעמם את הנצחון הגדול! — —

כמו היטלר בשעתו, גם תלמידיו הערבים — באותם הדרכים ובאותן השיטות; שרשרת ארוכה במשכת מאושוויץ עד למעלות! — —

היטלר הטיל את הפצצות הראשונות שלו על וורשה ביום הכיפורים! גם „גיבורי" סאדאת ואסאד התחילו את מלחמתם נגדנו ביום הקדוש שלנו — ביום הכיפורים; כמו היטלר, שרצח בלי הבחנה — גדולים, קטנים, נשים וילדים, גם הרוצחים הערבים הראו „גבורתם" אצל נשים וילדים... זה ראינו לאחרונה במקרה של קרית שמונה וילדי בית־הספר של מעלות — במעלות הקדושים והטהורים...

והעולם כמנהגו נוהג!

במקום להוקיע את הרוצחים וללחום נגד פעולות הרצח והחבלה, עדים היינו שבהרבה מדינות שוחררו ממאסרם רוצחים וחבלנים ערביים תיכף אחרי בצוע מעשיהם הנפשעים והתקבלו בבתיהם כ„גיבורים"! — — ואילו אותנו, הנפגעים והנרצחים בצורה כה אכזרית, אותנו מוקיעים, כולם, כל ה־13 „צדיקי עולם", חברי מועצת הבטחון, „מנהיגי" העולם החפשי — מוקיעים אותנו על שאנחנו מתנגדים שיהרגו אותנו... — —

זהו ה„ישר" של מדינות העולם; פני הדור בו אנו חיים...

זהו גורלנו, ועלינו לדעת לחיות עם האמת הטראגית! — —

השנאה הנצחית לגזע היהודי עדיין משתוללת בכל חריפותה, ואנו שומעים לאחרונה על תעמולת זוועה נגד יהודים בדרום אפריקה, רודזיה וארגנטינה, אבל גם שם, מעטים למדו מהעבר... ועודם חושבים, שכוונת השנאה לשכניהם, אבל לא לעצמם... וקשה להם להיפרד מ„עגל הזהב" ולהוציא את המסקנות הנכונות... מדינת ישראל פתוחה לכל; אין יותר אנגלים שמונעים כניסת יהודים לתוכה, אבל היהודים שם ממתינים... ואם חלק החליט כבר להגר, אז ממירים גלות אחת בשניה... מחפשים דרכים אחרות רק לא לישראל! — —

איך אומר הפתגם?

כמה קשה להוציא את היהודים מן הגלות —
עוד יותר קשה להוציא את הגלות מן היהודים! — —

אין לנו מה לחפש וללמוד מעמי התבל; לדאבון לבנו, משנה־לשנה נודע לנו יותר ויותר, שהעולם, מדינות העולם, לו רצו, היו יכולות להציל חלק גדול של קדושינו, אבל לא רצו להציל! ובהסכמה של שתיקה, מרוצים היו שהיטלר עושה בשבילם את המלחמה השחורה והמלוכלכת! — —

זוהי האמת המרה!

עד הרגעים האחרונים לחיינו נחזיק את העולם החפשי כאחראים, כשותפים למעשה־הרצח הגדול!

וצריך עוד מצח נחושה לדבר חסר טעם וחסר בושה של פרופסור אחד, בשם מייץ, באמריקה החפשית, שפרסם לאחרונה ספר, האומר שכל הסיפור על השמדה ותאי־גז, — המצאה יהודית היא, ציונית, שקר וכזב! מיידאנק, אושוויץ — לא היה ולא נברא! הנאצים בכלל לא רצחו את יהודי פולין! אבל איפה הם יהודי פולין — זאת אין הפרופסור המלומד יודע לספר, ו„מלומדים" כאלה רבים הם בכל מקום ומקום! ככה מפטמים את הנוער בספרי התועבה והרעל נגד היהודים ומדינת ישראל! — —

עלינו לשמור על הציווי „זכור את אשר עשה לך עמלק" ולהוציא את המסקנות המתאימות; תמיד לזכור את העבר ולא לשכוח את הסוף המר... מכאן צריכה לצאת הקריאה לעם היהודי בכל התפוצות, לדור הישן, שעדיין חרות בלבו זכר הטרגדיה שעברה, ואם זה הנוער הלומד על השואה בבית־ספרו, — לזעוק ולקרוא, — זכרו, השרפה הגדולה של דורנו — זאת לא היתה מקרה, לא דבר שקרה חד־פעמית בדור שלנו; זהו המשך של דורות של שנאת־יהודים המתקיימת מיום שהתפזרנו בין הגויים! — —

אמת, אנו עוברים לאחרונה ימים קשים; השנה האחרונה, מלחמת יום הכיפורים שברה את רוחנו במקצת, במיוחד בגלל הקרבנות שסבלנו, ולבסוף — הלחצים הפוליטיים שלוחצים עלינו מכל צד, שונאים וגם „ידידים" כאחד!

אבל אנו בטוחים שיבואו במהרה ימים טובים לישראל, ימים שבהם תזרח השמש לנו, — ימים של שלום ובטחון! — —

דורנו זכה גם למעט נחמה; דורנו זכה לתקומת י ש ר א ל, תקוות עמנו בכל הדורות מתגשמת לעינינו — קמה מדינת ישראל! תקוות למעלה משבעים דורות אחרי החורבן — מתגשמת לעינינו, הדור שראה גם את החורבן האחרון...

בדברי ימי עמנו אנו רואים כמעט תמיד שאֵבל ושמחה הולכים יחד; גם אצלנו, אחרי כ"ז ניסן, יום השואה והגבורה, בא תיכף יום ה' אייר — יום תקומת מדינת ישראל! גם לפני יום העצמאות — מתקיים יום הזכרון לנופלים במלחמות השונות לתקומת ישראל; ובכל חג ומועד, אנו מצווים לזכור את חורבן ירושלים; דוקא ב„ימים הטובים" אנו אומרים „יזכור", לנשמות הקרובים שהלכו ללא שוב! — זו דרכנו מדור דור. — —

גם הימים שיבואו — גדולים יהיו לעם ישראל ולא יידע שוב סבל ומלחמה ושפיכות דמים ומדינת ישראל תתקיים לנצח!

עלינו, הנשארים אחרי השואה, החיים במדינת ישראל, המדינה שקמה לפליטי השואה — לעשות הכל, לא להיות תלויים יותר בחסדי לאומים; לעשות הכל לפריחתה ולשגשוגה; לשאוף לחיים צנועים שידענו ביהדות מדורי דורות; לא ללמוד ממעשי הגויים מדרכיהם הרעות וממנהגיהם הקלוקלים, רק לשאוף לעצמאות רוחנית וכלכלית כאחת; מדינה שתהיה „אור לגויים", לדוגמה לעמי העולם, מדינה השייכת לעם ישראל כולו, ולמקום מקלט לנו, יתומי השואה ולבנינו אחרינו עד עולם.

(מתוך הרצאה ביום הזכרון ה־35 לקדושי חלם באולם „בית החלוצות" ת"א, תשל"ה—1975)

בית חסידי בלז בחלם

נר זכרון לאבי ר' שמחה בונם
חסיד בלז נלהב

כשמעלים על הכתב את העיר חלם, העיר עם העבר ההיסטורי העשיר, שמלאה היתה מוסדות וארגונים מהימין הדתי הקיצוני עד השמאל הקיצוני, העיר שמתוכה קמו אישים ידועים בכל ענפי החיים, החל מרבנים ידועי שם, אנשי מדע ואמנות וגמר בפוליטיקאים ידועים, — לא שלם יהיה המידע, אם לא נפרט, אם רק במעט מזעיר, את החיים הדתיים של העיר הזאת. העיר המלאה חסידים ולומדי תורה, העיר שמוסדות דתיים רבים מצאו בה מקום חשוב, החל מהבנין הגדול של תלמוד־תורה והישיבה הגדולה המקומית ששרתו מאות תלמידים מהעיר והסביבה כמקום חינוך ראשון — וכלה ב„בתי החסידים" הרבים, שכל „רבי" בפולין היו לו בעיר הזאת תומכיו הנלהבים וכמובן בית־תפילה על שמו.

על בית־תפילה אחד, בית־החסידים בלז ומתפלליו, אנסה להעלות על הכתב את שנשאר חרות בזכרוני מימי ילדותי.

•

הרחק־הרחק מבית המדרש הגדול ובית הכנסת הנפלא הידוע ביפיו ועתיקותו, שהיו מסובבים בבתי־חסידים שונים כמו: „קאָזמירער", „טריס־קער", „ראָדזינער" ועוד ועוד — עמד לו מבודד, בית התפילה החסידית על־שם בלז, רחוק, ברחוב שאָדלצקה, כאילו מתפקידו להגן על היהודים הגרים בסביבה הזאת; בין כל בתיה הרבים באותו הרחוב, גבוהים ונמוכים, שכל תושביה יהודים — בלט לעינים בנין גבוה עם חלונות ארוכים ורחבים לכל ארבע פינותיה — בית חסידי ב ל ז, שמתוכו אפשר היה לשמוע מהנץ השחר עד השעות המאוחרות של הלילה ניגונים נפלאים ונעימים, מלאי רגש והתלהבות, דביקות והשתפכות הנפש, אם זה תפילה, או ניגון־גמרא מלומדי־ש"ס הקבועים, ש„חברת ש"ס" מצאה שם את מקומה בלימודי גמרא או פרק משניות, או סתם זמר נעים, ריקוד של איזה סעודת־מצוה, הילולא, יום־השנה של הרבי הראשון, ר' שלום זצ"ל, הבינוני ר' יהושעלע זצ"ל

וכו׳ וכו׳, כי למשפחת הרבי מבלז, משפחת רוקח, שלשלת יוחסין ענפה לה. פנים הבנין מחולק היה לשניים. כמעט החצי, הוקצה לעזרת נשים, לצרכי נשות החסידים שבכל שבת ומועד מילאו את בית הכנסת וכל אחת „קנתה" לה שם מקום קבוע, קראו לזה „העיר" שלה — „שטאָט" בלע״ז. בחלק העיקרי של בית החסידים, החלק הגברי, עמד לו בצד המזרח, ארון הקודש הגדול הידוע ביופיו ובציוריו הנפלאים; בצד המערבי — עיטרו את הקירות עשרות ארונות־ספרים, שהכילו בתוכם אלפי ספרים, אם זה ש״ס, חדשים וגם ישנים, ספרי ראשונים ואחרונים, ספרי תנ״ך וכדומה, שדורות על דורות לא נעזבו על־ידי הלמדנים המתמידים במקום — כשאתה מעלעל בפנים הספרים אתה מוצא פה ושם שערות־כסף שתלמיד חכם זה או אחר הכניס בתוך הדפים והשערות האלו סיפרו היסטוריה של דורות... שני תנורים רחבים וגבוהים התרוממו אל־על כמעט לגובה של חמשה מטר וחיממו בימי החורף את אלה ש„הבית" הזה הפך אצלם הבית השני, מחוץ לבית הקבוע שלהם. מסביב לקירות — מצאו מקומם שולחנות וספסלים ארוכים לכל אורכו ורוחבו של הבית הזה, ואלה שימשו בסבלנות ובמסירות, בימי חול כבימי שבת וחג את החסידים בזמן התפילה או הלימוד, וגם בסעודת־מצוה, שלש־סעודת בשבת או סתם קידושא רבא.

•

מקומות הישיבה נתחלקו, בדרך כלל, לפי היחוס, או גדולה בתורה וחסידות. בצד המזרחי מצאו מקומם „פני־העיר", העשירים, יהודים של שבת, ז. א. יהודים שרואים אותם בבית החסידים רק משבת לשבת. כאן ראינו את ר׳ בעריש קופר, יהודי עשיר, בעל הדרת פנים („אַ שיינער ייד") ובעל ייחוס; ר׳ מתתיהו קליינר, שמחוץ לעשירותו ידע גם פרק בתלמוד וידוע היה כתלמיד חכם ועוד יותר כבעל צדקה; ר׳ שלמה רויטמן, יהודי תקיף, בעל דעה, היו לו מהלכים אצל האדמו״ר בבלז; שימש „בעל תוקע" בימים נוראים; ר׳ שלמה יצחק רוזנברג, יהודי — „משי טהור", שמחוץ לעשירותו, גם „פלפול" טוב בגמרא היו מתענוגיו בעולם הזה. גיסו ר׳ בעריש לנדא, יהודי, כמו שאומרים, תורה וסחורה התמזגו בו יחד, הילוכו אמר כבוד ועורר תשומת לב כולם בייחודו; ר׳ יושע מלמד, טיפוס מעניין במיוחד, עשירותו שלו התבטאה בזה שהיה „שמח בחלקו"... בעל מידות טובות ונעלות — יהודי תמים גדול ועוד יותר גדול בענווה, תמיד למד זכות על כולם ועל הכל שקד ברדיפת שלום בין אדם לחבירו, מידת אהרן הכהן. כחוב קדוש הטיל על עצמו לכבד את המתפללים בכל שבת במריחת טבק, שאותו הכין בעצמו במומחיות גדולה וריחו הנעים הגיע

למרחקים... היה בעל „שחרית" בימים הנוראים, ו„המלך" המסולסל שלו, הרעיד את לבות המתפללים — אבל שמחה ממש לא הורגשה בפניו אף פעם — הוא היה עקר...; ר' מענדעלע שמואל הירש'ס, האיש שאנו הילדים כינינו „הצדיק הרוגז", מפני שתמיד רדף אותנו הילדים ותמיד היה כועס ורועש... ועוד ועוד יהודים, נגידים, מחשובי העיר, שזכות זו עמדה להם להיות מיושבי „המזרח"; עשירים פחות אבל למדנים יותר, שהיו מבאי בית החסידים יום־יום ולפעמים גם פעמיים ביום — מצאו את מקומם בצד דרום, לפי הכלל שקבעו חכמינו ז"ל: „הרוצה להחכים ידרים!" כאן קבעו מקומם יהודים תלמידי חכמים, תמימים, שהבלי העולם הזה לא היו מנת חלקם, כי ראשם ורובם עסוקים היו תמיד בד' אמות של הלכה וחסידות — כוונתי לקבוצה הידועה של חסידי בלז והם: ר' יעקב מרדכי, יהודי תמים ותלמיד חכם גדול, אבל ענייותו עוד יותר גדולה... בעל „מוסף" קבוע בבית־חסידי בלז בימים הנוראים, דהיינו ראש־השנה ויום הכיפורים; ר' יודעלע סתיו, תלמיד חכם ובעל מנגן, נעים זמירות וחכם להפליא; ר' שמואל הקטן, שבניגוד לשמו, היה דוקא ג ד ו ל בכל, בחסידות כמו בלימוד תורה; ר' משה האראדלער, יהודי יקר ותלמיד חכם, שניחון באמנות הציור ועיטר את כל קירות הבית במעשי ידיו להתפאר; ר' יצחק ישעיה, בטלן גמור, שמהוויות העולם לא ידע ולא רצה לדעת, עליו אמרו שלא הבדיל בין צורות המטבעות והסתפק במועט ובסוף אבי ז"ל, ר' שמחה „אמעריקאנער" (את הכינוי „אמריקאי" קיבל בגלל „זכות אבות"... אביו — סבי ז"ל — היה חי בארצות הברית; הוא בעצמו, אבי, היה „מלמד" ורחוק־רחוק מעשירות...) יהודי יקר, תלמיד חכם גדול, בעל מידות טובות, ובין המנהגים הטובים שהחזיק בידו, ראוי לציין מנהג של „שתיקת הדיבור" כל בוקר מהשכמה עד אחרי תפילת שחרית לא הוציא הגה מפיו; לאשתו, אמי היקרה ע"ה, לא קרא לעולם בשמה. הסיבה לא ידועה לי ולא מובנת לי, אם רק מפני לא להזכיר שם אשה... כאשר היה ברצונו להגיד לה משהו, תמיד השתמש במלה „זאָג נאָר" (הגידי נא...) או „זאָגזשו"... ואמי הטובה קיבלה זאת באהבה...

הקבוצה הנזכרת למעלה ידועה היתה באחדותה השלימה, במסירות האמיתית בין איש לרעהו, קיימו בגופם את „ואהבת לרעך כמוך"; אם מישהו עשה איזה שמחה, זו היתה שמחת כולם בלב ובנפש ממש, ואם, חלילה, קרה למישהו איזה אסון — כולם סבלו אתו, כולם השתתפו ממש בצערו כאילו הדבר קרה לו. ביחד עשו כל מיני שמחות־מצוה, „מלוה־מלכה'ות". מסירות נפש ממש הורגשה מכולם לאחד ומאחד לכולם.

הרגשת ה„בטחון" ליוותה אותם בכל דרכיהם; לא באו בטרוניות לרבונו של עולם על מצבם החמרי הירוד; תמיד הצדיקו את השוכן במרומים, „בטח" — אמרו — „הם לא שווים יותר!..." וכשהגיעו כבר למצב של „באו מים עד נפש" — כשהיסורים הגשמיים היו כבר ללא נשוא — העצה הבדוקה ביותר היתה, לנסוע ל ר ב י, לבלז, למסור לו „פתק", לשפוך לפניו את מרירות הלב, והוא שליט"א כבר יתן את הברכה והעצה...

וככה שנה־שנה היו מבקרים אצל הרבי פעמיים או אפילו שלוש פעמים וחזרו ממנו מעודדים, מלאים שמחה ובטחון, בידעם שבידם הברכה של הרבי...

•

אמנם למראית־עין שררו אחוה ורעות בין כל מיני החסידים השונים בעיר, אבל הורגשה בכל זאת מעין התנשאות, התבודדות שגבלה עם שמינית של גאוה, בין חסידי בלז לבין כל החסידים השונים בעיר חלם.

בחיים הפוליטיים לא קבעו חסידי בלז שום עמדה ולא נקטו שום קו. בימי בחירות ל„סיים" (הפרלמנט הפולני) הצביעו, לפי פקודה מגבוה, מהרבי, בשביל הפולנים הגויים, לפי הכלל „דינא דמלכותא דינא" ועובדא היא, ב„סיים הפולני" כיהנו כחברי הפרלמנט הפולני, גויים, שנבחרו על ידי חסידי בלז... אצל החסידים האחרים היה המצב שונה; הם התקרבו במעט למסגרות של ארגונים פוליטיים, אורתודוכסיים, אבל פוליטיים. אצל חסידי בלז, כל ארגון פוליטי היה בבחינת טריפה; גם „אגודת ישראל" היתה זרה להם והתנגדו לה בתוקף; „מזרחי" — אפיקורסים. וכשקרה שאחד הצעירים בבית־חסידי בלז נדבק ב„מחלה" הזאת, לא היה לו מקום יותר בבית הכנסת דחסידי בלז, ומובן שהמלה „ציון", „ציונים" — הס מלהזכיר, כמו, „חלילה", חמץ בפסח, בבחינת בל יראה ובל ימצא...

•

ככל שקשה ומפרכת היתה מנת חלקם החמרית בימים האפורים, בימות החול, כך להיפך, ביום השבת, יום שהיה כולו קודש לחיים הרוחניים; ביום זה הרגישו שביעות רצון מלאה ובאהבה אמיתית קיבלו את האורח השבועי, „הנשמה היתירה"; העבודה הקשה ב„ששת ימי המעשה" היתה בבחינת הכרח בל יגונה והצפיה והתקוה היה רק ל י ו ם ה ג ד ו ל, יום השביעי — השבת קודש! ביום זה מצאו את כל תוכן חייהם, מראה פניהם שונה היה ביום זה; שמחה וששון הורגשו גם בכל פינה בבית־

החסידים; אור חזק הציף את כל הבית והחלונות הגבוהים הפיצו את האור הנעים, אור השבת, לכל רחוב שאַדלצקה, שזכתה שבית זה ישכון בתוכה.

יום ששי אחר־הצהרים, אחרי הליכה למקוה, כדי לקבל את השבת בטהרה, לבשו בשמחה את ה„בגדי שבת" — בגד ארוך ממשי (קאַפאָטע), חגורים באבנט, וחבושים כובעים מיוחדים מקטיפה (המנהג של „שטריימלך", כפי שהיה נהוג בגליציה אצל חסידי בלז, גור ואחרים — לא מקובל היה אצלנו בחלם); בחדוה ובהתרוממות רוח הלכנו ל„שטיבל" (בית־החסידים) ל„קבלת שבת" וכששרו „לכה דודי" ההתלהבות גדלה, עלתה מעלה מעלה ונדמה היה — הכל, הכל שר אתנו — הקירות, הספרים, הכל שמחים עם האורח החשוב — שבת קודש!...

בשבת בבוקר, עוד בשעות המוקדמות לפני התפילה, השולחנות הארוכים תפוסים היו בקבוצות שונות של לומדים; כל קבוצה לומדת „מה שידה מגעת"... על שולחן אחד קבוצת יהודים לומדת את „דף היומי", המקובל בכל העולם שבכל אתר ואתר לומדים את אותו הדף גמרא וביחד היו גומרים ביום אחד את הש"ס כולו וחוזר חלילה; על שולחן אחר, יהודים יותר קשישים, לומדים פרק „משניות"; בשולחן שלישי שומעים איזה ניגון נעים, ממש „מחיה נפשות": יהודי „מעביר" סדרת השבוע „שנים מקרא ואחד תרגום"; בצד הצפוני, על יד הדלת ממש, אפשר לראות את ר' חיים יוסל'ה, ה„תהלים זאַגער", יהודי פשוט, תמים, שחוץ מאמירת תהלים זר היה לו הכל — לא ידע יותר וכשעמד לפני ה„תיבה" ואמר תהלים לפני הציבור, מי ישווה לו ומי ידמה לו, הרגיש עצמו ברקיע השביעי... וככה, נטולי דאגות הפרנסה באותו יום, למדו, ואחר כך התפללו תפלת שבת בהתרוממות ובשמחה, בהרגישם את הטעם האמיתי מהנועם הרוחני, מהמתנה הטובה שקיבלו מהקדוש־ברוך־הוא ושבת שמה...

אבל לא תמיד יכלו לדחוק את הדאגות והעול של ימי המעשה ולפעמים נגד רצונם בא והפריע להם את תענוגי יום המנוחה ודוקא בבית־הכנסת.

כרגיל, בית־התפילה היו לו הוצאות משלו ותמיד הוא היה עמוס חובות וההכנסות הקטנות שהצטברו מה„עליות" וכדומה, לא הספיקו לאַזן את החובות שעלו וגדלו והמתפללים לא כל־כך מיהרו לשלם את חובותיהם החדשיים, והנה מצאו הגבאים „תרופה" מקורית איך לגבות החובות שהגיעו מהמתפללים ודוקא ביום השבת, שבת קודש... כשאך גמרו את התפילה ועוד לא הספיקו להוריד את הטליתות מכתפיהם, — מיהרו הגבאים לסגור את דלתות היציאה ולכל הרוחב של הדלתות העמידו שולחנות, וכל אחד עבר

בקושי המעבר הצר מהשולחן לדלת. וביציאה, הוטל על כל אחד להשאיר את טליתו על השולחן כמשכון. לא עזרו טענות ומענות — כעשיר וכעני, על כולם למלא את הפקודה הזאת. וככה נערמו ערימה גבוהה של טליתות והחסידים ברצותם למחרת להתפלל, היה עליהם עוד במוצאי־שבת ולכל המאוחר, למחרת בבוקר, „לפדות" את הטלית... קשה יותר היה המצב עם אלה שהיתה להם טלית נפרדת לימי חול...

•

לשיא ההתלהבות של שמחה והתרוממות הרוח הגיעה הקבוצה הנהדרת בסעודת „שלש סעודות" בבית־התפילה של חסידי בלז: שבת אחרי הצהרים, השמש שקעה כבר מזמן, חושך ואפלה ב„שטיבל", אבל כל זה לא הפריע למהלך התקין של „שלוש סעודות" ומנהגיו. כל החסידים נוטלים ידים, מתיישבים מסביב לשולחנות, מקבלים „כזית" חלה וקמצוץ של דגים. זה היה מנהגו, שנה שנה, של ר' שמואל הקטן לחלק כזית חלה עם משהו של דגים; כל אחד, גדול כקטן, קיבל באפלולית את חלקו בידו, אנו הזאטוטים, חשבנו שאנו אוכלים חלק מה„לויתן" בעולם הזה. לאט־לאט מזמרים כל זמירות השבת, כל אחד במקום יודע כבר מה לנגן, וכשרק אחד גומר את זמירתו — מיד מתחיל השני. ככה נמשך ונמשך, למרות שהכוכבים מזמן מילאו את פני השמים, עד שמגיעים לזמר „דרור יקרא", ששייך היה לאבי ז"ל, ר' שמחה גרינברג, ה„אמעריקאנר", שגמר את זמירות ה„שלוש־סעודות" ואנו ה„צאן־קדשים" תמכנו בכל כוחנו וקולנו במזמרים השונים שהלהיבו בזמירתם ושמחו בשמחת „שבת המלכה" והשירה נשמעה למרחקים. מאוחר, מאוחר מאד, עמוק בתוך הלילה, ואבי ז"ל גמר לשיר את „שיר המעלות" — ברק־אור נדלק פתאום בבית־החסידים וגירש את החושך שמילא את כל חלל הבית ויחד עם זה ניתק את החסידים ממחשבותיהם הנעלות על „עולמות עליונים" ומההתלהבות הקדושה של שבת קודש"...

השבת הלכה, חבל, חבל מאוד הגם שבעוד כמה ימים שוב תהיה אתנו, אבל כעת חבל שהלכה, ותיכף אחרי „הבדלה", התאספו „אנשי־המעשה", הקבוצה הלמדנית הנ"ל, להיכון להערכת „מלוה מלכה". פה, באמת, היו רק יחידי סגולה ממש, כ„מנין" אנשים. כל אחד תרם כמה פרוטות כדי מחירו של לחם ודג מלוח וכשנשאר עוד עודף, התנדבה אחת מנשי החסידים, אשת־חיל, להכין תבשיל תערובת שנקראה „גריץ" בלע"ז. על־פי רוב זוכר אני את אמי ע"ה, שהיתה מכינה ברצון את המרק הזה, ומנין יהודים יקרים, תמימים, בלי דאגות של הבלי העולם הזה, בהתלהבות אין

שיעור, שרו שירי מוצאי שבת ובהזדמנות סיפרו סיפורי מעשיות של רביים; חזרו על „שיחת חולין" של האדמו"ר שיחיה, או סיפרו אימרה יפה של האדמו"ר „הזקן" זצ"ל, שלדבריהם הכיל כוונות נעלות ורמזים נסתרים... מאוחר, אחר חצות, שירת „איש חסיד היה" — נעלה את הטכס וליוותה את שבת המלכה!...

•

חרב, שומם היום, פנה יקרה זו... לא נשמע יותר הניגון המלבב של לומדי הגמרא או אומרי התהלים... אין יותר יהודים ברחוב ההומה ה ז ה, כמו שלא נשארו גם יהודים בכל העיר... כולם נורו, נשרפו, נקברו חיים, לא בא אף אחד גם לקבר ישראל; הבנין הגבוה, בית־הכנסת דחסידי בלז, שתמיד אורו האיר כל הסביבה — חושך מצרים, שומם, חרב. אלפי הספרים שבתוכו — נשרפו, אין זכר לזה יותר! — — —

יהודים תמימים, שכל דאגתם בכל השנה היתה להיות תמיד בסדר „בין אדם לחבירו" ועוד יותר „בין אדם למקום"; יהודים שנזהרו בכל חייהם לא להכשל באיזו מידה רעה חלילה, יהודים, „שחטאו" אולי פעם אחת בשנה, ודוקא ביום הקדוש, יום הכפורים, כשדפקו על לבותיהם: אשמנו, בגדנו, גזלנו... שקר־גדול היה זה; כשבכו תמרורים בתפילתם: „אשמנו מכל עם"... אֵלי, אלי, היהודים האלה, הם אשמים מכל עם? — — הם האשמים, ואוכלי האדם ושורפי הילדים, ורוצחי ששת המליונים, זקנים, נשים וילדים — הם הצדיקים!! — — —

וכמה מר ועצוב נגמר הכל, שדוקא בחג השבועות, יום שבו ניתנה התורה לישראל, דוקא ביום זה אנו בוכים על ה„תורות" בעלי נשמות החיים, קדושי עירנו, שהובלו בחג השבועות תש"ב (1942) על־ידי הנאצים הרוצחים בעזרתם של הפולנים, ליערות סאביבאר ומשם לא חזרו עוד...

על אלה אני בוכיה, עיני עיני ירדה מים...

(מתוך הספר „חלם", ספר זכרון לקדושי חלם, שהופיע בדרום־אפריקה ב־1952, עמ' 439—444)

גילוי המצבה לזכר קדושי חלם בביה"ק בחולון

בני עירנו, יוצאי חלם היקרים!

מתוך חרדת קודש וצער עמוק, אנו — היתומים של קדושי עירנו חלם,— עומדים בפני המעמד הקדוש והמיוחד, — טכס גילוי המצבה, לזכר קדושי חלם, שהוקמה בישראל.



ליד המצבה לזכר קדושי חלם, שהוקמה בביה"ק בחולון, ישראל

לא זכינו, שהורינו וקרובינו יובאו לקבר ישראל, כי הושמדו ונרצחו בדרכים האבלות ביערות סאַביבאָר על ידי הרוצחים הנאצים ועוזריהם בימים הטראגיים של חורבן יהדות אירופה; יהדות חלם חוסלה בשלוש האקציות הידועות לשמצה, אשר תאריכיהן נחרתו בתוך המצבה, והקשה והאחרון שבהם, כמה ימים אחרי חג השבועות תש"ב (1942), שהיום — יום הזכרון שלהם.

אין בכוחנו להחיות את קרובינו־קדושינו שהלכו מאתנו לנצח, אבל בידנו להציב מצבת־זכרון לזכרם במקום הזה, בארץ־ישראל, ובטחוני, שכולם, כולם, כל יהודי חלם, שאפו וחלמו בכל הזמנים להגיע בעודם בחיים לארץ הזאת, ארץ ישראל — ולדאבוננו, לא זכו לזה! ועלינו — בניהם וקרוביהם — מוטלת החובה הקדושה להנציחם לעד, להנציח את העיר חלם ויהודיה הקדושים והתמימים.

מספר מילים על העיר חלם ותושביה:

העיר הזאת יקרה לנו לא רק מפני שהיא היתה המקום שבה נולדנו וחונכנו, אלא גם מפני שבהיסטוריה הארוכה של העיר הזאת, המתקרבת קרוב לאלף שנה, אנו מוצאים תמיד חיים יהודיים ענפים; שרשרת ארוכה של גדולי ישראל שימשו ברבנות במקום הזה (רק השבוע הופיע ספר תורני־מדעי חשוב של אחד הרבנים הגדולים ר' שלמה מחעלמא, ששימש ברבנות בחלם לפני מאתיים וחמשים שנה...). בכל הדורות ובכל הזמנים הוציאה מתוכה עיר זו — אנשי מעשה חשובים בכל ענפי החיים, ועד לדור האחרון, דור החורבן, היינו עדים לאישים גדולים וחשובים, בני עירנו, ששירתו וייצגו את היהודים בכל מקום בכבוד ועד למסירות נפש ממש הגיעו, והמקרה הטראגי של הקדוש זיגלבוים, הרי ידוע לכולנו. — — —

עירנו חלם מעולם לא הצטיינה בעשירות חמרית של תושביה, אבל מאידך גיסא — עשירה מאוד היתה תמיד בחיים הרוחניים שבה, — החל מהחיים הדתיים, בתי הכנסת הרבים, ה„שטיבלעך" למיניהם, שתמיד היו מלאים יהודים תמימים לומדי תורה בבוקר ובערב; כן יש לציין העבודה הענפה של המפלגות השונות, שמועדוניהן היו תמיד מלאים נוער חי, תוסס, בפעולות ציוניות ואחרות, ולבסוף כל מוסדות ה ע ז ר ה השונות שעירנו נתברכה בהם...

על כל זה הונף הגרזן הנאצי ועוזריהם הטמאים ביום המר והחורבן וחוסלה יהדות עירנו; גם המצבות שבבית הקברות נעקרו ממקומן כדי לעשות מהן מדריכות ברחובות העיר...

זכרון השואה

היום — אנחנו היתומים, פליטי השואה, החיים על אדמת המדינה המשוחררת, מדינת ישראל שקמה לפליטה, — היום, שלושים שנה אחרי מיגור הנאציזם הגרמני — עדיין אנו עומדים בפני איומים מצד שכנינו הערבים, שאינם רוצים להשלים עם קיומנו בארץ. — היום אנו עומדים לפני המצבה לזכר קדושינו ונשבעים לעשות הכל למען מדינת ישראל חזקה, כדי ששואה כזאת לא תחזור לעולם; ובעזרת ה' מדינת ישראל תעמוד לנצח! — — —

חלק שלישי

אימוץ העיר חלם

מ ב ו א

דבר גדול וחשוב יזם משרד החינוך בישראל לזכר הקהילות היהודיות הגדולות והקטנות שנחרבו באירופה בשואה הגדולה. כוונתי בזה לפעולות האימוץ של קהילות ישראל בגולה על ידי בתי ספר שונים בארץ; על כל בית ספר בישראל לאמץ קהילה ידועה, שתלמידיה ילמדו ויחקרו על הקהילה שיחליטו לאמץ, על תושביה, ואורחות חייהם המיוחדים בעיר זו וכו'.

אין באפשרותנו להחיות את כל הקדושים שהועלו על המוקד, אבל נוכל להעמיד להם מ צ ב ה; לדבר אודותם ולהקים להם ש ם. מצבה לילדי ישראל שלא חטאו, שחלמו על ארץ ישראל ולא זכו להגיע אליה...

תפקיד זה מקבל עליו בית־הספר להקים מצבת זכרון לקהילה שבה בחר לאימוץ, ויוצאי עיר זו הנמצאים בארץ, פליטי הקהילה אם ישנם כאלה, מרצים לפני התלמידים האלה בנושאים שונים הקשורים בעיר האימוץ.

קהילתנו חלם זכתה באימוץ של בית־ספר גדול וחשוב של נוף־ים ע"י הרצליה. התלמידים, למאות, מגלים התעניינות רבה בכל הקשור לקהילת חלם, דברי ימיה בעבר, מוסדותיה לפני המלחמה עד לשואה הסופית...

יוצאי העיר נרצים מזמן לזמן לפני התלמידים על הנושאים האלה ובגורלי עלה להרצות לפניהם פעמיים. בראשונה — ביום קבלת החלטת האימוץ, סיפרתי להם על העיר בצורה כללית, תקומתה וחורבנה, ובשנית — על החיים הדתיים בעיר ועל תנועת החסידות בכלל.

מצאתי כחובה להנציח דברים אלה בקובץ זה, מפני שרובם דברים שתמיד ראויים הם להישמע, — עברה המפואר של יהדות פולניה, שחלק ממנה היתה קהילת חלם שנחרבה, — בתקוה שהדור החדש בארץ ימשיך את שרשרת הזהב של יהדות מפוארת זו.

מ. ג.

העיר חלם שאימצתם ותושביה

ילדי ישראל היקרים!

נתברך מזלכם שנולדתם כאן, בישראל, ואתם נושמים אוירה של מדינה חופשית — מדינה שלנו — מדינת ישראל; אוירה של אהבה ומסירות; אבל לא כן היה גורלם של הילדים ההם שם — — של מאות האלפים מילדי ישראל שנולדו בגלות, באוירה עוינת; שהתחנכו וגדלו נוכח שנאת יהודים תמידית בכל ארצות הגלות הפזורה עם כל הגזירות והפרעות בילדי ישראל, כדי לא לתת להם להתקדם ולא לאפשר לכשרון היהודי להתפתח.

דורות על דורות התחנכו ילדי ישראל בצורה לא אנושית זו, אבל הדבר לא מנע מעמנו להוציא מתוכו גדולי ישראל, גאונים בתורה ובמדע, בחכמה ובמדיניות, גם בתנאים הגרועים והבלתי אנושיים האלה. ואנו הרי רואים גם שכל מנהיגי הציונות שבדור הקודם — הם „תוצרת" מדינות אלו שבני העם העתיק הצליחו להקים מתוכם על אף הגזירות; שמות יהודים בולטים בכל מקצוע ומקצוע, בפילוסופיה או בפיסיקה. — —

עד שבא הצורר הנאצי — הצורר הגדול שהשמיד בדור האחרון שליש מעמנו במשרפות מאידאנק ואושוויצים ובתוכם כמיליון ילדי ישראל, ילדים וטף. — עם ישראל למוד היסורים בהיסטוריה הארוכה הגדולה שלו, ידע והרגיש על בשרו כל מיני גזרות, — עבר שבעה מדורי גיהנום, — כמו שאנו אומרים בהגדה של פסח: „בכל דור ודור עומדים עלינו לכלותינו...", אבל מה שסבל הדור האחרון; הטרגדיה של עמנו בעולם המודרני ו„המתקדם", כביכול — דבר כזה עוד לא היה מיום קיום עמנו כעם! — —

אנו לא נוכל להחיות את כל הקדושים האלה שעלו על המוקד; כל הילדים הקטנים האלה שלא חטאו ונשרפו חיים או מתו מיתות משונות אחרות, אבל נוכל להעמיד להם מ צ ב ה; לדבר אודותם, להקים להם שם; להקדיש להם זמן ופינה במדינה המשוחררת י ש ר א ל, שכל כך אהבוה, חלמו עליה ולא זכו להגיע אליה! לכן דבר גדול מאוד הוא הפעולה הזאת של בתי־הספר בארץ, לאמץ להם עיירות שנחרבו ולהקים על־ידי תלמידי ישראל, תלמידים

החיים בארץ ישראל המשוחררת — מצבה לילדי ישראל שלא זכו לחיי חרות ונספו בצורה טראגית כל כך.

אני מודה למנהל ולחבר המורים, במיוחד לידיד נעורי מר פרלמוטר, שבחרו בעירנו חלם, עיר היסטורית ועשירה בחיים יהודיים, להיות מאומצת ע"י בית ספרכם, העיר שיש לנו הכבוד להציג אותה.

תרשו לי כמה מלים שרצוי מאוד להגיד בהזדמנות זאת:

אנו לא הצלחנו לטפח בנוער שלנו אהדה ליהדות התפוצות בכל הזמנים והדבר נתן את תוצאותיו ביום השוד והשבר — —

התנועה החלוצית שלנו בארץ קמה מתוך מרד נגד החיים הגלותיים; נגד הבית הישן ודרך ההורים; נגד הנמכת קומה וחולשה, — פשוט עשינו הכל כדי לברוח מן העבר — ולכן גם תולדות ישראל בכלל ותקופת השואה בפרט אינן אהודות במיוחד על הילדים שלנו, על ה„צברים" שצמחו כבר על אדמתנו שלנו בישראל. אבל, ילדי ישראל היקרים, דעו לכם, תולדות ישראל בכללן מהוות ספר גבורה אחד של כל הדורות וגם של ימי השואה — גם שם, כשהצורר עשה הכל כדי לא לאפשר התקוממויות, — גם שם עדים היינו לכל מיני צורות של מרד וגבורה בכל מקום ומקום. אמנם לא כל פעולה של ציבור או יחיד בודד הגיעה לידי פרסום ברבים כמו מרד גיטו וורשה ועוד, אבל היו הרבה גילויים של גבורה עילאית גם של יחידים וביחוד של קבוצות בכל עיר ועיר — הורינו לא הלכו כצאן לטבח! גם ניצולי עירנו יודעים לספר על מעשי גבורה של יחידים שהגנו על כבוד ישראל! — —

וכעת אספר לכם מעט על העיר שבחרתם להיות מאמציה, על ההיסטוריה שלה, אנשיה, מוסדותיה ועוד. אמנם מתאר אני לעצמי ששמעתם את שם העיר הזאת, ח ל ם, מתוך הסיפורים המצחיקים על האנשים התמימים שעליהם קראתם בכל מיני סיפורים, שהמציאו כל מיני סופרים למיניהם (דרך אגב, זה נושא מעניין לשיחה בהזדמנות אחרת, על מקורם של סיפורים אלה...), אבל כעת, ברגעים הרציניים האלה, ילדי ישראל היקרים, אספר לכם בקיצור נמרץ, על העיר חלם האמיתית; על חלם ואנשיה; על ההיסטוריה העתיקה שלה; על העבר היהודי העשיר שלה; על מוסדותיה ופעולותיה ועוד ועוד — —

חלם, ידועה היתה כאחת מן העיירות היהודיות העתיקות שבמדינת פולין. מתי בדיוק התיישבו יהודים בעיר הזאת — אין אנו יודעים בדיוק.

היסטוריונים מציינים שקרוב לאלף שנה גרו יהודים בעיר זו. עדות נאמנה לגירסה זאת היו המצבות העתיקות בבית הקברות שבעיר, שתאריכן של התחלת האלף הששי לספירתנו חצוב היה עליהן. המצבות האלו סיפרו לנו על חיים יהודיים של למעלה משמונה מאות שנה...

לדאבוננו הרב, גם עדות זו, המצבות של בית הקברות, אינן קיימות עוד, כי הגויים הפולנים הוציאון ממקומותיהן והשתמשו בהן כמדרכות לרחובות העיר! — —

אבל נחזור להיסטוריה: —

שושלת ארוכה של גדולי תורה מפורסמים שימשו בקודש כרבנים בעיר הזאת, ביניהם הפרשן הגדול של התלמוד, ר' שמואל אידיליש, הידוע יותר כמהרש"א; ר' שלמה'לע, בעל „מרכבת המשנה" ועוד רבים מפורסמים בחיבוריהם.

אחת הדמויות המפורסמות, שסביבה מתהלכות אגדות רבות ואשר שימש רב בעיר חלם לפני כארבע מאות שנה, הוא ר' אליהו בעל שם; נסים ונפלאות סיפרו על אישיות מופלאה זו, ביניהם הסיפור הידוע על „הגולם" שיצר, וכן הפעולות הרבות שעשה נגד הפורעים הגויים שהתנכלו ליהודים, והאגדה הנפלאה על הכנסיה שירדה תהומות, נספר לכם בהזדמנות אחרת.

ככה זה בכל אורך זמנה, אנו מוצאים גדולי האומה שהיה לכבודם לשמש כרב בעיר חשובה זו ומקובלת היתה קהילת חלם על מנהיגי היהדות של אותם הזמנים, לדוגמה: כשנוסד לפני ארבע מאות שנה ועד ארבע האחרונות, המוסד הידוע של רבני אירופה לתקן תקנות שונות בחיים היהודיים — אנו מוצאים את רבני העיר חלם בין דייני המדינות וכן העיר עצמה היתה פרק זמן למקום מושבו של הועד החשוב הזה! — —

אבל מצד שני ידעה גם העיר חלם באותו הזמן גזירות איומות: טראגי היה גורלם של היהודים בעיר זו בגזירות ת"ח ות"ט הידועות לשימצה — כל יהודיה נהרגו אז על ידי הפורעים של חמלניצקי ושותפיו. — אבל אחר כך שוב התחילו היהודים לבנות את חייהם מחדש והתקדמו בכל המובנים! —

גם בדורות האחרונים, עת ההשכלה והקידמה נתנו סימניהן בכל העולם, עת העולם התקדם בכל מיני מקצועות, הגיעה השפעה רבה גם לעיר זאת. אנו מוצאים בנים של העיר חלם בשורה הראשונה של החיים המודרניים, ביניהם סופרים, אמנים, מנהיגים פוליטיים שהגנו בכבוד על עניינים יהודיים. כאן ההזדמנות לספר לכם על מנהיג יהדות פולין במלחמה העולמית

האחרונה, מר ארתור זיגלבוים, בן עירנו, שהתאבד על מדרגות הפרלמנט האנגלי בלונדון כמחאה על אדישות העולם לשואת יהדות פולין. — —

חיי התרבות בעירנו היו מפותחים מאוד. מועדוני המפלגות של כל הזרמים פעילים היו מאוד ובמיוחד המפלגות הציוניות שפעלו רבות למען ארץ ישראל ועליית חלוצים אליה. כן קיימת היתה גימנסיה עברית מהרא־שונות שבפולין שנוער לאומי קיבל בהן את חינוכו. שני שבועונים יהודיים הופיעו בקביעות וספריות רבות הזינו מזון רוחני את הנוער היהודי.

עשרות מוסדות־סעד היו מפוזרים בעיר בפעולותיהם הברוכות למען יהודי העיר הנצרכים. אנו מוצאים מוסדות כמו „לינת הצדק" לחולים עניים, מלביש ערומים, הכנסת כלה, הרבה קופות גמילות חסדים ועוד ועוד. — העזרה ההדדית היתה מורגשת היטב בין יהודי העיר; הם קיימו באהבה רבה את הצו של „ואהבת לרעך כמוך!" — —

במיוחד בולטים ומורגשים היו החיים הדתיים של היהודים בחלם. באמצע הרובע היהודי של העיר עמד בית הכנסת, שידוע היה ביופיו ובמבנה הארכיטקטוני שלו. גילו של בית כנסת זה, לפי המסופר, גם כן עלה על שמונה מאות שנה. מקום זה היה הפאר של כל הסביבה. אבל זה גם היה המקום הראשון שהאשמדאי הניף עליו את הגרזן ונשרף על ידי הרוצחים!... ישיבה גדולה עמדה לתפארת, שחלק גדול מילדי העיר קיבלו בה חינוך ראשון. ואחרון אחרון — עשרות בתי החסידים שהיו מפוזרים בכל חלקי העיר שתמיד היו מלאים לומדי תורה — יהודים יקרים, שעוני ומחסור היו מנת חלקם, אבל כל כך ע ש י ר י ם היו ברוח, בבטחון ובמסירות נפש של איש לרעהו. — —

כמה טראגי היה הסוף!... אין זכר היום לכל זה בעירנו ההיסטורית העתיקה והיפה חלם; אין זכר לבית הכנסת היפה ואין זכות ליהודיה הקדושים והטהורים, כעשרים אלף תושביה, בתוכם אלפי הילדים והתינוקות של בית רבן היקרים. הרוצח לא שאל „מיהו יהודי"... — כל מה שהיה קשור עם היהודים והיהדות — חרב, שרוף! — —

היהודים האחרונים של עירנו מצאו את מותם בדרכם האחרונה, בדרכים האבלות של יער סאביבאר! — — —

ולבסוף הרשו לי ילדים לספר לכם ספור קצר, אמיתי, שקרה לפני כמאתיים שנה בעיירה מזריטש שבפולניה.

מספרים, בזמן שהמגיד הרבי ר׳ דובער ממזריטש, תלמידו של ר׳ ישראל בעל שם טוב (ודאי שמעתם!...) עדיין היה ילד בן שש, פרצה שריפה גדולה בעיירה והרבה בתים עלו באש, בתוכם, גם בית הוריו של בער׳ע הקטן. הילד ראה באחת הפינות את אביו עומד ובוכה בכי תמרורים. ניגש הוא אל אביו ושאלו: „אבא, האם אין לך בטחון, חלילה, ברבש״ע שיחזיר לך כל מה שאבד בשריפה?״. מספרים, שאביו ענה לו: „לא ילדי, לא בגלל השריפה אני בוכה, אני בוכה בעיקר בגלל „ספר היוחסין״ שלי, שנמשך עד דוד המלך, שהיה מוסתר בבית, וכעת כל זה הלך עם השריפה!״ והסיפור נגמר בכך, שהילד מרגיע את אביו במלים: „אבא, אל תבכה, אני מבטיחך, כשאגדל, יתחיל ,ספר יוחסין׳ חדש, ממני...״

ילדים יקרים, בשריפה הגדולה שפרצה לפני כשלושים שנה, נשרף גם „ספר היוחסין״ של עם ישראל — היהדות הפולנית, — היהדות האמיתית שהיתה מושרשת בכל יהודי ויהודי בפולניה; זאת לא היתה יהדות מתבוללת, הם לא היו יהודים למחצה ולרביע, — אז לא היתה קיימת הבעיה האומללה „מיהו יהודי?״ אלא יהודים יקרים מלאי אמונה ומסורת. ועל „ספר היוחסין״ הזה שנשרף בשריפה הגדולה, יחד עם ששת המיליונים, על זה אנו בוכים. ואתם כאן, ילדים יקרים, עליכם להשיב אותה תשובה שענה בער׳ע לאביו:

„נעשה הכל ש׳ספר היוחסין׳ יתחיל מחדש אתנו!״ — — —

אתם שקבלתם עליכם לאמץ את הקהילה הקדושה שלנו חלם, אתם, **דור הממשיכים**, המשיכו בשרשרת שיהודים טובים אלה יצרו, עד שיד אכזרית קיפדה חייהם בשריפה הגדולה...

פה בארצנו, בישראל, נקים דור חדש, בריא, על יסודות המוסר והצדק הישראלי העתיק, בבחינת כי מציון תצא תורה...

אתם הדור הצעיר, שלא ידעתם גלות מהי? — עליכם למלא את השבועה והצוואה של הקדושים — **בניית ארץ־ישראל חזקה**, כדי שלא תהיה עוד פעם טראגדיה כזאת לעם היהודי הסובל בכל דורותיו.

הכוח והמוח היהודי, בארצנו החופשית, יעשו הכל כדי לקיים ולממש שבועה זו!

ונקוה שבע״ה לא יישפך שוב דם יהודי ועם ישראל ישכון לבטח בארצו, אנחנו והדורות אחרינו לנצח! — —

החסידות והחיים הדתיים בחלם

ילדי ישראל היקרים!

טרם שאדבר לפניכם על הנושא: החיים הדתיים בעירנו חלם וההבדלים בין החסידים והמתנגדים בכלל ובעיר שאמצתם בפרט — הרשו לי, בכמה מלים, לדבר על המסורת היהודית בחיי העם בכל שנות גלותו. —

ידועה האימרה של אחד העם: „יותר משהיהודים שמרו על השבת, שמרה השבת על היהודים!" זאת אומרת, הודות לזה שהיהודים שמרו על המסורת, למרות כל הגזירות והעינויים במשך כל שנות אלפיים בגלות המרה — נשארה קיימת האומה היהודית. רוב העמים שהופיעו בהיסטוריה, עמים חזקים בהרבה מאתנו — נעלמו מזמן ולא ייזכר שמם, רק בספרים אנו קוראים על העמים הקדומים שהיו פעם שליטי עולם והיום אינם עוד; צאצאיהם של אלו התבוללו ונטמעו בין כל האנשים בתבל כולו שיירשו את מקומם בהיסטוריה של האנושות. רק העם היהודי, העם הנצחי, הודות למסורת שלו, זו שייחדה אותו מכל העמים, היא שנתנה לו את העוז והגבורה, להתגבר על הגזירות; בכוח אמונתו קיוה תמיד לעתיד יותר טוב, בבחינת „נצח ישראל לא ישקר!"

הדת הנוצרית, הקוראת לעצמה „דת החמלה והחנינה", — כמה סבלנו בכל דור ודור מה„חמלה" הזאת...; כמה יהודים הועלו על המוקד בשם ה„חנינה" הזאת... היהודים בכל תפוצות הגולה, בזמנים טובים ובזמנים קשים, תחת גזירות של כל מיני שליטים ועריצים אכזריים — ידעו לשמור על מצוות דתם, ואלו שמרו על שלימות העם! — — —

עוד כמה מלים על צמיחת תנועת החסידות בעולם היהודי ואז נגיע אל העיר שלנו־שלכם וחייה הדתיים.

לפני למעלה ממאתיים וחמישים שנה בערך קמה תנועת החסידות. המצב הרוחני בעם היה אז בשפל המדרגה; רק חלק קטן בעם נימנה על המעמד המשכיל, ואלו היו גדולי התורה ורבניה. הם הביטו על ההמון בביטול, התרחקו מעמי־הארץ, התייחסו בבוז לאיש הקטן, — אז קם אחד, איש גדול, שצמח מתוך ה„עמך" ממש, וייסד את התנועה הנקראה חסידות, שתוך זמן

קצר מאוד הפכה לתנועה המונית שחלקים גדולים מהעם הצטרפו אליה — עשיר ורש, יהודי פשוט וגם תלמידי חכמים, — כולם, יותר נכון, כמעט כולם, ראו בתנועה הזאת תרופה אמיתית לירידה הרוחנית ויאוש האומלל שהיו מנת חלקם של היהודים באירופה דאז.

מייסד התנועה הזאת היה ר׳ ישראל, שזכה בעם לכינוי של הערצה הבעל שם טוב, ועיקר שיטתו היה: לקרב את המוני ופשוטי העם אל התורה; הוא הורה שאלהים אינו מבדיל בין הלמדן הגאון המתקשט בתורתו לבין האיש הפשוט שאינו יודע תורה. כל איש, הוא אמר, יכול להיות קרוב לאלהים כמו בן לפני אביו...

הוא טען שלא הלמדנות היא עיקר הדת, אלא הדבקות; אדם פשוט, המאמין באמונה שלימה, המתפלל בהתלהבות ובכוונה ומחונן באהבת ישראל, תפילתו קרובה אל השם יותר מתפילת רב גדול ותלמיד חכם; הוא גם הכניס והנהיג את השיטה לעבוד את ה׳ בשמחה, ולא בעצבות ובסיגופים, שנהוגים היו בכמה מקומות. החסידות לימדה לאהוב את כל ישראל — כל יהודי באשר הוא יהודי — אין הבדל בין רב ולמדן גדול לבין יהודי פשוט, המתפרנס מעבודת כפיים, העיקר — מסירותו, דביקותו ומסירות־נפשו, — זה הדבר שאפיין את החסידות, לכן כל־כך התחבבה התנועה על המוני העם, שראו בה ובמייסדיה את שאהבה נפשם; התנועה קירבה אותם ורוממה אותם וחיזקה את ליבם. — —

על חייו של מייסד החסידות ר׳ ישראל בעל־שם־טוב, מהלכים סיפורים אין ספור. עד גיל שתים עשרה התבודד ביערות, וב„חדר״ שלמד (זה בית־הספר של אז...) לא שבעו ממנו נחת, כי לא רצה להתגלות. יתום היה מהוריו, ובכדי שיתפרנס עשוהו כ„עוזר״ למלמד, כעין „עוזר״ למורה. תפקידו היה להביא את הילדים הקטנים בבוקר ל„חדר״ (כאן כדאי לציין, של„חדר״ התחילו הילדים ללכת מגיל שלש...) ובערב להחזירם הביתה; גם שמש בית המדרש היה, וכולם התייחסו אליו בביטול כאל לא יוצלח, שהרי ישן היה ביום בבית המדרש, ואילו דוקא בלילות, באין איש שם, היה עֵר, מרבה בתפילה ועוסק בספרי הקבלה... — —

יש סיפור נחמד על השידוך שלו, שגיסו, אחד מגדולי הרבנים, ר׳ גרשון מקיטוב, גירשו מביתו, בראותו אותו גס ומטומטם, קנה לו סוס ועגלה ואמר לו להרוויח את לחמו בתור עגלון...

בסוף התגלה האיש בתור בעל מופת גדול, מרפא חולים ובעל ידיעות גדולות בחכמת ה„נגלה״ וה„נסתר״... ועד מהרה התפרסמו שמו ותורתו

בכל תפוצות ישראל. אלפים נהרו אחריו, תורתו התפשטה בכל ערי ישראל, במיוחד התפרסמו ששים תלמידיו, שנקראו אחר כך „ששים גבורי ישראל" קדושים וטהורים, גדולים בחכמת ישראל, ברזי התורה, ביניהם המגיד ר' דובער ממזריטש, המגיד מקוז'ניץ ועוד ועוד...

גדולי הדור ורבניו הביטו על קבוצה זו — החסידים — בחשדנות. הם פחדו שמא תיהפך קבוצה זו לכת חדשה בישראל שתסטה מדרך היהדות המסורתית. —

אסור לנו לשכוח שהזמן היה אחרי גזרות ת"ח ות"ט והיהודים אחוזי האימה ציפו לאיזה זיק של תקוה שתבוא מאיזה מקום. — זאת ועוד, התנועה קמה זמן לא רב אחרי שמשיח השקר שבתאי צבי וחבריו נחלו את המפלה הגדולה שלהם בקושטא שבתורכיה, — לכן פחדו גאוני הדור, שלפניהם שוב איזה כת של משיחי שקר. על־כן החליטו להתנגד לה בחריפות (מכאן השם „מתנגדים")... ולרדוף אותה עד חרמה. אז לצערנו נקרעה היהדות לשני מחנות. אמנם, מלחמתם לשם שמים היתה, — אבל מלחמה זו מלחמה, והמחנות הפכו לשני מחנות יריבים זה לזה, ועד למלשינות לשלטונות ולמאסרים הגיעו...

שנים רבות עברו עד ששככה המלחמה בין המחנות היריבים, — החסידים מזה והמתנגדים מזה — אבל לכלל הפוגה ממש לעולם לא הגיעו, עד שהופיע הצורר־האשמדאי היטלר ימ"ש והניף את הגרזן גם על אלו כמו על אלו. הוא לא הבדיל בין השיטות של החסידים והמתנגדים. — הוא דגל בהשמדה ובהרג כל יהודי באשר הוא יהודי...

אולם, בימים ההם, כשהחסידות היתה עוד בחיתוליה — לא עלה על דעת מישהו שיכולה לבוא פעם שואה כזאת על האומה, ששליש מן העם היהודי יכחד בצורה כה אכזרית; היהודים היו מושרשים היטב בגולה. ההמונים, שלומי אמוני ישראל, אמנם התפללו לביאת המשיח, אבל לא עשו כלום למען החשת הגאולה והתגשמות התפילה הזאת; להיפך, חלקים גדולים בחסידות התנגדו לציונות ואף לחמו נגדה...

התנועה החסידית התרחבה מהר מאוד ברחבי אירופה. בכל עיר ועיירה בישראל קמו בתי־חסידים („שטיבלעך") של כל רבי ורבי, מקום שהחסידים התפללו בו — כל רבי והחסידים שלו, כל רבי ובית תפילה משלו, כי זאת לדעת: גם מנהיגי החסידות נפרדו דרכיהם: כל רבי ודרך העבודה שלו

את השם... התלמידים של רבי ישראל בעל־שם־טוב ירשו מרבם הגדול את המנהיגות וגם הם הקימו תלמידים ותלמידי תלמידים, מגדולי הדור בזמנם, שנהפכו אחריהם למורי הדור ומנהיגי החסידות. אנו מוצאים ביניהם את רבי שניאור זלמן מלאדי, תלמידו החשוב של המגיד ר׳ דובער ממזריטש, שיסד אח״כ את התנועה החסידית, המצטיינת במיוחד באהבת ישראל, הידועה לנו עד היום כתנועה החבדי״ת (חב״ד, ראשי תיבות: חכמה, בינה, דעת; ר׳ שניאור זלמן הנ״ל, ישב כמה זמן בבית הסוהר הצארי ברוסיה, בגלל הלשנה של „מתנגדים״... ועד היום חוגגים חסידי חב״ד בכל העולם את יום י״ט בכסלו כ„יום הגאולה״ של הרבי הזקן מבית הסוהר...); ר׳ לוי יצחק מברדיטשב, הידוע בכינויו „אוהב ישראל״, שאהבתו את עם ישראל לא ידעה גבול, היה מוצא זכות אצל כל יהודי, אפילו נחות דרגה ופושע... ועד „להתדיינות״ עם הרבונו־של־עולם הגיע, מדוע הוא נותן שבניו — עמו ישראל, — יהיו כך בשפל המדרגה... ועוד ועוד...

כאמור, מאות ואלפים מבני ישראל נהו אחרי מנהיגי החסידות למיניהם, החסידים היו נוסעים לרבי שלהם מזמן לזמן, לשאול עצה, לקבל ברכתו, ובמיוחד לקבל השראה רוחנית במחיצתו. ידוע גם, על שאינם בני ברית שהיו נוסעים לפעמים לרבי — בשמעם סיפורים נפלאים אודותיו — לקבל ברכה מהצדיק היהודי...

התפילה בבתי החסידים היתה אחרת מבית כנסת רגיל — תפילה בדביקות, מסירות נפש, בשמחה — לא תפילה יבשה, כמצוות אנשים מלומדה; כל כיתה חסידית ודרכיה שלה בתפילה ולימוד, ובמשך הזמן גם בין החסידים עצמם נוצר הרבה שוני בדרכיהם; אמנם למלחמה, כמו עם „המתנגדים״, לא הגיעו לעולם, אבל רב היה ההבדל בין בתי החסידים השונים, — בתפילתם, בשירתם, בשמחתם, במנהגיהם ועוד.

הרבה עיירות קטנות מאוד בפולניה, פרסומן בא להן רק הודות לזה שרבי חסידי או צדיק מפורסם היה קובע שם מקום מושבו, או אפילו גר במקום רק זמן קצר, ביניהן ידועות היו, לפנים, העיירות מז׳יביז׳ (בעש״ט), מזריטש (המגיד ר׳ דובער), ברדיטשוב (ר׳ לוי יצחק) ועוד רבות, ולאחרונה — בלז, גור, ועוד ועוד...

זוכר אני את העיר שלנו, שהיתה מלאה בתי חסידים לעשרות של כל רבי ורבי, שם היו מתפללים היהודים התמימים והחסידים — באיזו

שמחה הזכירו את הרבי שלהם, איזה אימרה שלו בתורה, או אפילו סתם „שיחת חולין" שלו, שגם ה„חולין" אצלו מלא כוונות קדושות כרימון...

זכורני, בעודני ילד קטן, לקח אותי אבי ז"ל, שהיה מחשובי חסידי בלז בעיר, כמה פעמים לעיירה בלז, לרבי, שיברכני. נער הייתי והרבה לא הבנתי, אבל זוכר אני עוד היום את התרגשותי כשאבי, נדחק בין אלפי החסידים שבאו לרבי, מטלטל אותי לחדרו של הרבי ואני בדחילו ורחימו ניגש אליו ומושיט לו את ידי לנתינת „שלום עליכם", והרבי, ברצינות שהטילה עלי אימה ופחד, מברך אותי במלים: „זאָלסט האָבן יראת שמים!" (שיהיה מורא שמים עליך!...) הרבה שנים לא יכולתי לשכוח את הרגע המרשים הזה...

גם החיים הכלליים־החברותיים של החסידים בכל ימות השבוע היו מהולים בקודש. הישיבה בצוותא, הסעודה החסידית, אם של איזה „יום שנה" של רבי זקן, או סתם סעודת מצווה, היו תמיד מתובלים בדברי תורה וסיפורי מעשיות של הרבי מהיום, או הזקן זצ"ל...

אם בימי חול דאגת הפרנסה העיבה במקצת על חיי הקודש של החסידים, הרי לשיא של קדושה הגיעו בשבת שהיתה כולה קודש לה'. במיוחד הגיעו להתרוממות הנפש בסעודת שלש סעודות ו„מלווה מלכה" — במוצאי שבת. אמנם כל הסעודה של שלש סעודות הכילה פרוסת חלה וחתיכונת דג־מלוח, אבל איזו התלהבות בשירה, השתפכות הנפש, איזו שמחה של קדושה — לא מעלמא הדין! — אכן, זר לא יבין זאת...

כן קיים היה בית כנסת גדול בעירנו, שלפי המסורת, נבנה לפני קרוב לאלף שנים. בנין ארכיטקטוני שבלט ביפיו, ציוריו היו לשם דבר בכל הסביבה. שכנו של בית הכנסת, — בית המדרש הגדול, שם היו מתפללים ראשי העיר, פני העיר, עשיריה ו„עמך" בכלל— לא חסידים, אבל גם לא מתנגדים; יהודים יקרים, יהודים תמימים, עמלי־כפיים ישרים, שמצאו את מקומם בבית המדרש העירוני בכל הזדמנות שניתנה להם, אם לתפילה או אפילו לאמירת מזמורי תהילים בצוותא או בשבת אחר־הצהרים לשמוע דרשה על פרשת השבוע מפי רב או „מגיד" אחר... — את התענוג האמיתי והרוחני מצאו היהודים הפשוטים והיקרים האלו רק בשבתם בבית הכנסת או בבית המדרש; תמיד — יומם ולילה, גם בחול, בכל שעות היום — היו מלאים בתי הכנסת האלה בשלומי אמוני ישראל — ובבתי החסידים היו יושבים כל ערב עד השעות המאוחרות קבוצות קבוצות ולמדו גמרא, משניות — וקולם הערב והמסולסל היה נשמע למרחקים... — —

נפלאים כשלעצמם היו חיי החברה של החסידים; הידידות והמסירות בין איש לרעהו — לא ידעו גבול. אם אצל מישהו היתה שמחה במשפחה, היתה זו שמחת כולם ממש — בלב ונפש כמו משפחה אחת; ואם חלילה להיפך, קרה משהו אצל מישהו — כולם השתתפו בצערו ועשו הכל להקל עליו. ואם נודע להם שאחד, מצבו החומרי הורע במיוחד, — בשקט ובלא יודעים היו תומכים בו ולא נתנו לו ליפול, — מסירות נפש אמיתית, בכל לבבם ובכל מאדם... בדרך כלל, לא התלוננו אף פעם על מצבם החומרי, חיו באמונה והסתפקו במועט... לא באו בטרוניות לרבונו של עולם על אף חיי הדחקות והעוני שלהם. — תמיד „הצדיקו" את הרבונו של עולם באמרם: „ודאי אינם שווים יותר!", „ודאי לא מגיע להם יותר!". וכשבאו מים עד נפש, והסבל, הדאגות המשפחתיות, היו כבר ללא נשוא, אז התרופה הבדוקה היתה — לנסוע לרבי... לשפוך לפניו את מרי לבם, והוא, הצדיק, מצא כבר את המלה הטובה... הרבי נסך בהם, בברכתו, בטחון חדש, ומלאים בטחון ותקוה חזרו הביתה שמחים ומעודדים, בידעם שהרבי הבטיח להם ברכה והצלחה...

כמה עצוב שכל זה חרב ועלה באש... — אין שומעים יותר נגונים מבתי חסידים ואת התפילה מבתי המדרש... — היהודים היקרים האלה — חלקם נקברו חיים וחלקם גורשו ליערות סאַביבאָר הסמוכים ללא שוב — שריפה אחת גדולה שרפה את כל היקר לנו — ואתם מאות אלפי ספרים — ספרי קודש וספרי תורה. אין זכר לכל זה!...

עליכם, ילדים יקרים, בנים חפשים של ארצנו החופשית, — זכותכם גדולה שאימצתם את העיר שלנו, עליכם לעשות הכול, שהדור החדש שקם בארצנו, ימשיך בדרכם הקדושה — ישריש מסורת ישראל בלבות הילדים, שהיא יסוד קיומנו. ומי יתן שעמנו לא ידע עוד סבל וגלות, והמדינה שקמה אחרי השואה הזאת, תעמוד לעד ולנצח נצחים! — — —

כמה מפתגמי החסידות

המתנגדים מפחדים מהשולחן ערוך ;
החסידים מפחדים מהרבונו של עולם !

המתנגדים השאירו **ספרים** ;
החסידים השאירו **אנשים**...

הרבי מקרלין :
השמחה הראשונה שלי, **שנולדתי יהודי** !

רבי חב"ד י :
אם יחתכו אצבעותי, יישפך **חסידות**... ולא דם !

רבי חסידי על עצבות :
תשעה באב, יום אבל ועצוב ושבת מפנה מקומה
לכל חג ומועד, רק לא לתשעה באב...

חלק רביעי

בחברה ובמשפחה

שיר מזמור לסדר

(להופעת „הד הדפוס", חוב' אגודת פועלי הדפוס, תל-אביב 1938)

מי ישוה ומי ידמה לך, ה ס ד ר,
מי יערוך כשרונך בכל דבר,
אין כמוך לתועלת ולברכה —
בכל מקצוע ובכל מלאכה.

אמנם לא כסף וזהב לרשותך עומד,
רכושך ר ק ה „אלף-בית", —
אבל בעולם התרבותי אתה מאד מקובל.
וכוח השפעתך — בלתי מוגבל.

שנות חייך — כימי עולם,
רק החלפת צורה פה ושם,
בתפקידך הקדוש והנעלה מאד —
להפיץ תרבות בעזרת ה„אות"...

עוד בימי קדם — דור המדבר
כשעמנו עוד שקע בחושך, לא ידע מוסר,
מ ש ה הרועה נהפך ראשון ל„סדר" האות
וסידר לנו את „עשרת הדברות"...

וכך בכל דור ובכל זמן,
בעזרתך ה ס ד ר, הבר-אוריין —
העולם השתחרר מהחושך והרגיש את האור
ובמקום עבדות וניצול — שחרור ודרור...

במקום אלילי-החרב וגבורי-הקרב,
אתה מטיף לאחווה בעזרת הכתב...
ובמקום רובים, פצצות —
אתה „לוחם" בעזרת ה„אות"...

שבח ותהילה ומקום מכובד —
שמור לך, ה ס ד ר, גם אצל אנשי הדת,
כי כל ספרי הקודש ודברי-חזון —
אתה ה ס ד ר מביא להמון...

אם בכל עם ומדינה אתה נזכר לשבח,
איככה נהלך אנחנו — עם התנ"ך,
כי יותר מכל אומה ולשון —
הספר בשבילנו — מצרך ראשון...

אמנם גם אנשי-זדון ורודפי-בצע —
מנצלים את עבודתך — „הבחור-הזעצער"!
לתעמולת זוועה ושנאת עמים —
ואתה, לא במישרין, עוזר למלחמת דמים...

אבל האם צריך לחסל את המדע —
מפני שפושעים משתמשים בו לרעה?
או הנאשים את ממציא הדינמיט —
שהוא לרצח ולמלחמה הסית?!

וכך בחיינו היומיומיים, בכל דבר,
כולם לך זקוקים, לך — ה ס ד ר.
מחלק אתה לכולם „מזון" —
אם זה בצורת ספר או עתון...

לכולם אתה מביא תועלת,
גם למבוגר וגם לילד.
מהאיש העמל הפשוט עד לחבר הכנסת —
לכולם דרושה המלה הנדפסת...

גם הילד בגילו הקטן
בשחקו עם הילדים בגן,
אתה, ה ס ד ר, עוזר לו הראשון —
ללמוד את הלשון.

כן העולה החדש, שרק אתמול הגיע,
אליך נזקק, — אתה עוזר לו ומושיע,
אמנם לא בשיכון ופרנסה, —
אבל אתה עוזר לו בלימוד השפה...

בידך, ה ס ד ר, נמצא המפתח —
שהכל בעולמנו כה מהר התפתח.
תחזקנה ידיך, גבור ה„אלף-בית" —
כי מה בלעדיך, אנשי המדע והעט?...

העשיר האמיתי ו„העשיר" המדומה...

(ע"פ הפתגם: איזה עשיר השמח בחלקו...)

בחיים היומיומיים שלנו עם הרדיפה אחרי המותרות שאין לה גבול, שהגיעה פשוט, לחלק מן הישוב, לדרגת „התחרות", ועוד מעט יתביישו לספר שעוד אין להם „פריג'ידר" או לא החליפו את הרהיטים למודל האחרון ועוד ועוד. — ומובן גם שבשטח הילודה, שכל־כך מרבים לדבר אצלנו בזמן האחרון,— לאנשים האלה „אין פשוט אפשרות" שיהיו להם הרבה ילדים... ראשית, אין מקום, גרים „רק" בשנים או שלושה חדרים; שנית, ילד דורש את שלו, תנאים מיוחדים, וזה יגזל מהם חיי חברה (קרי: משחקי קלפים וישיבה בטלה בבתי הקפה...) ושלישית, רביעית... יש „כמובן" הרבה סיבות, שהסבים והסבות שלנו, בזמנם, לא חשבו על זה בכלל, ומובן, משפחה שהגיעה כבר לשלשה ילדים כבר חושבת על „למה יאמרו", איך יסתכלו עליהם בחברה „הגבוהה"... „אנשים לא־מודרניים" וכולי וכולי, — לאור כל זאת, מן הענין יהיה לספר על משפחה אחת בירושלים, מן הוותיקות שבישוב הישן־החדש, שיש הרבה מאוד מה ללמוד מהם בכל השטחים הנ"ל, ובמיוחד — אלה הבלתי מרוצים מ„חייהם הקשים" העוברים עליהם פה ומחפשים מקומות־מחיה חדשים, יותר נוחים, במדינות של גוים...

באחת השכונות הסובבות את ירושלים, היא גבעת־שאול דהיום, חי לו שם ראש־המשפחה, ר' שמואל יעקב ווינברג, יהודי זקן ואדוק מאוד. גילו, לפי שהוא עצמו מספר, ובטחוני, שאין הוא מוסיף... מתקרב בעוד כמה שנים למאה; זכה בחייו לדור חמישי, בנים ובני בנים הידועים לשבח, גדולי תורה ודרך ארץ, ועכשיו, גם בגילו המופלג, עוד עסוק הוא בבניית הארץ ממש, פשוטו כמשמעו, בונה בידיו את הארץ...

ר' שמואל־יעקב, יליד פולניה, עזב את ארץ־מגוריו עוד לפני שני דורות ובא לאנגליה, מקום בו נשאר כמה שנים עם משפחתו. בלונדון למדו הילדים את שפת ארצם החדשה, דבר שהשפיע הרבה על עתיד חייהם, ובמיוחד, של הבנות. גם אנגליה לא מצאה חן בעיני הזקן שלנו, והצעיר

ובעל־מרץ דאז, ר׳ שמואל־יעקב, למרות שניהל שם בית־חרושת גדול, והיה בלשוננו: „מסודר טוב", בכל זאת עשה הכל בכדי להגיע לארץ־ישראל. לפי דבריו: „רציתי לברוח מן הגויים". ואכן, תיכף אחרי כיבוש הארץ מידי התורכים אחרי מלחמת העולם הראשונה, הגיע עם משפחתו — אשתו ומנין ילדיו — לארץ־ישראל.

כאן, עבר בנדודיו לארכה ולרחבה של הארץ בכדי למצוא מקום מתאים למשפחתו ואפשרות פרנסה, ובמיוחד רצה שהילדים יהיו תמיד מסביבו, כדי שיוכל לחנכם ברוח אהבת ישראל ותורת ישראל. ניסה כמה זמן לחיות במושבות, אבל ראה שבשביל עתיד בניו זה לא היה רצוי — יתרחקו מהדת ויתחברו עם ה„פורקי־עול"... גם פתח־תקוה היתה אחת הנסיונות בדרכו, ובסופו־של־דבר החליט, שבירושלים מקומו, ובתור חכם הרואה את הנולד ודואג לעתיד הבנים, קנה שטח אדמה גדול בכניסה לירושלים, היא גבעת־שאול דהיום, ובעזרת המשפחה הקים שם את הדירה הראשונה במקום בשבילו, כפי שהוא עצמו מספר: רצה לקיים בידיו ממש מצוות בנין הארץ...

השנים חלפו, הילדים גדלו, החיים לא תמיד הולכים כפי שרוצים, אבל ר׳ שמואל־יעקב תמיד שמח בחלקו שזכה לבנות את הארץ ולהקים דור כרצונו. והוא לא הסתפק בזה שבנה בית לגור בו, אלא תנאי התנה עם כל אחד מילדיו שהגיעו לפרקם, התחתנו ויצאו לרשות עצמם, שהוא מוכן לבנות לכל אחד בית, ובלבד שזה יהיה על־ידו ממש וגם קיים את התנאי. לחלק גדול מבניו־בנותיו בנה דירות מרווחות על ידו, והם בסיפוק גדול המשיכו את השרשרת המשפחתית, גידלו דורות כרצון הסבא הטוב, והיום תמצאו בגבעת־שאול ע״י ביהח״ר הגדול של „פרידמן", הרבה בתים שבכולם גרים בניו, בנותיו וכן נכדיו של הזקן המופלג.

במיוחד מעניינים חייהן של כמה מהבנות שלו, דיירי הבתים הנ״ל. באותן השנים, כשהמשפחה רק הגיעה לארץ־ישראל, תיכף אחרי כניסת האנגלים ארצה, היו, כידוע, דוברי אנגלית מעטים בארץ, וכל אחד שהשפה היתה שגורה בפיו, יכול היה בנקל להסתדר באיזה משרה ממשלתית (אם רק הלך בתלם ולא תחב אפו יותר מדי לפוליטיקה...) וככה גם הבנות הגדולות של ר׳ שמואל־יעקב הנ״ל התחילו לעבוד בתור פקידי־ממשלה. אחת, הידועה כיום כגברת קינג, עלתה לגדולה במשך זמן קצר והגיעה עד לתפקיד מזכירה פרטית של הנציב העליון ובתפקיד זה שירתה כל השנים עד הקמת מדינתנו, עת עזב החייל האנגלי האחרון את הארץ; היא קיבלה גם מממשלת בריטניה אות־הצטיינות בעד שירותה הנאמן — וכל זה לא מנע

ממנה להיות אמא של כעשרת ילדים, בנים ובנות, כולם ירשו את אדיקות ההורים ועשירותם מתבטאת רק בזה שהם שמחים בחלקם... וסבתא של עשרות נכדים ונכדות (כ"י).

בת שניה ניהלה כל הזמן את ביה"ח הממשלתי בירושלים בזמן האנגלים, וגם כיום, במדינה שלנו, ממשיכה בתפקיד זה בבית־החולים הממשלתי במקום, כמובן, כדוברת עברית רהוטה, וגם עליה לא השפיע כל זה, וגם שום דבר לא מנע ממנה להיות אמא של למעלה מעשרה ילדים, בלי לחכות ל„פרמיות" ופרסים של ראש־הממשלה...

וככה גם יתר ילדיו, המסורת הנפלאה הזאת, הירושה הזאת עברו מהזקן ליוצאי חלציו וכולם ממשיכים בדרכו המתבטאת תמיד בשביעות־רצון וקבלת כל מה שמתרחש בחיים באהבה, בלי טענות כלפי הזולת. אמנם, במשך הזמן רבים מנכדיו התפזרו על פני כל הארץ, אבל כמעט כולם — חובבי אדמה וחקלאים טובים, אוהבי אדמת־ישראל ו י ש ר א ל בכלל. — אף אחד מבני המשפחה הזאת אינו חושב על עזיבת הארץ, על חיפוש „הצלחות" ועושר במקום אחר, כי על כלל זה הם שומרים היטב — אימרת אביהם הזקן, כי כאן ורק כאן המקום בשביל עם ישראל.

מעניין לראות היום את הזקן ר' שמואל־יעקב מטייל לעת־ערב להנאתו ליד ביתו, עת כל פעם ניגש אליו איזה ילד, ילדה בצעקות: „שלום סבא, סבא, שלום!" והוא נשאר עומד, נוגע בחמימות בפיאות הילד או בשערות ראשה של הילדה ושואל בתמימות: „ילדי, בן מי אתה?", „בתי, בת מי את? — — — ואכן, לא פלא כלל שהסבא לא יכול להכיר כל אחד ואחד מנכדיו, שעברו מזמן את מספר המאה (כ"י)... אמנם, ה ו א לא מבדיל כבר בין כולם, אבל כולם יודעים א ו ת ו ומכבדים את הסבא הזקן ומחלקים לו את כל הכבוד הראוי לו.

במשך הזמן, ר' שמואל־יעקב שלנו הספיק לבנות בתוך ביתו מקוה כשרה לשימוש ביתו ומשפחתו הענפה, והיא משמשת כיום לצרכי המת־יישבים הדתיים בשכונה; גם בית־מדרש, שבנה כבר בשנותיו האחרונות, מעטר את ביתו, שהוא תמיד מלא מתפללים ולומדים, וכמעט כולם — יוצאי חלציו של הזקן.

אכן, תענוג גדול הוא לי תמיד לבקר בבית דודי הזקן ומנצל אני כל אפשרות לעלייתי לירושלים, כדי לבקרו ולקבל ברכה ממנו, שהוא מחלק בחמימות ובלב שמח, ובקורי אצלו משרה עלי תמיד השראה רוחנית להרבה הרבה זמן.

בזמן ביקורי האחרון שאלתיו: דודי, במה אברכך, כי ידעתי — לשיבה טובה — הגיע, לנחת בנים — הרי זכה לראות בנים ובנות, דור חמישי, כולם טובים כרצונו, שגם פתחו של גיהנם לא יצטרך לעבור... עושר — אין כמוהו שמח בחלקו, אף כי לא ידע מעולם, בחיים הארוכים שלו, מה זה פריג׳דיר... ובכן ברכתי אותו בברכה האהובה עליו: „יהי רצון שתזכה לימות המשיח". ואכן, לזה הוא מקווה בלב שלם והלואי שיזכה לזה.

נפרדתי ממנו בלב מלא תקווה וברכות אין קץ, וביחד גם דאגה, ששמעם של יחידי סגולה אלה לא מגיע כלל לאזני ההמון הרודף אחרי המותרות שאין לו סוף וגבול; כי גם אלה שבידם כל הטוב שבעולם — מרוצים בחייהם — לעולם לא יהיו. ר׳ שמואל יעקב הזקן שאני. הוא עושר גדול ולשמחתו, גם בעת זקנתו, אין גבול.

חבל, חבל מאוד שרק יחידי סגולה מעטים כאלה נמצאים בתוכנו.

(מאמר זה נכתב לתחרות „כתובים"
שנוהל ע״י עתון „מעריב" בשנת 1954)

בבית הבראה של ארגון נשי מזרחי, ירושלים

(שיחות עם המבריאות, ער"ח אלול תש"ל — 1970)

הפתעה נעימה היא לי ההזמנה להגיד כמה מלים — לא הספקתי להכין שום דבר מענינא דיומא, אבל פטור בלא כלום — אי אפשר, לכן אקרא לפניכם כמה „פנינים" שהספקתי לרשום ברגעים האחרונים ממש! —

שמעתי שהיתה תלונה בפי כמה מבריאות על מרצה אחד, שהירצה על אברהם ושרה, שיבח במיוחד את אברהם ושרה יצאה „מקופחת"... כאילו הוריד את ערכן של הנשים, כביכול, ברצוני לספר לכם קצת דוקא על יתרון האשה היהודיה כלפי הגבר ומקוה אני שחברי הגברים, הנמצאים כאן לא ימצאו את עצמם מקופחים חלילה. סוף־סוף עלינו ללכת אחרי הרוב...

נתחיל **באהבת ישראל וארץ ישראל** — שחזק יותר אצל המין החלש לכאורה, מהמין החושב את עצמו לחזק, ואספר לכם דעות שונות מגדולי עמנו שדברו הרבה־הרבה בשבחה של האשה בישראל ודוקא מעט לשלילה.

ידוע, למשל, כי אהבת ארץ־ישראל חזקה יותר אצל הנשים מאשר אצל הגברים. די להזכיר כמה מאמרי חז"ל:

„בשכר נשים צדקניות שהיו באותו הדור נגאלו ישראל ממצרים";

„אין הדורות נגאלים אלא בזכות נשים צדקניות שבדור".

וכשרצו העברים הקדמונים לחזור למצרים, בעת נדודיהם במדבר, הנשים סירבו לחזור.

וגם לעגל הזהב, סירבו הנשים, לתת את תכשיטיהן.

אמנם יש גם כמה ביטויים שליליים על חשבון האשה, אבל הם מעטים ביחס לדברי ההלל והשבח לאשה היהודיה.

מכאן למדים: אין להתחרות בנשי ישראל על אהבת ארץ ישראל.

בהזדמנות זאת כדאי לספר, איך מפרשים, בדרך הלצה, את המאמר הנ"ל: „בשכר נשים צדקניות נגאלו ישראל במדבר"... איך נגאלו בזכות הנשים? אלא מפרשים, שנשי ישראל בראותן איך בעליהן עובדים כ"כ קשה, בפרך,

בחומר ובלבנים, בקשו מבעליהן שילכו למשה שיבקש מהשם שיגאל אותם מגלות המצרים. היהודים המסכנים הלכו למשה והתחננו לפניו שיבקש בשבילם, אבל הם קיבלו תשובה: — אי אפשר לעשות שום דבר; כך נגזרה גזרה שהיהודים יעבדו קשה ויסבלו גלות מצרים ארבע מאות שנה. חזרו האומללים לנשותיהם וסיפרו להן את התשובה. אז החליטו נשי ישראל לקחת את היזמה בידיהן והלכו לבד למשה לבקש רחמים בעד בעליהן. וכשענה להן את התשובה: כך נגזרה הגזירה — ארבע מאות שנה חייבים להיות בגלות מצרים, ענו לו הסבתות הקדומות שלנו: אנו מבקשות שיגאלו אותם תיכף — ובקשר לגזירה של גלות — אל דאגה! הן כבר תדאגנה שבעליהן יהיו בגלות אצלן...

גם מענין המרגלים אנו למדים שהנשים הצטיינו באהבת הארץ יותר מבעליהן. השי"ת אמר למשה: „שלח לך אנשים", כל הפרשנים מתפלאים על הלשון „שלח ל ך אנשים", מכאן גם למדים שהקב"ה היה נגד שליחת מרגלים. אבל בעל המחבר ספר „עוללות אפרים", מפרש פירוש מעניין, שהשי"ת אמר למשה, אם אתה רוצה מרגלים שלא יוציאו דיבה על א"י, שלח נשים בתור מרגלים, ולא גברים, אבל יודע אני שאתם, הגברים, לא תשלחו נשים כמרגלים, לכן אמר לו שלח לך אנשים, ואז תראה שהם יוציאו דיבה על ארץ ישראל...

וידוע גם הסיפור של בנות צלפחד, שביקשו ממשה: „תנו לנו אחוזה בארץ הזאת"...

ומאהבת ארץ ישראל למסירות נפש לדת ישראל.

בסיפורים הרבים בהיסטוריה על מסירות נפש לדת, אנו מוצאים את הנשים בראש התור, לאו דוקא בהיסטוריה הקדומה, סיפורה של חנה ושבעת בניה, אלא גם במאות השנים האחרונות. אנו מוצאים בהרבה מקומות את הנשים היהודיות הלוחמות בחירוף־נפש נגד מסעי־הצלב והשמד — אזכיר רק כמה מקרים: *

בשנת 1320, בזמן „גזירת הרועים" המירו כל יהודי העיר טולוזא שבצרפת את דתם, ולא נשארה בדת יהודית אלא אשה אחת...; בשנת 1460, כאשר ראה הרב המפורסם בספרד דון שלמה הלוי כי כלתה הרעה לבני

* כל הציטטות מספרו של ש' אשכנזי, „נשים בישראל", תל־אביב, תשכ"ח.

עמו, בגד הוא וכל משפחתו והמירו דתם, ורק אשתו מיאנה לבוא בברית החדשה, ונשארה יהודיה עד סוף ימיה...

הנציב של מדינת קטלוניה מספר על ההרג הרב בברצלונה בשנת 1391: היהודים הודיעו כי נכונים הם לקבל את הטבילה, — אך הנשים עמדו בנסיון ובחרו במוות מהמרת הדת.

ומגבורת הנשים לדעתן של הנשים:

מעניין איך פרשן אחד הסביר את ההבדל בין הפתגם הידוע: „נשים דעתן קלה עליהן" והפתגם השני: „נתן הקב"ה בינה יתרה באשה יותר מבאיש"... לכאורה זה דבר והיפוכו, אבל הוא הסביר: דעת זה המוח ובינה זה הלב, הרגש, וקורה לפעמים שבחיים מתנגשים הדעת והבינה, אז אצל האיש מתגברת הדעת ובאשה עפ"י הרוב הרגש, כי זה מפותח אצלה יותר והיא לא תחשיב את הדעת על הרגש שבלבה...

ולבסוף הרשו לי לספר לכם מה ששמעתי מהרב ראובן מרגליות ז"ל, פירוש נחמד על שני הפסוקים שאמר שלמה המלך, שוב על האשה, דבר והיפוכו.

פעם אמר „מצא אשה מצא טוב" ופעם אמר „מוצא אני את האשה מר ממות". והוא פירש: כי לפנים בישראל, ההורים חיפשו ומצאו אשה לבניהם, וכמנהג העולם, ההורים ידעו מה לבחור, חיפשו, חקרו ומצאו מה שטוב לבניהם. — היום עולם הפוך, הבחור מוצא לו בעצמו האשה, ומזמין את ההורים לחתונה... שלדאבוננו בהרבה מקרים נגמר ברע... לכן אמר „מוצא **אני** את האשה", איפה שאני לבד מוצא את האשה, אז זה מר ממות... ומי כשלמה ידע מנסיונו להגיד דברים בוטים אלה...

ולבסוף נגמור בברכה, אנו עומדים לפני חודש אלול, שתהיה לנו שנה טובה, שנת שלום ממש, שלא יישפך יותר דם ישראל ונזכה כולנו לגאולת עם ישראל בארץ ישראל.

לחגיגת הבת-מצוה של נכדתנו הראשונה רונית

זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו! — —

מנהג העולם, כמו שקיימת שמחה כללית, אצל הציבור בכללו, ימי מועד ופגרא, שהם חג ושמחה לכלל צבור, — כך קיימים ימי חג ושמחה פרטית, ליחיד, השייכים לו עצמו, או לחוג המשפחה סביבו...

והנה היום הזה — יום חג משפחתי לנו! — נגילה ונשמחה בו. אנו הוגגים את השמחה הפרטית המשפחתית שלנו במסיבה הצנועה לכבוד נכדתנו הראשונה — רונית, בהיותה לבת-מצוה!

הרשו נא לי, איפוא, יחד עם ברכת המזל-טוב, להגיד כמה מלים על הנושא הזה, — בר-מצוה לבנים ובת-מצוה לבנות — שנהוג בבתי ישראל בכל דור.

כידוע, המנהג של חגיגות ביום הולדת הוא לאו-דוקא מנהג יהודי; אין אנו מוצאים בשום מקום במסורת שלנו שחגגו יום-הולדת אצל יהודים. להיפך, אצל עמים אחרים, אכן מוצאים אנו שחגגו יום-הולדת. בכראשית מוצאים אנו שפרעה, מלך מצרים, חגג יום הולדת ועשה משתה גדול, בספור הידוע של שר-המשקים ושר-האופים, וכן בעוד מקומות. היהודים, מפני סיבות רבות, שלא כאן המקום לפרטן, נמנעו מלחוג ימי-הולדת.

יוצאים-מן-הכלל הם ימי-הולדת של בר-מצוה ובת-מצוה. כאן הילדה והילד היהודי, בהגיעם לגיל שתים עשרה לילדה ושלוש עשרה לילד, מצווים לקבל עליהם את האחריות ביום שבו נעשים הם באופן רשמי לחלק מעם ישראל; מיום זה הם עצמם אחראים למעשיהם, וההורים אומרים את ה„ברוך שפטרני"... הבר-מצוה או הבת-מצוה מיום זה והלאה מצווים לחשוב פעמיים על כל דבר שהם עושים, שיהיה לכבודם, לכבוד המשפחה, לכבוד העם היהודי ולכבוד בוראם. מהיום הזה חייבים הם במצוות ואינם יכולים להיפרד מהם, — המצוות שכל יהודי חייב לעשותם.

וזה גם הטעם שאנו קוראים לילד בר-מצוה ולילדה בת-מצוה, בני-מצוה, ולא בעל-מצוה או בעלת-מצוה, כדרך שאנו קוראים לבן-אדם רע במעשיו — בעל-עבירה, כי היהודי אינו יכול ואסור לו להיפרד מהמצוות, כמו שהבן אינו יכול להיפרד מהוריו, גם אם הוא בן-רע חס-ושלום. הוא אמנם

רע, אבל נשאר בן. אי־אפשר ושום דבר אינו יכול להפרידו מההורים. אחר הוא המצב אם בני זוג חס־וחלילה אינם מתאימים זה לזו, נפרדים ושוב הם זרים. ככה בעל־עבירה, כשאדם עושה דבר־רע, הרי באפשרותו להיפרד מהרע, הוא יכול להתחרט על מעשיו הרעים, כי הוא רק בעל־עבירה. אבל לא כך במצוות, — פה הם בני־מצוה, כמו בן להורים, בלי שום אפשרות להיפרד. ממצוות אי אפשר להיפרד. — —

רונית, בת־מצוה יקרה! —

זכית ונולדת בישראל! את אחת מן הדור החדש שקם לנו בישראל, אשר לא ידע את הגלות; דור שני בארץ, אשרי הדור שזכה לכך! קם לנו ב"ה דור בריא כאן, דור זקוף, בלי פחד ומורא, אבל לעוד דבר יקר וחשוב זכית, את הבת־מצוה היקרה, — זכית לראות סבים וסבתות, משני הצדדים מסביבך, שמחים בשמחתך־שמחתנו, — דבר, שלדאבוננו ולצערנו, ההורים שלך לא זכו... — לא ידעו מה זה סבא וסבתא, כי השמיד אותם האשמדאי... ובשמחה זו, שמחה משפחתית, אנו חייבים להזכיר אותם יהודים יקרים, הורינו וקרובינו, שלא זכו לראות את בניהם ונכדיהם בשמחת־מצוה בארץ־הקודש, שכל כך יקרה להם היתה, ולא זכו להגיע אליה.

יהי רצון, שמכם, מהדור הצעיר הגאה, שקם לנו בארצנו המחודשת, לא תיפסק כבר השרשרת לדורי דורות והשלום ישרור אצלנו תמיד.

ולך, בת־מצוה יקרה, הרשי לי לברך אותך במאמר חז"ל:

ידוע מאמר חז"ל, ששלושה שותפים יש באדם: הבורא־עולם ואבא־אמא. והנה ביום זה, שני השותפים — אבא ואמא — שמחים אתך, שזכו שהגיעו עד הלום, שמחים לראותך בת מוכשרת, מתקדמת, מפותחת, ועליך, רונית יקירתי, להשתדל ולראות, שגם השותף השלישי, — רבון העולם — ישמח בך, בזה שתלכי בדרך הישר, בהתנהגותך הטובה, בכיבוד ההורים, כי הם דורשים רק טובתך, וזו גם סגולה טובה לאריכות ימים. אַת הרי יודעת מה שכתוב: כבד את אביך ואת אמך למען יאריכון ימיך. המשיכי חייך בדרך המסורת היהודית ותהי לכבוד ולפאר המשפחה.

אני מאחל בשם הסבתא ובשמי להורים שלך, הילדים שלנו, שנזכה כולנו לשמוח בחתונתך ובשמחות אחרות אצל האחיות הנחמדות שלך, הנכדות נאוה ואורלי, יחד עם ההורים השניים, הסבתא והסבא השניים עם כל המשפחה. —

לך ולכולנו — מזל טוב!

לחגיגת הבר-מצווה של נכדנו עמיחי

בשם הסבתא ובשמי הרשו נא לי לברך את נכדנו הבר־מצוה עמיחי בכמה מילים מעניני דיומא:

ראשית עלי להודות לה׳ על שהחיינו והגיענו ליום גדול זה — יום חגיגת הבר־מצוה של נכדנו היקר עמיחי, יום גדול ושמחה לו ולכל המשפחה. יהי רצון שנזכה כולנו לשמוח גם אצל ירון אחיו ואצל המשפחה כולה בשמחות, יחד עם הסבתא והסבא השניים משפחת מולוט, מתוך רחבות לב ועונג ושישרור שמחה ושלום בארצנו לנצח. - -

שמענו את הבר־מצוה קורא בסוף פרשת שמות על ראשוני בני ישראל במצרים וגאולתם על־ידי משה, הרועה הנאמן הראשון. כידוע — ספר שמות מהווה התחלת ההיסטוריה של עם ישראל; אם ספר בראשית הוא סיפורם של אישים בודדים, יחידים, החל מאדם הראשון וחוה, נח, האבות אברהם, יצחק ויעקב, השבטים, הרי ספר שמות מתחיל לספר על בני ישראל ממש, על העם הישראלי על כל גלגוליו, כמו שמודגש בהתחלת הספר: ואלה שמות בני ישראל; כאן גם מסופר על הגלות הראשונה שעם ישראל סבל — גלות מצרים. ומעניין שפרשני המקרא עומדים על זה ושואלים מה היתה סיבת הגלות, מה היה חטאם? ומפרשים, שאחת הסיבות של הגלות הראשונה היתה ההתבוללות בין המצרים. מעניינת ההדגשה בתורה: ותמלא הארץ אותם, — במקום שישבו בגושן, המקום שהוקצב להם לחיות בנפרד, חיים יהודיים, — הם מילאו את כל מצרים; התערבו ביניהם, למדו תרבות מצרים; דגלו בסיסמת „ככל הגויים בית ישראל״ ורצו לחיות כמצרים לכל דבר. — כאן התחילה הגלות, השנאה הראשונה לישראל. — כאן קם הפרעה הראשון, הנאצר של הימים ההם והכריז: הבה נתחכמה לו... פן ירבה... בכל הדורות סבלנו וסובלים שעם ישראל זנח את דרכו — את המסורת הישראלית וחיפש „תורות״ אחרות, חיפש מוסר אצל הגויים. תורת היהדות — היא תורת חיים ובה הפתרון לכל בעיות החיים. הנה שמענו גם בפרשת השבוע על משה רבנו, ומי לנו גדול כמשה רבנו,

הגואל הראשון, האיש שקיבל את חינוכו דוקא בבית המלכות של פרעה — הוא האיש שנתן לנו אחר־כך את תורת ישראל על הר סיני! — —

בר־מצוה יקר!

זכית ונולדת בישראל; אתה אחד מן הדור החדש שקם לנו בישראל החפשית שלא ידע את הגלות, נושם אווירה החפשי של ארצנו המחודשת — אשריך וטוב לך! — אבל לעוד דבר גדול זכית בר־מצוה שלנו: זכית שמסביבך מסובים סבים וסבתות משני הצדדים, שמחים בשמחתך־שמחתנו, דבר שלצערנו, ההורים שלך לא זכו — כי הושמדו בשואה, ואני חושב לחובה ביום שמחה להזכירם את הקדושים האלו שכל כך שאפו להגיע לכאן ולא זכו... דרך אגב, גם שמך עמיחי מרמז על מאורע זה! — —

בר מצוה ונכד יקר!

היום נהיית לבר־מצוה. — היום קבלת עליך את עול המצוות. נברכך במאמר חז"ל יפה. יש מאמר בתלמוד: שלושה שותפים ביצירת האדם — הקב"ה ואבא־אמא; בזמן שאבא ואמא יוצרים את גופו של אדם, — השם יתברך נותן את הנשמה, החיים, הנפש שבאדם, וכידוע מנהג העולם, בשותפות משולשת, דואגים שכל השותפים יהיו מרוצים. והנה אנחנו רואים את שני השותפים, אבא־אמא, שמחים, שב"ה זכו לגדל בן יפה, מוכשר, ועליך עמיחי, היקר לדאוג, שגם השותף השלישי, הקדוש־ברוך־הוא, גם הוא יהיה מרוצה, — שתהא מסור למסורת ישראל, שתכבד אבא ואמא, ושנזכה כולנו לראותך בן שמביא כבוד למשפחה ולעם ישראל.

מ ז ל ט ו ב!

בשמחת בריתו של אאע"ה אצל נכדנו גיל

הרשו נא לי כמה מלים בעניני דיומא!

ראשית, בשם אשתי, הסבתא ואני, הננו מברכים ומודים לבורא שזכינו והגיענו לבריתו של בנה־בכורה של „בת־הזקונים" שלנו, אורה, עם בעלה חתננו יעקב, ואנו מברכים גם את הסבתא והסבא השניים, משפחת שורץ וכל המשפחה הקרובים והידידים. — —

אנו עומדים אחרי מלחמת ששת הימים; עברנו ימים גדולים — מלחמת קיום לעם ישראל ומזמן יציאת מצרים לפני אלפי שנים, עוד לא קרו נסים כאלה. מי שרק רצה לראות — יכול היה לראות ולהרגיש את הנסים שקרו לישראל; ומנס הכלל אל נס הפרט — אחד הנסים שהאב הצעיר שלנו, יעקב, חזר בשלום מהמלחמה בריא ושלם ונמצא אתנו בשמחתו — שמחתנו...

ברית מילה, זה למעשה רמז למלחמת ישראל על קיום העם, קיום הגזע. כי כל ענין הברית שעם ישראל מצווה עליה, קשור בכך שהבורא הבדיל את עמו ישראל מכל יתר האומות, בזה שקבע אות קודש בגופו של אדם, שהוא מטבעו חולין, חומר גשמי והפכו להיות קודש לאלהים, והנה הברית מסמלת, שעל היהודי להיות מוכן, תיכף ביציאתו לאור העולם, לשפוך את דמו למען האידיאלים הנעלים של עם ישראל. — —

בדומה לזה אנו מוצאים מאמר על דוד המלך, כשנכנס לבית מרחץ ומצא עצמו ערום, פרץ בצעקה: אוי לי! כיון שנזכר בבריתו שעל גופו, נתיישבה דעתו. כי היהודי מצווה על הרבה דברים, וכל אלה הוא יכול לקיים רק כשהוא בלבוש, כגון תפילין ועוד, — אבל כשמצא עצמו ערום, אז הוא פרץ בצעקה: אוי לי, כי אני ערום ממצוות, אבל הברית שעל גופו הזכירה לו שגם בגופו של היהודי טבועה אות קודש להבדילו מן העמים.

ברכנו היום על הילד הרך: כשם שנכנס לבריתו של אברהם אבינו, כן יכנס לתורה ולחופה ולמעשים טובים! הפירוש הרגיל — שיזכה, הילד הרך, לתורה ולחופה ולמעשים טובים. אבל יש עוד פירוש מעניין שאמר אחד הגאונים בדורנו הרב מרגליות זצ"ל.

דרך העולם, כשילד נולד, עושים ההורים את כל המאמצים למענו, קונים לו בהתחלה כל הדברים הטובים; שומרים עליו מכל משמר, — אחר כך, לאט־לאט, יורד המתח, — כשמגיע זמן חינוך הילד, כבר אין חושבים כל־כך לטובת הילד, חושבים רק על תועלת; ובמיוחד כשהילד גדל ומגיע לחופה, דואגים ראשית לנדוניה טובה, ואין מסתכלים כל־כך על העיקר, על בת צנועה ומידות טובות וכו'. זה מה שפירש: כשם שנכנס לבריתו — באותו הדאגה שאנו דואגים בעת בריתו של הילד, בזמן שנולד, — כן יכנס לתורה ולחופה, כך עלינו לדאוג לחנוכו של הילד, באותה דאגה עלינו גם לראות, כשעל הילד לצאת לעולם הרחב, לחופה ולמעשים טובים...

אנו מברכים את ההורים, ילדינו, שירוו הרבה נחת מהרך הנולד, וכולנו נזכה לעוד נסים — והילד מרמז לנו — ג י ל אותיות — גדולה ישועתנו לבוא ויהי רצון שהילד גיל יגדל ויהיה ליהודי טוב להוריו, למשפחתו ולעמו. —

כשמו כן יהיה, — שיהיה תמיד שמחה וגיל!

מ ז ל ט ו ב!

אחרית דבר

בימים אלה ממש, עת עומד קובץ זה להופיע בדפוס, עדים אנו למאורעות גדולים והיסטוריים בישראל.

מצד אחד: אנו מצויים בעיצומן של ההכנות לקראת חגיגות השלושים לתקומת המדינה — תקוות העם מיום גלותו מארצו, שקמה לאחר השואה הגדולה בדורנו והשמדת ששה מיליוני יהודים, והפכה לבית לשארית הפליטה וכן פתרון לבעיית היהודים. שערי הארץ פתוחים עתה לכל יהודי באשר הוא והמדינה החדשה מבקשת מבניה היושבים ברחבי תבל לחזור אליה, לבנות בה את בתיהם ולחיות בה כבני חורין.

שכנינו, המדינות הערביות, לא השלימו עד כה עם קיומה של המדינה וניסו את כוחם במלחמות־שמד נגדנו. למרות שהוכו שוק על ירך — עדיין לא זנחו את הרעיון של חיסול המדינה.

והנה, ממש בימים אלה נפתח פתח של תקוה לשלום בר־קיימא עם אחת המדינות השכנות והגדולות, היא מצרים. מנהיגה של מדינה זו, הנשיא סאדאת, גילה אומץ לא־רגיל, בא לירושלים, הופיע על במת הכנסת והכריז כי רצונו בשלום אמיתי אתנו, וכי בעתיד יוסדרו כל העניינים השנויים במחלוקת בינינו בדרכי שלום!

הכרזתו — לא עוד מלחמה! — השפיעה עמוקות על העם בישראל, השבע מלחמות ושפיכות דמים! ימים יגידו מה ערכן של הכרזות אלה, ומה המחיר שעל ישראל „לשלם" תמורת השלמתה של מצרים עם מדינת ישראל.

אולי יתפכחו סוף־סוף גם שאר המדינות הערביות ויבינו שאין כוח שיגרש אותנו ממדינתנו, ובמקום שפיכות־דמים ומלחמות, ינסו את דרך השלום ושכנות טובה, דבר העשוי להביא שגשוג ופריחה לכל עמי המזרח התיכון — לבני ישראל ולבני ישמעאל גם יחד! — —